

ISSN 2307-8030 (PRINT)
ISSN 2664-3545 (ONLINE)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»**

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY.
SERIES «ECONOMIC SCIENCES»**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
Випуск 39

Херсон
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шашкова Ніна Ігорівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, менеджменту та адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Заступник головного редактора:

Тюхтенко Наталія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, менеджменту та адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Відповідальний секретар:

Синякова Катерина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Члени редакційної колегії:

Гарафоновна Ольга Іванівна – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна).

Гаргасас Аудріюс (Gargasas Audrius) – доктор економіки, професор (Університет Олександра Стульгінскіса, Каунас, Литовська Республіка).

Грачик-Кухарська Магдалена (Magdalena Graczyk-Kucharska) – доктор філософії, доцент (Познанський університет технологій (Poznan University of Technology), Познань, Республіка Польща).

Доброшек Юстина (Dobroszek Justyna) – доктор філософії, доцент, (Лодзівський університет (University of Lodz), Лодзь, Республіка Польща).

Кобець Віталій Миколайович – доктор економічних наук, доцент, проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Козловський Віктор (Viktor Kozlovskij) – доктор філософії, лектор (Університет прикладних наук (University of Applied Sciences), Вільнюс, Литовська Республіка).

Кузнєцов Едуард Анатолійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою менеджменту та інновацій (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, Україна).

Макаренко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Маркіна Ірина Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту (Полтавська державна аграрна академія, Полтава, Україна).

Мохненко Андрій Сергійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Назарова Галина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор, завідувач кафедри економіки та соціальних наук (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, Україна).

Осадча Тетяна Станіславівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку та підприємництва (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Рошенкевіч Марія (Rosienkiewicz Maria) – доктор філософії, доцент, (Вроцлавський університет наук та технологій (Wroclaw University of Science and Technology), Вроцлав, Республіка Польща).

Савіна Галина Григорівна – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Херсонський національний технічний університет, Херсон, Україна).

Соловійов Андрій Ігорович – доктор економічних наук, доцент, декан факультету економіки та менеджменту (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Ушкарєнко Юлія Вікторівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економіки, менеджменту та адміністрування (Херсонський державний університет, Херсон, Україна).

Фітім Дєарі (Fitim Deari) – доктор філософії, доцент (Південно-Східний Європейський університет (South East European University), Тетово, Республіка Північна Македонія).

Шебаніна Олена В'ячеславівна – доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики і математичного моделювання (Миколаївський державний аграрний університет, Миколаїв, Україна).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»

є фаховим виданням (категорія "Б") на підставі Наказу МОН України

№ 409 від 17.03.2020 року (додаток 1)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради

Херсонського державного університету

(від 28.09.2020 року протокол №3)

Науковий збірник включено до наукометричної бази даних

Index Copernicus (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 23953-13793ПР,
видане Міністерством юстиції України 26.04.2019 р.

Електронна сторінка видання: ej.journal.kspu.edu

DOI: 10.32999/ksu2307-8030

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Кудрявець Є.В. СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНІ ЯДРА МІЖНАРОДНИХ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ	7
Федорова Н.Є., Огородник Р.П., Русал В.С. ІНОЗЕМНЕ ІНВЕСТУВАННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ: МАСШТАБИ, СТРУКТУРА, ПЕРСПЕКТИВИ.....	14
Yatsenko Valeria DATA MANAGEMENT AS A TOOL FOR ECONOMIC SUSTAINABILITY: APPLICATION TO CURRENCY RISKS OF TECHNOLOGY ENTERPRISE.....	19

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Злидник М.І. МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	23
Мірзоєва Т.В., Гераймович В.Л. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА РЕГЕНЕРАТИВНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА.....	28
Олійник Н.М., Шашкова Н.І., Макаренко С.М. БІЗНЕС-АНАЛІТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	32
Просов В.М. ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ.....	39

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Литовченко І.Л., Саєнсує М.А. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ В ХОЛОДНИХ ЛАНЦЮГАХ ПОСТАВОК ПІДПРИЄМСТВА.....	44
Plyaskina Alona COMPONENTS OF BUSINESS STRATEGY OF ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....	49
Побережна З.М. МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ АВІАПІДПРИЄМСТВ.....	52
Почтовюк А.Б., Заїка К.О. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	60
Червона О.Ю. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ.....	65

СЕКЦІЯ 4

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Алексенко Т.М., Максименко О.П. ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ШЛЯХОМ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....	69
Наумова М.А., Гончарук Н.С. ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ.....	76

СЕКЦІЯ 5**ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ****Бардаш С.В., Осадча Т.С.****ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ****ОБЛІКОВОГО ВІДОБРАЖЕННЯ РЕНТИ..... 83****Бурдонос Л.І., Виноградня В.М.****СТАН РОЗВИТКУ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ****В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....90****Семенча І.Є., Калашнікова Ю.М.****ІНФЛЯЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ:****ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ..... 97**

CONTENTS

SECTION 1

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Kudriavets Yevhen

SYSTEM-FORMING CORE OF INTERNATIONAL
INNOVATION CLUSTERS..... 7

Fedorova Nadiia, Ohorodnyk Ruslan, Rusal Viktoriia

FOREIGN INVESTMENT TO UKRAINE:
AMOUNT, STRUCTURE, AND PERSPECTIVES.....15

SECTION 2

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Zlydnyk Marta

METHODS OF ASSESSMENT OF EXPORT POTENTIAL
OF STATE PRODUCERS OF AGRICULTURAL PRODUCTS..... 23

Mirzoieva Tetiana, Heraimovych Violeta

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT
OF MEDICINAL CROPS PRODUCTION IN THE CONTEXT
OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
AND REGENERATIVE AGRICULTURE..... 28

Oliinyk Nataliia, Shashkova Nina, Makarenko Serhii

BUSINESS ANALYSIS OF THE CURRENT AGRICULTURAL SITUATION
IN THE KHERSON REGION.....33

Prosov Viacheslav

INTEGRATION ASSESSMENT OF UKRAINIAN
MORTGAGE LENDING RISKS.....39

SECTION 3

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Litovchenko Iryna, Saiensus Mariiy

ANALYSIS OF EFFICIENCY IN THE COLD SUPPLY
CHAINS OF THE ENTERPRISE..... 44

Plyaskina Alona

COMPONENTS OF BUSINESS STRATEGY OF ENTERPRISE DEVELOPMENT
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION..... 49

Poberezhna Zarina

METHODOLOGICAL TOOLS FOR ASSESSING THE IMPACT
OF MACROECONOMIC FACTORS ON THE ACTIVITIES
OF AVIATION ENTERPRISES.....52

Pochtovyuk Andriy, Zaika Kateryna

ANALYSIS OF MOTIVATION'S SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS
OF THE METALLURGICAL ENTERPRISE STAFF.....60

Chervona Olga

THE TRENDS OF DEVELOPMENT OF E-COMMERCE.....65

SECTION 4

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Aleksenko Tamara, Maksimenko Aleksandr

IMPROVING THE QUALITY OF HUMAN CAPITAL
BY IMPROVING EDUCATION AND RESEARCH
IS A STRATEGIC FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE STATE.....69

Naumova Maryna, Honcharuk Nataliia

DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE
AS A FACTOR OF LABOR MARKET DEVELOPMENT.....76

SECTION 5**MONEY, FINANCES AND CREDIT****Bardash Serhii, Osadcha Tetiana**

ECONOMIC AND LEGAL PREREQUISITES

FOR ACCOUNTING REFLECTION OF RENT..... 83

Burdonos Lyuda, Vynogradnya Vita

THE STATE OF DEVELOPMENT OF FINANCING

OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

IN THE MODERN CONDITIONS OF GLOBALIZATION OF THE WORLD ECONOMY..... 91

Semencha Iлона, Kalashnikova Yuliya

INFLATION PROCESSES IN UKRAINE: PROBLEMS OF TODAY AND CAUSES..... 97

СЕКЦІЯ 1 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-1

УДК 339.9

Кудрявець Є.В.

аспірант кафедри міжнародної економіки та маркетингу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3708-6069>
E-mail: ykudriavets@gmail.com

СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНІ ЯДРА МІЖНАРОДНИХ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

У статті досліджено механізм утворення та функціонування міжнародних інноваційних кластерів з освітньо-науковим ядром. Ідентифіковано два основні підходи формування ядер: суб'єктний (університети та науково-дослідні установи) та об'єктний (наукові проекти, програми, фундаментальні розробки). На основі дослідження функціонування найбільших інноваційних кластерів світу, запропоновано п'ять варіантів взаємодії ядра із суб'єктами кластерної взаємодії: вертикальна «згори-вниз» та «знизу-вгору», горизонтальна, поліцентрична та мережева. Визначено сутність ядра міжнародного інноваційного кластеру як центральний утворюючий елемент кластеру, який ініціює, формує, визначає характер функціонування принципи, мету і розвиток кластеру. Сформульовано достатні та необхідні умови формування ядра міжнародного інноваційного кластеру за суб'єктного та об'єктного підходів.

Ключові слова: кластер, міжнародний інноваційний кластер, ядро міжнародного інноваційного кластеру, суб'єктний підхід, об'єктний підхід, підприємницький університет.

Кудрявець Е.В. СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЕ ЯДРА МЕЖДУНАРОДНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ

В статье исследован механизм создания и функционирования международных инновационных кластеров с образовательно-научным ядром. Идентифицировано два основных подхода формирования ядер: субъектный (университеты и научно-исследовательские учреждения) и объектный (научные проекты, программы, фундаментальные разработки). На основе исследования функционирования крупнейших инновационных кластеров мира, предложено пять вариантов взаимодействия ядра с субъектами кластерного взаимодействия: вертикальная «сверху-вниз» и «снизу-вверх», горизонтальная, полицентрическая и сетевая. Определено сущность ядра международного инновационного кластера как центрального образующего элемента кластера, который инициирует, формирует, определяет характер функционирования, принципы, цели и развитие кластера. Сформулированы достаточные и необходимые условия формирования ядра международного инновационного кластера согласно субъектного и объектного подходов.

Ключевые слова: кластер, международный инновационный кластер, ядро международного инновационного кластера, субъектный подход, объектный подход, предпринимательский университет.

Kudriavets Yevhen. SYSTEM-FORMING CORE OF INTERNATIONAL INNOVATION CLUSTERS

Obviously, technologies and innovations are the key drivers of the modern economy within Industry 4.0. One of the most successful ways of economic modernization is a clustering process and, what is important, introducing innovation clusters. This practice has been proved in the great majority of well-developed countries, for instance, the USA, Great Britain, South Korea, Japan, Israel, Finland, Denmark, Germany, and many others. As many scientists argue, innovation clusters should have the central forming element – the core, that plays a key role in the forming and acting process of the cluster. Notwithstanding, many Ukrainian scientists have paid their attention to the cluster definition, types, and basic models, rather than cluster mechanisms, namely how, when, and where clusters are created and what is a central element of the clustering process. That is why this study presents the mechanism of the creation and functioning of international innovation clusters with educational and scientific cores. We defined two main approaches to the core formation: subjective (universities and research institutions) and objective (scientific projects, programs, fundamental developments). In the case of a subjective approach, universities and research institutions are getting entrepreneurial characteristics and consequently become entrepreneurial universities. To become the core scientific projects, programs, fundamental developments should be mature, widescale, and include many counterparties. Based on the experience of the largest innovative clusters in the world we identified five ways of core interaction with cluster subjects, namely vertical "top-down" and "bottom-up", horizontal, polycentric, and network. Moreover, we created the essence of the core as the central forming element of the cluster, which initiates, forms, determines the functioning, principles, goals, and development of the cluster. As well, we formulated the sufficient and necessary conditions of the international innovation clusters with the core in accordance with the subject and object approaches. These conditions are financial, managerial, and technological.

Keywords: cluster, international innovation cluster, core of international innovation cluster, subject approach, object approach, business university.

Постановка проблеми. В умовах розгортання Індустрії 4.0 провідну роль драйверів економічного зростання беззаперечно відіграють проривні технології та інновації, основним інструментом розвитку яких виступають кластери, які вже довели свою високу ефективність в більшості розвинених країнах світу. Наприклад, кластерні об'єднання США, країн Західної Європи, Японії, Південної Кореї та Ізраїлю,

забезпечують значну частку робочих місць та ВВП своїх країн, а найголовніше, виступають головними драйверами розробки та впровадження інновацій і створення нових високотехнологічних компаній та стартапів. В свою чергу, серед усіх форм кластерів В. Вергун та О. Ступницький називають «найбільш ефективною формою розвитку технологічно-виробничої спеціалізації та кооперації» саме інноваційні

кластери [1, с. 36], які нині є найбільш зрілою формою розвитку кластерних об'єднань. На думку М. Войнарника, причина полягає в тому, що «кластерна форма організації інноваційної діяльності призводить до створення особливої форми інновацій – сукупного інноваційного продукту. Така інновація є продуктом діяльності фірм або дослідницьких інститутів, що дозволяє прискорити їх поширення в мережі взаємозв'язків у загальному регіональному економічному просторі» [2, с. 28]. Однак, для розробки та реалізації механізмів інноваційного розвитку економіки України, необхідним постає глибокий аналіз механізму функціонування міжнародних інноваційних кластерів, основним елементом якого виступає системоутворювальне ядро кластеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі проблемі аналізу кластерів присвячується широке коло досліджень, які аналізують питання сутності та класифікації інноваційних кластерів. Проте, поза увагою вчених залишається вивчення механізму утворення та функціонування міжнародного інноваційного кластеру, невід'ємним елементом якого є ядро як основний утворюючий та підтримуючий елемент безперервного розвитку кластера. Наприклад, В. Кристаллер описував процес формування ядер різного рівня, які він називав «центральними місцями» [3, с. 53]; Л. Панкова вважає ядро кластеру першим елементом у безперервному ланцюзі «ядро кластеру – учасники кластеру – державні органи – інноваційний (соціальний, освітній) проект – синергетичний ефект – імідж регіону» [4, с. 85]; подібної думки притримується і Н. Буняк, вказуючи на пріоритетність формування ядра, яке створює інфраструктуру із комерційних структур, підтримуючих та сервісних підприємств [5, с. 75]; на думку М. Устименко «ядра відіграють визначальну роль у процесі розвитку кластеру і його функціонування, стимулюючи подальший розвиток зв'язків у кластері» [6, с. 16]. Цікавим є погляд А. Князевич та І. Брітченка, які вважають, що «початком, відправною точкою зародження майбутньої мережевої структури – кластера» можна вважати хаб інноваційної інфраструктури, до якого можуть увійти «найбільш інноваційно активна фірма, науково-дослідна організація чи вищий навчальний заклад» [7, с. 25]. Саме на хаб припадає інноваційна ініціатива, який разом із іншими суб'єктами кластеру утворює ядро, яке, в свою чергу, створює інфраструктуру кластеру [7, с. 26].

Натомість, вивчаючи процес утворення кластерів в економіці знань, більшість вчених акцентує увагу на наявності та провідній ролі науково-дослідної організації або університету як ядра кластеру. Так, Ф. Кук рекомендує, щоб «у процесі формування кластера компанії зосереджувалися навколо університетів чи центрів творчих знань» [8, с. 961]; В. Захарченко стверджує, що «найбільш привабливими сьогодні є кластери з високим ступенем участі університетів та наукових (академічних) центрів» [9, с. 252]; Н. Буняк відзначає, що «ядром інноваційного кластеру, як правило, є вищі навчальні заклади чи науково-дослідні установи, де проводяться фундаментальні дослідження» [5, с. 75].

Г. П'ятницька розкриває у своєму дослідженні визначення, сутність та ядра формування освітнього,

Рис. 1. Різноманітність ядер освітнього, наукового (дослідницького) та науково-освітнього кластерів

Джерело: складено автором на основі [11, с. 192–195]

Таблиця 1

Потенційні ядра освітніх, наукових та науково-освітніх кластерів

Тип ядра	Сутність	Схема взаємодії	Приклад
освітні інститути (університети та науково-дослідні установи)	суб'єкти створення та розвитку кластера		Стенфордський університет та створення Кремнієвої долини
наукові проекти/ програми	базове середовище, яке окреслюватиме рамки функціонування кластера		Концепція Індустрії 4.0, Європейське аерокосмічне кластерне партнерство ЕАСР
фундаментальні розробки	каталізатор активізації комплексного науково-дослідного процесу		Нанотехнології або 3D принтер, які стимулюють утворення міжгалузевих кластерів

Джерело: складено автором

наукового (або дослідницького) та науково-освітнього кластерів [10, с. 192-195]. На думку дослідниці ядрами формування таких кластерів можуть бути різноманітні освітні інституції, системи, освітній процес, дослідницька база, пул ресурсів, наукові проекти або програми тощо (рис. 1).

Під системою часто розуміється система взаємопов'язаних освітніх інститутів, а дослідницька база передбачає наявність університету, що також апелює до провідної ролі освітніх або науково-дослідних інститутів у формуванні кластеру. З іншого боку, вважаємо, що освітній процес, система освіти, елементи організаційного порядку наукової установи, пул високопродуктивних ресурсів не можуть виступати ядром кластеру, оскільки вони є елементами середовища необхідного для формування та ефективного функціонування кластеру.

Мета статті полягає у дослідженні механізму утворення та функціонування міжнародних інноваційних кластерів з освітньо-науковим ядром.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. На основі виконаного аналізу, на нашу думку можна виділити три типи ядер освітніх, наукових (дослідницьких) та науково-освітніх кластерів: освітні інститути (університети та науково-дослідні установи); наукові проекти/ програми; фундаментальні розробки (табл. 1).

У процесі створення та функціонування кластерів освітні інститути виступатимуть суб'єктами його

створення та розвитку, в той час як наукові проекти та програми – стартовим середовищем, яке окреслюватиме рамки функціонування кластеру, визначатиме мету його існування, цілі для всіх учасників, критерії роботи, джерела фінансування тощо.

Фундаментальні розробки можуть розглядатись як каталізатор або початкова точка, яка активізує комплексний науково-дослідний процес залучаючи широке коло зацікавлених суб'єктів. Такий підхід значно розширює концепцію ядер міжнародних інноваційних кластерів, розкриваючи нові шляхи їх створення, що дозволяє запропонувати два основні підходи до визначення ядер міжнародних інноваційних кластерів (рис. 2).

Суб'єктний підхід до визначення ядра міжнародного інноваційного кластеру передбачає наявність суб'єкта – інституту, як правило, освітньої (університет) чи науково-дослідної установи (академія наук, науковий інститут, лабораторія тощо), яка володіє потужною дослідницькою базою, здійснює фундаментальні дослідження та інноваційну діяльність, займається підготовкою та перепідготовкою висококваліфікованих кадрів.

Прикладами таких університетів можуть бути Стенфордський університет (Кремнієва долина) та Массачусетський технологічний інститут (Boston-Cambridge кластер). Крім того, саме університети відіграють провідну роль у кластерах Балтімору (США), Деджоона (Південна Корея), Гренобля (Фран-

Рис. 2. Підходи до ідентифікації ядра міжнародних інноваційних кластерів

Джерело: складено автором

ція), Куала-Лумпуру (Малайзія) та Сінгапуру (Сінгапур), які забезпечують близько третини патентних заявок цих кластерів, що також справджується для кластерів медичної та фармацевтичної сфер [11]. Фундаментом четвертого за величиною технологічного кластеру світу Bangalore (Індія) стали науково-дослідні інститути, які здійснювали науково-технічні дослідження, створювали технологічні інновації, розвивали біотехнологічні стартапи та підприємництво серед своїх співробітників [12].

Іншим прикладом ядра міжнародного інноваційного кластеру може виступати зацікавлений в активному інноваційному процесі суб'єкт, який має відповідні ресурси для побудови замкнутого інноваційного ланцюга: корпорація, підприємство, об'єднання підприємств тощо, яке носить назву «якірного підприємства» [13]. Так, у кластерах, які спеціалізуються на винахідницькій діяльності першість у патентних заявках належить великим компаніям, серед яких можна виділити Ericsson, Siemens, Intel та багатьох інших [11].

За об'єктного підходу ядрами інноваційних кластерів можуть виступати наукові програми/проекти або фундаментальні розробки. Зауважимо, що такі об'єкти можуть стати ядрами інноваційних кластерів лише за умови досягнення зрілої стадії розвитку проекту/програми, його масштабного всеохоплюючого характеру, або наявності високого рівня інноваційності та широкого спектру перспектив практичного впровадження проривних фундаментальних розробок. Наприклад, концепція Індустрії 4.0 запропонована Німеччиною у 2011 р., може стати поштовхом до створення міжнародних інноваційних кластерів націлених на розвиток кібер-фізичних систем та Інтернету-речей.

Формування ядра кластеру на основі програми або проекту можливе за умови глибоких інтеграційних зв'язків та відсутності, насамперед, адміністративних та митних бар'єрів, або у випадку їх суттєвого спрощення, а також уніфікації законодавства країн-учасниць. Саме так було утворене Європейське аерокосмічне кластерне партнерство (the European Aerospace Cluster Partnership, EACP), що об'єднує 43 кластери аерокосмічної галузі з 18 країн світу, створюючи мережу з більш ніж 4300 компаній, 430 дослідницьких інститутів та 125 адміністративних установ [14]. EACP було створене у 2009 р. в рамках проекту CLUNET, а PRO INNO EUROPE спільно з Європейською Комісією, що не було б можливим без високого рівня інтеграційних відносин серед країн Європейського Союзу. Наприкінці 2014 р. Європейський Союз ініціював програму під назвою «Кластери стають міжнародними» (Cluster Go International), в рамках якої почалася кампанія із забезпечення інтернаціоналізації кластерів [15]. Ця ініціатива спрямована на сприяння міжнародному співробітництву кластерів шляхом активізації мережевої бізнес-взаємодії через кордони в межах і за межами Європи. При цьому вона сприятиме розвитку Європейського стратегічного кластерного партнерства, метою якої є активізація міжнародного співробітництва в нових галузях, а також інтеграції європейських малих та середніх підприємств у глобальні ланцюги створення вартості.

Іншим прикладом може бути програма Erasmus започаткована у 1987 р. як програма обміну здобувачів вищої освіти, яка вважається однією з найбільш успішних ініціатив Європейського Союзу. У 2014 р. програма була розширена та доповнена програмами для молоді, тренінгами та спортивною мобільністю

та дістала назву Erasmus+. За більш ніж 30 років свого існування, можливостями програми скористались понад 9 мільйонів осіб, які взяли участь у навчальній, освітній, волонтерській діяльності та здобули новий професійний та тренінговий досвід [16]. Наступним етапом розвитку Erasmus+ може стати утворення міжнародного освітнього або науково-освітнього кластеру, який в свою чергу, може у майбутньому трансформуватись у міжнародний інноваційний кластер, базуючись на широкому спектрі залучених учасників: освітніх установ, органів державної влади, представників бізнесу та громадського сектору. Прикладом фундаментальної розробки, яка може ініціювати створення міжнародних інноваційних кластерів є технологія 3D друк, яка здатна змінити майже усі галузі економіки від будівництва та промисловості до медицини, ракетобудування та досліджень космосу. Отже, проривна міждисциплінарна технологія здатна об'єднати та дати поштовх до створення міжнародного інноваційного кластеру з метою подальшого розвитку, імплементації та комерціалізації цієї технології.

Наслідком всеохоплюючих процесів кластеризації постає трансформація функцій та ролі освітніх та науково-дослідних установ і набуття підприємницьких функцій, що полягає у здійсненні закладами вищої освіти маркетингової діяльності, створенні власних дочірніх підприємств та компаній з реалізацією, що втілюється у виникненні підприємницьких університетів. Наприклад, університети одного з найбільших інноваційних кластерів світу – кластеру Beijing, активно співпрацюють з відомими китайськими корпораціями Lenovo та Red Flag Software, в той же час створюючи та інвестуючи у власні компанії: Університет Пекіну інвестує в Beijing Founder Group та Beijing Beida Jade Bird Group, а Tsinghua University в такі компанії як Tsinghua Unisplendo та Tsinghua Tongfang, де президентом компанії виступає дослідник, а одним із віце-президентів – професор університету [13]. Такий механізм взаємодії дозволяє розширити спеціалізацію науково-дослідної діяльності та диверсифікувати джерела фінансування університету, підвищуючи стійкість університету до непередбачуваних викликів (рис. 3).

Отже, можемо запропонувати різноманітні сценарії взаємодії ядра із суб'єктами кластерної взаємодії залежно від мети та наявних ресурсів (табл. 2).

1. Вертикальна взаємодія «згори-вниз». Прикладом такого сценарію може слугувати найбільший інноваційний кластер – Кремнієва долина, коли дослідження та інноваційні розробки Стенфордського університету у сфері напівпровідників і електронної техніки знайшли практичну реалізацію у виробничому процесі ІВМ [7; 17], що в тому числі, активізувало відкриття філій та відділів НДДКР багатьма іншими компаніями на східному узбережжі.

2. Горизонтальна взаємодія. Прикладом такої взаємодії є London Tech City – найбільший інноваційний кластер Європи [18], який утворювався як інструмент протистояння зростаючій експансії США та сприяння утворенню нових компаній у Великій Британії за ініціативи уряду Девіда Кемерона [19]. Першою компанією, яка зацікавилась утворенням нового інноваційного осередку став Google, головний європейський офіс якого відтепер знаходиться в Лондоні. Відповідні дії також зробив Facebook, за яким слідували ВТ, Cisco, EE та Amazon, що спровокувало входження до кластеру інших компаній та представників середнього бізнесу [19]. Аналогічно, урядова ініціатива створення нового інноваційного проекту

Рис. 3. Варіанти взаємодії університетів та представників бізнесу в інноваційних кластерах
 Джерело: складено автором на основі [13]

знайшла своє відображення в активній підтримці як центральних, так і місцевих органів влади. На сьогоднішній день, серед учасників кластеру можна знайти також Департамент бізнесу, енергетики та індустріальної стратегії, Департамент медіа культури та спорту, Департамент міжнародної торгівлі, а також міські ради таких міст як Лідз, Манчестер, Нью Кастл, Норфолк, Нотінгем [20].

3. Поліцентрична взаємодія. Компанія Philipps виступає заявником 85% патентів кластеру Eindhoven, що дозволяє стверджувати, що кластер функціонує навколо одного інституту [11].

4. Вертикальна взаємодія «знизу-вгору». Прикладом такої взаємодії може виступати Cambridge Knowledge-Based Cluster, який складається з набору взаємодоповнюючих кластерів фірм та організацій громадського сектору та фактично розвивався за принципом «знизу-вгору» [21].

5. Мережева взаємодія. Яскравими прикладами кластерів, які діють на засадах мережевого підходу є Boston, MA (США), Brainport (Нідерланди) (рис. 4) та Paris-Saclay [22]. Останній кластер створив не тільки мережу, але і екосистему ведення інноваційного бізнесу. Кластер надає такі послуги і можли-

Таблиця 2

Моделі взаємодії ядра із учасниками кластеру згідно суб'єктного підходу

Назва	Схема взаємодії	Трактування
Вертикальна взаємодія «згори-вниз»		Інститут, який займає найвищу позицію в інноваційному ланцюзі ініціює співпрацю з нижчими ланками за принципом вертикальної інтеграції. Мета: побудувати замкнений інноваційний ланцюг Приклади ядра: підприємницький університет, ТНК/БНК з потужним науково-дослідницьким відділом
Горизонтальна взаємодія		Інститути, які вже взаємодіють на засадах вертикальної інтеграції залучають інших учасників на основі горизонтальної взаємодії Мета: забезпечити ефект масштабу Приклади ядра: провідні інститути на кожному рівні взаємодії
Поліцентрична взаємодія		Інститут залучає до співпраці інших суб'єктів за принципами горизонтальної та вертикальної взаємодії Мета: ініціювати комплексний інноваційний процес Приклади ядра: університет з потужною науково-дослідницькою базою, академія наук або її відділення, велика корпорація, ТНК/БНК або потужна філія
Вертикальна взаємодія «знизу-вгору»		Об'єднання інститутів ініціює вертикальну інтеграцію за принципом «знизу-вгору» Мета: підвищити конкурентоспроможність за рахунок інноваційної складової Приклади ядра: об'єднання науково-дослідних інститутів/лабораторій, регіональних університетів, підприємств
Мережева взаємодія		Інститут-ядро ініціює співпрацю, формуючи ядра нижчого рівня, які в свою чергу, активізують співпрацю у більш вузьких напрямках діяльності інноваційного кластеру Мета: створити стійку само організовану систему генерування інновацій Приклади ядра: університет з потужною науково-дослідницькою базою, велика корпорація

Джерело: складено автором

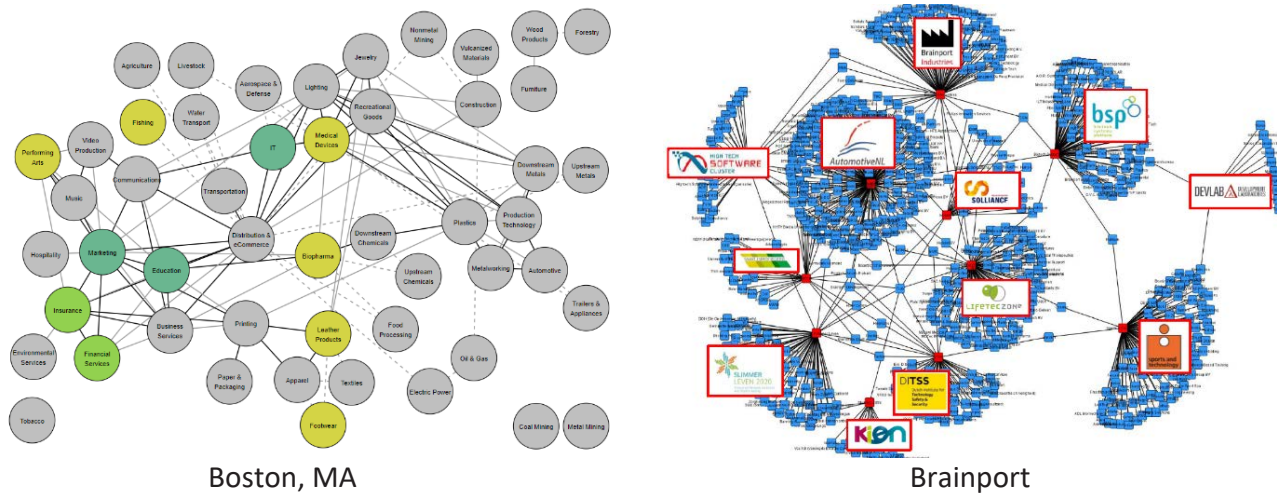

Рис. 4. Приклади мережевої форми організації міжнародних інноваційних кластерів

Джерело: складено автором на основі [23; 24; 25]

вості для своїх учасників як інвестування в інновації, проривні науково-дослідні проекти, стартапи або науково-дослідні установи; підбір персоналу; включення та взаємодія з кластерами конкурентоспроможності, інститутами та вченими; співпраця з мережею професійних агентів відповідно до потреб бізнесу та екосистеми Paris-Saclay [22].

М. Устименко зазначає, що ідентифікація єдиного ядра міжгалузевих кластерів часто є неможливою, що вказує на існування декількох ядер [6, с. 17]. Дана проблема ще більше ускладнюється у мережевих структурах, які діють на засадах самоорганізації, що часто унеможлиблює визначення ядра кластеру як такого. При утворенні інноваційного кластеру ядро є обов'язковим невід'ємним елементом, яке може виступати не лише суб'єктом чи інституцією, але і програмою чи фундаментальною розробкою залежно від факторів макросередовища. Маючи широкий спектр функцій та можливостей, університет може створювати спільні науково-дослідні лабораторії та інститути з представниками бізнесу, комерціалізувати створені інновації та вільно розпоряджатись отриманими доходами, налагоджувати стратегічне

партнерство, адаптувати навчальний процес відповідно до вимог роботодавців, набуваючи при цьому статусу підприємницького університету (табл. 3).

Висновки. Таким чином, на основі аналізу утворення та функціонування міжнародних інноваційних кластерів різних країн світу можемо підсумувати наступне:

1. Ядро міжнародного інноваційного кластеру можна визначити як центральний утворюючий елемент кластеру, який ініціює, формує, визначає характер функціонування принципи, мету і розвиток кластеру.

2. Ядром кластеру може виступати університет, за умови широкої автономії та фінансової стабільності, яка досягається, в тому числі, за рахунок диверсифікованого фінансування. Прикладом освітньої системи, яка передбачає автономію закладів вищої освіти є американська з такими відомими університетами-ядрами інноваційних кластерів як Масачусетський технологічний інститут та Стенфордський університет.

У випадку централізованої системи освіти країн, що розвиваються, роль ядра інноваційного клас-

Таблиця 3

Матриця формування ядра міжнародного інноваційного кластеру

		Суб'єктний підхід		Об'єктний підхід	
		підприємницький університет	«якірна» компанія	наукові проекти/ програми	фундаментальні розробки
Умови створення	необхідна	– попит на інновації серед представників бізнесу	– провідна роль компанії на ринку; – значні фінансові ресурси	– всеохоплюючий характер, масштабність; – тривалий та стійкий розвиток проекту/ програми	– високий рівень технологічного розвитку економіки
	достатня	– автономія університету; – фінансова стабільність та диверсифіковані джерела фінансування	– корпоративна культура, яка передбачає співпрацю з науково-дослідними установами	– стійкі інтеграційні відносини між суб'єктами, відсутність адміністративних бар'єрів	– проривна технологія, яка має попит у багатьох галузях економіки
Приклади		розвинені країни світу	країни, що розвиваються	розвинені країни світу	розвинені країни світу
		Стенфордський університет, Масачусетський технологічний інститут	IBM, Intel, Lenovo, Philipps	Європейське аерокосмічне кластерне партнерство, EACP	Технологія 3D друку

Джерело: складено автором

теру виконуватиме взаємодія університету та провідних компаній/ підприємств, філій відомих ТНК/ БНК, які займають провідні позиції на ринку країни, мають високий рівень фінансової стійкості та достатні фінансові ресурси для ініціації науково-дослідного та інноваційного процесів. Важливо, щоб корпоративна культура цих компаній була націлена на відкрите стратегічне партнерство та інноваційність, що дозволить та заохочуватиме співпрацю з науково-дослідними та освітніми інститутами. Прикладом такої компанії є Philipps, яка відіграє провідну роль у функціонуванні кластеру Eindhoven.

3. Достатньою умовою функціонування наукового проекту/ програми або фундаментальних розробок в якості ядра інноваційного кластеру є стійкі інтеграційні відносини та проривні технології, які мають міжгалузевий характер та широкий спектр практичного впровадження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вергун В., Ступницький О. Адаптація міжнародного механізму державної підтримки розвитку інноваційних кластерів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 1. С. 36–40.
2. Войнаренко М., Береза А. Кластерні об'єднання: міжнародний досвід та українські реалії. *Економіст*. 2013. № 10. С. 27–30.
3. Федорова В.Г. Еволюція класичних теорій мережних і кластерних форм розміщення виробництва. *Економіка і регіон*. 2011. № 2. С. 51–54.
4. Панкова Л. Іміджеві зрушення в соціальному та регіональному менеджменті в розрізі кластеризації. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2016. Вип. 42(1). С. 82–88.
5. Буняк Н.М. Кластерна парадигма сучасного інноваційного розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 25(1). С. 73–76
6. Устименко М.В. Передумови формування міжнародних інноваційних кластерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 13. Ч. 3. С. 16–21.
7. Князевич А.О., Брітченко І.Г. Кластерний підхід до створення інноваційної інфраструктури країни. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка : зб. наук. пр.* 2015. Вип. 2(4). Ч. 1. С. 24–29.
8. Cooke P. Regional innovation systems, clusters, and the knowledge economy. *Industrial and corporate change*. 2001. Vol. 10. № 4. P. 945–974.
9. Захарченко В., Метіль Т. Історія розвитку регіональних інноваційних кластерів. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 37. С. 249–254.
10. П'ятницька Г.Т. Науково-освітні кластери: відмітні характеристики та передумови розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 3. С. 191–207.
11. Bergquist, K., Fink, C., & Raffo, J. (2017). Identifying and Ranking the World's Largest Clusters of Inventive Activity, WIPO Economic Research Paper. No. 37. Geneva : WIPO.
12. View from India: Bangalore, the fourth-largest technology cluster in the world. URL: <https://eandt.theiet.org/content/articles/2017/04/view-from-india-bangalore-the-fourth-largest-technology-cluster-in-the-world/> (дата звернення: 01.09.2020).
13. Kuchiki, Akifumi (2007). Clusters and Innovation: Beijing's Hi-technology Industry Cluster and Guangzhou's Automobile Industry Cluster, IDE Discussion Papers 89, Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization (JETRO).
14. European Aerospace Cluster Partnership. URL: <http://www.eacp-aero.eu/about-eacp/motivation.html> (дата звернення: 01.09.2020).
15. Cluster Internationalisation // European Commission. 2016. URL: http://ec.europa.eu/growth/smes/cluster/internationalisation/index_en.htm (дата звернення: 01.09.2020).
16. From Erasmus to Erasmus+: a story of 30 years. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_17_83 (дата звернення: 01.09.2020).

17. Silicon Valley and Internationalization: A Historical and Policy Overview. URL: <https://interspin.de/wp-content/uploads/2020/03/Regionale-Fallstudie-Martin-Kenney-Silicon-Valley-and-Internationalization.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).
18. Top innovation clusters of the world. URL: <https://medium.com/@nadersabry/top-innovation-clusters-of-the-world-3c9f9de27561> (дата звернення: 01.09.2020).
19. All you need to know about East London Tech City. URL: <https://www.mbymontcalm.co.uk/blog/all-you-need-to-know-about-east-london-tech-city/> (дата звернення: 01.09.2020).
20. TECH Nation 2017. URL: <https://technation.techcityuk.com/community-partners/> (дата звернення: 01.09.2020).
21. Maticic, M. (2014). Top-down and bottom-up cluster initiatives in Europe. *Annals of the University of Petrosani: Economics*, 14, 205–212.
22. Paris-Saclay Innovation Playground. URL: <https://paris-saclay.business/> (дата звернення: 01.09.2020).
23. Boston-Cambridge-Newton, MA-NH. URL: http://www.cluster-mapping.us/region/msa/boston_cambridge_newton_ma_nh/cluster-portfolio#jobcreation (дата звернення: 01.09.2020).
24. Programme Clusters. URL: https://www.clustercollaboration.eu/sites/default/files/cluster_networks_files/brainport-cluster-programme.pdf (дата звернення: 01.09.2020).
25. Brainport Development. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-networks/brainport-development> (дата звернення: 01.09.2020).

REFERENCES:

1. Vergun, V., & Stupnytsky, O. (2014). Adaptaciya mizhnarodnogo mexanizmu derzhavnogo pidtrymky rozvytku innovacijnyx klasteriv v Ukraini [Adaptation of the international mechanism of state support for the development of innovation clusters in Ukraine]. *Visnik Kiyivskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosini* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations], 1, 36–40. [in Ukrainian]
2. Voynarenko, M., & Birch, A. (2013). Klasterni obyednannya: mizhnarodnyj dosvid ta ukrajynski realiji [Cluster associations: international experience and Ukrainian realities]. *Economist* [Economist], 10, 27–30. [in Ukrainian]
3. Fedorova, V. G. (2011). Evolyuciya klasychnyx teorij merezhnyx i klasternyx form rozmishhennya vyrobnyctva [Evolution of classical theories of network and cluster forms of production]. *Ekonomika i region* [Economy and region], 2, 51–54. [in Ukrainian]
4. Pankova, L. (2016) Imidzhevi zrushennya v socialnomu ta regionalnomu menedzhmenti v rozrizi klasteryzacii [Image shifts in social and regional management in terms of clustering]. *Zbirnik naukovih prac Cherkaskogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu. Seriya : Ekonomichni nauki* [Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences], 42(1), 82–88. [in Ukrainian]
5. Bunyak, N.M. (2017). Klasterna paradygma suchasnogo innovacijnogo rozvytku. [Cluster paradigm of modern innovation development]. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment* [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management], 25(1), 73–76. [in Ukrainian]
6. Ustimenko, M.V. (2015). Peredumovy formuvannya mizhnarodnyx innovacijnyx klasteriv [Prerequisites for the formation of international innovation clusters]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya «Ekonomichni nauki»*, 13(3), 16–21. [in Ukrainian]
7. Knyazevych, A.A., & Britchenko, I.G. (2015). Klasternyj pidxid do stvorennja innovacijnoji infrastruktury krajiny [Cluster approach to creating an innovative infrastructure of the country]. *Naukovij visnik Mukachivskogo derzhavnogo universitetu. Ser.: Ekonomika: zb. nauk. pr* [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Ser.: Economics: Coll. Science. etc], 2(4), 24–29. [in Ukrainian]
8. Cooke, P. (2001). Regional innovation systems, clusters, and the knowledge economy. *Industrial and corporate change*, 10(4), 945–974.
9. Zakharchenko, V., & Metil, T. Istoriya rozvytku regionalnyx innovacijnyx klasteriv [History of regional innovation clusters]. *Naukovij visnik Izmail'skogo derzhavnogo humanitarnogo universitetu* [Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities], 37, 249–254. [in Ukrainian]
10. Pyatnytska G.T. (2016). Naukovo-osvitni klasteri: vidmitni charakterystyky ta peredumovy rozvytku [Scientific and educational cluster

- ters: distinctive characteristics and prerequisites for development]. *Marketing i menedzhment innovacij* [Marketing and innovation management], 3, 191–207. [in Ukrainian]
11. Bergquist, K., Fink, C., & Raffo, J. (2017). Identifying and Ranking the World's Largest Clusters of Inventive Activity, WIPO Economic Research Paper. No. 37. Geneva: WIPO.
 12. View from India: Bangalore, the fourth-largest technology cluster in the world. URL: <https://eandt.theiet.org/content/articles/2017/04/view-from-india-bangalore-the-fourth-largest-technology-cluster-in-the-world/> (accessed: 01.09.2020).
 13. Kuchiki, Akifumi (2007). Clusters and Innovation: Beijing's Hi-technology Industry Cluster and Guangzhou's Automobile Industry Cluster, IDE Discussion Papers 89, Institute of Developing Economies, Japan External Trade Organization (JETRO).
 14. European Aerospace Cluster Partnership. Retrieved from: <http://www.eacp-aero.eu/about-eacp/motivation.html> (accessed: 01.09.2020).
 15. Cluster Internationalisation // European Commission. 2016. Retrieved from: http://ec.europa.eu/growth/smes/cluster/internationalisation/index_en.htm (accessed: 01.09.2020).
 16. From Erasmus to Erasmus+: a story of 30 years. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_17_83 (accessed: 01.09.2020).
 17. Silicon Valley and Internationalization: A Historical and Policy Overview. Retrieved from: <https://interspin.de/wp-content/uploads/2020/03/Regionale-Fallstudie-Martin-Kenney-Silicon-Valley-and-Internationalization.pdf> (accessed: 01.09.2020).
 18. Top innovation clusters of the world. Retrieved from: <https://medium.com/@nadersabry/top-innovation-clusters-of-the-world-3c9f9de27561> (accessed: 01.09.2020).
 19. All you need to know about East London Tech City. Retrieved from: <https://www.mbymontcalm.co.uk/blog/all-you-need-to-know-about-east-london-tech-city/> (accessed: 01.09.2020).
 20. TECH Nation 2017. Retrieved from: <https://technation.techcityuk.com/community-partners/> (accessed: 01.09.2020).
 21. Maticiu, M. (2014). Top-down and bottom-up cluster initiatives in Europe. *Annals of the University of Petrosani: Economics*, 14, 205–212.
 22. Paris-Saclay Innovation Playground. Retrieved from: <https://paris-saclay.business/> (accessed: 01.09.2020).
 23. Boston-Cambridge-Newton, MA-NH. Retrieved from: http://www.clustermapping.us/region/msa/boston_cambridge_newton_ma_nh/cluster-portfolio#jobcreation (accessed: 01.09.2020).
 24. Programme Clusters. Retrieved from: https://www.clustercollaboration.eu/sites/default/files/cluster_networks_files/brainport-cluster-programme.pdf (accessed: 01.09.2020).
 25. Brainport Development. Retrieved from: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-networks/brainport-development> (accessed: 01.09.2020).

*Стаття надійшла до редакції 14.09.2020.
The article was received 14 September 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-2

УДК 330.332

Федорова Н.Є.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри зовнішньоекономічної діяльності
Херсонського національного технічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9619-7212>
E-mail: fedorova_nadiia@ukr.net*

Огородник Р.П.

*старший викладач кафедри зовнішньоекономічної діяльності
Херсонського національного технічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5038-9198>
E-mail: ruslik77@meta.ua*

Русал В.С.

*студентка
Херсонського національного технічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6974-357X>
E-mail: zoezoe3456@gmail.com*

ІНОЗЕМНЕ ІНВЕСТИВАННЯ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ: МАСШТАБИ, СТРУКТУРА, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено інвестиційну привабливість України на основі індексу інвестиційної привабливості Європейської бізнес асоціації. Проаналізовано динаміку прямих іноземних інвестицій в Україну / з України у 2008-2018 рр. Вивчено структуру прямих іноземних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності. Розроблено короткостроковий прогноз потоку іноземних інвестицій в Україну за допомогою економетричного аналізу, побудовано графічну модель. За умови збереження тенденції обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України буде зростати у 2020-2021 рр. Визначено основні загальнодержавні заходи покращення інвестиційної активності в Україні (усунення негативних чинників правового характеру; оптимізація системи оподаткування; удосконалення порядку сплати митних платежів і зборів; створення системи правового захисту іноземних інвесторів).

Ключові слова: інвестиції; інвестиційний клімат; прями іноземні інвестиції, іноземне інвестування.

Федорова Н.Е., Огородник Р.П., Русал В.С. ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ В ЭКОНОМИКУ УКРАИНЫ: МАСШТАБЫ, СТРУКТУРА, ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье исследована инвестиционная привлекательность Украины на основе индекса инвестиционной привлекательности Европейской бизнес ассоциации. Проанализирована динамика прямых иностранных инвестиций в Украину / из Украины в 2008-2018 гг. Изучена структура прямых иностранных инвестиций в Украину по видам экономической деятельности. Разработан краткосрочный прогноз потока иностранных инвестиций в Украину с помощью эконометрического анализа, построена графическая модель. При условии сохранения тенденции объем прямых иностранных инвестиций в экономику Украины будет расти в

2020-2021 гг. Определены основные общегосударственные меры улучшения инвестиционной активности в Украине (устранение негативных факторов правового характера; оптимизация системы налогообложения, совершенствование порядка уплаты таможенных платежей и сборов, создание системы правовой защиты иностранных инвесторов).

Ключевые слова: инвестиции; инвестиционный климат; прямые иностранные инвестиции, иностранное инвестирование.

Fedorova Nadiia, Ohorodnyk Ruslan, Rusal Viktoriia. FOREIGN INVESTMENT TO UKRAINE: AMOUNT, STRUCTURE, AND PERSPECTIVES

The experience of many countries around the world shows the effectiveness of attracting foreign direct investment to the economy. The purpose of the paper is to study the processes of foreign direct investment in the economy of Ukraine, its amount, structure, and prospects for development, as well as to find ways to intensify investment inflows to the country. The article examines the investment attractiveness of Ukraine on the basis of the index of investment attractiveness, calculated by the European Business Association in 2009-2017 years. According to the European Business Association data it has been established that in recent years businesses in Ukraine have not noticed any new negative factors for investment activity, but many unfavorable factors from previous years remain the same (high interest rates on bank loans; high level of corruption; slow pace of reforms; lack of progress in judicial and land reforms, etc.). The dynamics of inflows and outflows of foreign direct investment in Ukraine in 2008-2018 years is analyzed. It is established that for the last six years the country has not reached a significant increase in foreign direct investment at the level of 2008. The structure of foreign direct investment in Ukraine by types of economic activity is studied. It is established that investors are ready to invest only in already developed areas of activity: wholesale and retail trade, repair of motor vehicles, and financial and insurance activities, which provide a sufficient level of profitability. A short-term forecast of the inflow of foreign investments to Ukraine with the help of econometric analysis is developed, a graphic model is built. It is provided that if the trend described by the model is observed in the future, the amount of foreign direct investment inflows will increase in 2020-2021 years. The main recommended measures for Ukrainian government for the improvement of the investment activity in the country are optimization of the tax system, improvement of the procedure for payment of customs duties and taxes, creation of a system of legal protection for foreign investors, etc.

Keywords: investment; investment climate; foreign direct investment, foreign investment.

Постановка проблеми. Досвід багатьох країн світу показує доцільність залучення інвестицій. Для України, як і для інших постсоціалістичних країн, існує ряд перешкод на шляху здійснення цього процесу. До них можна віднести відсутність сприятливого інвестиційного клімату в країні; недосконалість ринкового механізму економіки; нестабільність політичної ситуації; низький рівень ділової і професійної кваліфікації підприємців; недостатньо привабливі інвестиційні проекти і разом з тим брак зацікавлених партнерів. Крім того, на інтенсивність інвестиційних потоків впливає податкова система; відсутність діючої системи страхування інвестицій; надмірна монополізація економіки; а також високий рівень інфляції.

Сьогодні від ефективності інвестиційної політики залежать стан виробництва, положення і рівень технічної оснащеності основних фондів підприємств народного господарства, можливості структурної перебудови економіки, рішення соціальних і екологічних проблем. Інвестиції є основою для розвитку підприємств, окремих галузей і економіки в цілому.

З часу становлення незалежності України науковці приділяють велику увагу створенню ефективної системи залучення прямих іноземних інвестицій. Водночас Україна знаходиться серед країн з неприємливим інвестиційним кліматом, про що свідчить ряд міжнародних рейтингів. Для України значення іноземних інвестицій постійно зростає, адже вони є запорукою сталого економічного розвитку, котрий забезпечить скорочення розриву в головних макроекономічних показниках між нашою та розвиненими державами світу, допоможе сформуванню умови для співпраці з іншими країнами. Якість життя населення та інші характеристики розвитку суспільства також залежать від темпів економічного зростання країни, в тому числі від інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий доробок, пов'язаний із дослідженням особливостей інвестиційних процесів в Україні зроблений такими вченими: Гаврилук О. [2], Максимів Д.Я. [3], Яркова, Н.І. [4], Фомішина В.М. [5], Боярчук А.І. [8], Огородник Р.П. [9], Башнянин Г.І. [10].

Метою статті є дослідження процесів іноземного інвестування в економіку України, вивчення їх масштабів структури та перспектив розвитку, а

також пошук шляхів активізації інвестиційних потоків в країну.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. На сучасному етапі розвитку економіки України посилення її інвестиційної привабливості та стабілізація національної економіки у час політичної та фінансово-економічної кризи є актуальним і пріоритетним завданням державної інвестиційної політики.

За Індексом інвестиційної привабливості, що складений на основі опитування 142 провідних українських підприємств-членів Європейської бізнес асоціації, проаналізовано тенденцію зміни інвестиційного клімату в Україні з 2009 року по 2017 рік (рис. 1) [1].

Значення індексу інвестиційної привабливості від 0 до 2 показує негативний інвестиційний клімат в країні, від 2 до 3 – є видимі поступові покращення, проте все ж для інвесторів цього недостатньо, та від 3 до 4 – високий показник, що вказує на зацікавленість іноземних інвесторів. Таким чином, індекс інвестиційної привабливості України у першій половині 2017 року зріс на 0,13 бали в порівнянні з другою половиною 2016 року. Це показує, що відбуваються позитивні зміни. Індекс за 2017 рік наближається до найвищих показників 2010 та 2011 років – 3,28 та 3,39 бали відповідно.

Відповідно до [8] можна виділити такі позитивні зміни в інвестиційному кліматі України для бізнесу:

- стабільний обмінний курс;
- повільна, але стабільна адаптація до європейських стандартів;
- введення безвізового режиму з ЄС;
- відкриття даних державних реєстрів;
- лібералізація валютного контролю;
- розвиток онлайн сервісів (електронний паспорт, електронна система відшкодування ПДВ та інше);
- спрощення процедури отримання ліцензії на будівництво.

За даними Європейської бізнес асоціації [1], бізнес в Україні з 2016 по 2017 роки не помітив жодних нових негативних факторів для інвестиційної діяльності, проте багато несприятливих факторів з попередніх років залишились:

- високі ставки за кредитами у банках;
- корупція;
- повільний темп реформ;

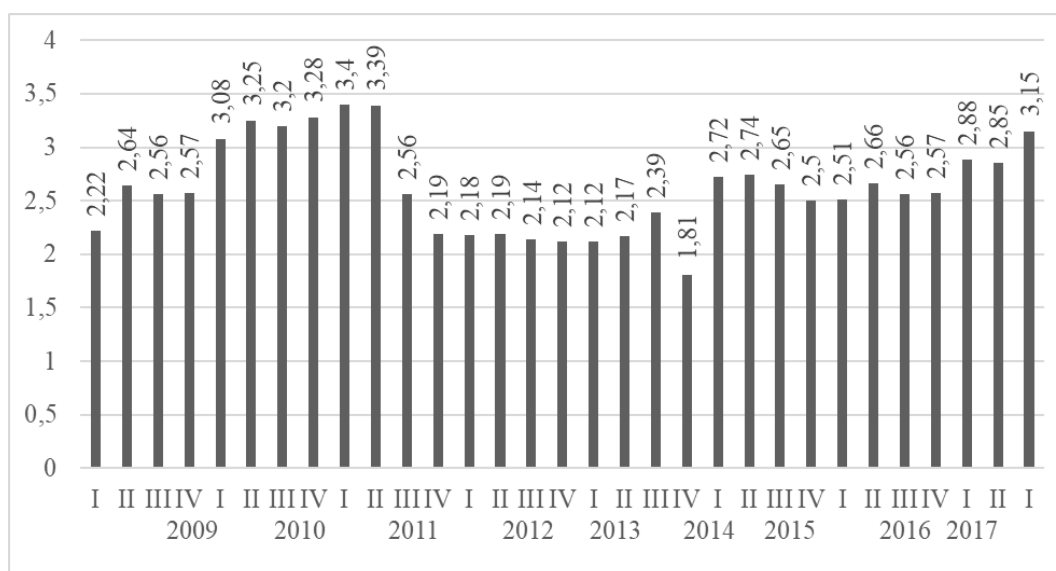

Рис. 1. Динаміка індексу інвестиційної привабливості України у 2009-2017 рр. (дослідження Європейської бізнес асоціації)

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

– відсутність прогресу у судовій та земельній реформах.

Прямі іноземні інвестиції, насамперед, забезпечують довгострокові вкладення матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни з метою організації і будівництва підприємств, придбання статутного та акціонерного капіталу, розвиток нових інвестиційних проектів. Індикатором зміни рівня довіри іноземних інвесторів та рейтингу країни вважається динаміка прямих іноземних інвестицій. Тож, динаміка вкладень та надходжень прямих іноземних інвестицій в економіку України та з України у 2005–2018 рр. наведено в табл. 1. Зокрема, на основі цих даних можна зробити висновок, що суттєвий негативний вплив на обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну спричинила глобальна економічна криза 2008–2009 рр. та нестабільне політико-правове середовище України у 2014–2018 рр.

У 2009 році спостерігається значне скорочення обсягу залучених іноземних інвестицій на 6097 млн. дол. США. Починаючи з 2010 року відбувається поступове покращення, завдяки приросту прямих іноземних інвестицій у країну. Впродовж 2013-2014 років простежується несприятливе становище через стрімке падіння обсягу інвестицій. Тож, значення на кінець 2017 році скоротилося відносно 2016 року на 1082 млн. дол. США. У 2018 році простежується позитивна динаміка щодо збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій на 668 млн. дол. США. Впродовж останніх 13 років найбільший приріст прямих іноземних інвестицій був у 2008 році. Незважаючи на коливання обсягів залучень, у 2012 році розмір інвестицій найбільш наблизився до останнього максимального значення. При тому, за останні 6 років країна не досягла такого значного розміру приросту іноземних залучень. Дана тенденція до зниження обсягу іноземних інвестицій є наслідком ряду причин недовіри інвесторів, серед яких: високий рівень корупції в країні, недовіра до судової системи, нестабільність національної валюти, монополізація ринків, а також військовий конфлікт України з Росією [6; 9].

Таблиця 1
Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну / з України, млн. дол. США

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну, млн. дол. США	Приріст/падіння за рік, млн. дол. США	Прямі іноземні інвестиції з України, млн. дол. США	Сальдо, млн. дол. США
2008	10913	+1022	1010	+9903
2009	4816	-6097	162	+4654
2010	6495	+1679	736	+5759
2011	7207	+712	192	+7015
2012	8401	+1194	1206	+7195
2013	4499	-3902	420	+4079
2014	410	-4087	111	+299
2015	2961	+2551	-51	+3012
2016	3284	+323	16	+3268
2017	2201	-1082	8	+2194
2018	2870	+668	1	+2869

Джерело: розраховано авторами за даними [6]

На сьогоднішній день однією з головних проблем української економіки виступає низька віддача від інвестицій та їх неефективний розподіл. Аналіз іноземних інвестицій за видами економічної діяльності дає підстави зробити висновок, що найбільша частина прямих іноземних інвестицій надходить у розвинуті сфери економічної діяльності. Причому, незважаючи на значне скорочення прямих інвестицій внаслідок ускладнення соціальної, політичної та економічної ситуації, у країні їх концентрація за видами економічної діяльності залишається майже незмінною (рис. 2).

Станом на 1 січня 2018 року у промисловість було спрямовано 33,38%, в оптову, роздрібну торгівлю та ремонт автотранспорту – 15,69%, у фінансову та страхову діяльність – 12,02%, в інформаційну діяльність і телекомунікації – 11,16%, у професійну, наукову та технічну діяльність – 6,75% від загального обсягу накопичених прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіці України. Ана-

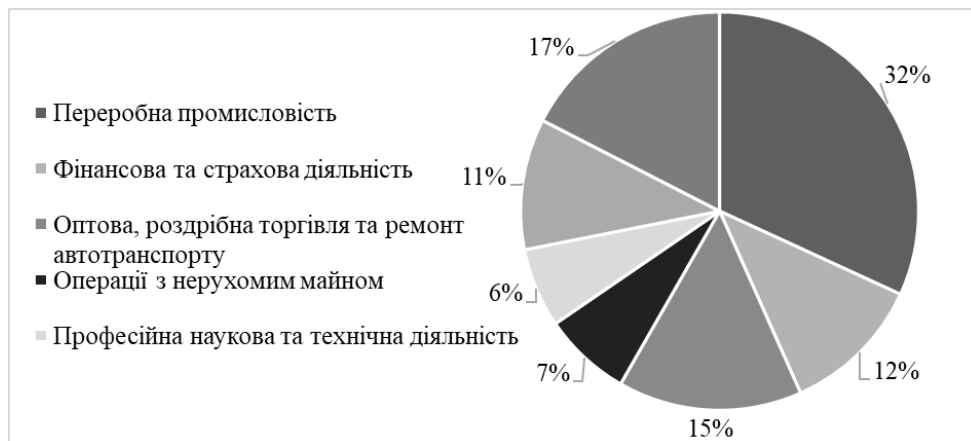

Рис. 2. Структура прямих іноземних інвестицій в Україні за видами економічної діяльності, %

Джерело: побудовано авторами за даними [8]

лізуючи структуру прямих іноземних інвестицій, можна зробити висновок, що інвестори готові вкладати свої кошти лише у розвинуті сфери діяльності, такі як: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту та фінансова і страхова діяльність, в яких передбачається достатній рівень рентабельності [6].

Для розроблення короткострокового прогнозу потоку іноземних інвестицій в Україну було застосовано економетричний аналіз та побудовано графічну модель, що дозволить розробити прогноз розвитку притоку інвестиційних коштів в Україну та можливий стан інвестиційного клімату в країні. Здійснено вибір специфікації моделі, що передбачає нелінійну побудову для отримання адекватних результатів дослідження, після чого за допомогою вбудованих можливостей Microsoft Excel додаємо на графік лінію поліноміального тренду, що вкаже на тенденцію або напрям розвитку даного показника (рис. 3).

Обсяг прямих інвестицій підкоряється нелінійній залежності, а саме – поліноміальній у вигляді рівняння третього порядку. Коефіцієнт детермінації на рівні 0,7936 вказує на те, що 79% даних можна описати через таку залежність, і тільки 21% даних по прямим іноземним інвестиціям такому закону не підкоряються. Скориставшись критерієм Фішера було встановлено, що отримана модель прийнятна, що дозволяє отримати прогнозне значення показника.

Таким чином, для обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України отримано наступну економетричну модель: $y = 0,6302 \cdot t^3 - 8,029 \cdot t^2 + 26,886 \cdot t + 29,504$, в якій t – номер періоду; y – значення обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України у млн. дол. США.

Рівняння надалі використовуємо для прогнозування та аналізу. Так, якщо тенденція, що описується за допомогою моделі, буде спостерігатись і надалі, обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України у 2020 р. (при $x=4$) складе:

$$y = 0,6302 \cdot 4^3 - 8,029 \cdot 4^2 + 26,886 \cdot 4 + 29,504 = 41,9168$$

Прогноз на 2021 рік (при $x=5$) становитиме:

$$y = 0,6302 \cdot 5^3 - 8,029 \cdot 5^2 + 26,886 \cdot 5 + 29,504 = 48,984$$

Результати прогнозування вказують на зростаючу тенденцію обсягів прямих іноземних інвестицій в

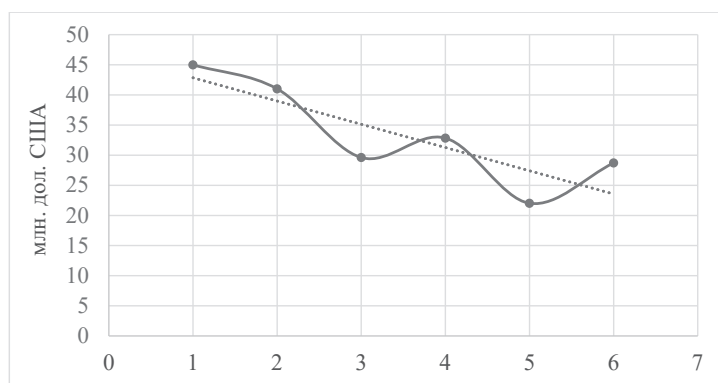

Рис. 3. Поліноміальна модель обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2013-2018 рр., млрд. дол. США

Джерело: побудовано авторами на основі табл. 1.

Україну, в якій у 2020 році обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну дорівнюватиме 41,9168 млн. дол. США, у 2021 році – 48,984 млн. дол. США.

Тож, сьогодні Україна не здобула серйозних досягнень у забезпеченні національної конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, проте перспектива на майбутнє є. Наразі, до основних проблем, які гальмують розвиток інвестицій в Україні, можна віднести:

- високий рівень корупції;
- недосконалість відповідної законодавчої бази;
- недостатнє державне фінансування вітчизняних наукових закладів;
- недосконалість методичного забезпечення підготовки інвестиційних проектів;
- дефіцит досвідчених і кваліфікованих фахівців в управлінні проектами;
- відсутність практичного досвіду і слабо розвинена інфраструктура венчурних інвестицій в Україні та інше [2].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що протягом останніх років бізнес в Україні не помітив жодних нових негативних факторів для інвестиційної діяльності, проте багато несприятливих факторів з попередніх років залишились: високі ставки за кредитами у банках; корупція; повільний темп реформ; відсутність прогресу у судовій

та земельній реформах. Отже, для України необхідно розглядати залучення іноземних інвестицій у контексті зростання та структурної перебудови економіки. Враховуючи це, за допомогою іноземних інвестицій необхідно розв'язувати завдання щодо структурної реформи економіки, подолання залежності країни від імпорту та технологічне оновлення виробництва.

Вивчення структури прямих іноземних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності показує, що інвестори готові вкладати кошти лише у розвинуті сфери економіки України: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту та фінансова і страхова діяльність, в яких передбачається достатній рівень рентабельності. Проте, Україна володіє значним потенціалом для вкладення в її економіку необхідних інвестицій. І тому, завдання нашої держави – реалізовувати цей потенціал та створювати умови для належного функціонування залучених коштів, що дасть змогу забезпечити модернізацію робочих місць і збільшення їх кількості та стабільний соціально-економічний розвиток країни.

Короткостроковий прогноз потоку іноземних інвестицій в Україну показує, що за умови збереження тенденції, описаної за допомогою моделі, обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України буде зростати у 2020–2021 рр. До основних загальнодержавних заходів покращення інвестиційної активності можна віднести:

- усунення негативних чинників правового характеру на законодавчому та виконавчому рівнях влади;
- оптимізація системи оподаткування; забезпечення гнучкості податкової політики для підвищення зацікавленості інвесторів у зростанні доходів їх компаній; повне звільнення інвестицій від податків протягом першого року;
- удосконалення порядку сплати митних платежів і зборів при надходженні іноземних інвестицій в Україну;
- створення державою системи правового захисту іноземних інвесторів від боржників та недобросовісних партнерів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. EBA Investment Attractiveness Index. *eba.com.ua*: вебсайт. URL: https://eba.com.ua/static/EBA_IAI_1H_2017_ENG.pdf (дата звернення: 04.04.2020).
2. Гаврилюк О. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України. *Фінанси України*. 2018. № 2. С. 68–81.
3. Максимів Д.Я. Покращення інвестиційної привабливості України. *Інноваційна економіка*. 2012. № 1. С. 79–107.
4. Яркова Н.І., Яковенко О.П. Роль органів державної влади в інвестиційному процесі. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2012. № 2. С. 89–100.
5. Фомішина В.М. Інвестиційна політика України у світлі євроінтеграційних процесів: вибір пріоритетів. *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1(33). С. 180–185.
6. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*: вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.04.2020).

7. Основні недоліки та проблеми залучення іноземних інвестицій в Україні *economy.nayka.com.ua*: вебсайт. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/n=4&y=2014> (дата звернення: 21.04.2020).
8. Боярчук А.І. Інвестиційна привабливість в міжнародних економічних відносинах: на прикладі Херсонської області. *Innovative educational technologies: European experience and its application in economics and management training*. Poland. Wyzsza Szkoła Biznesu – National-Louis University, 2016. С. 12–17.
9. Огородник Р.П. Україна як реципієнт прямих іноземних інвестицій: обсяг і динаміка. *Сучасні тенденції міжнародних економічних відносин і зовнішньоекономічні зв'язки України: колективна монографія* / За ред. д.е.н., проф. В.М. Фомішиної. Херсон : ТОВ "ВКФ"СТАР"ЛТД", 2017. С. 239–263.
10. Фомішина В.М., Башнянин Г.І. Фіскальні важелі формування інвестиційної стратегії України в умовах посилення євроінтеграційних процесів. *Адаптація інструментів управління зовнішньоекономічною діяльністю до євроінтеграційних процесів [Колективна монографія]* / За ред. В.М. Фомішиної, І.Ю. Вольвач. Херсон : ХНТУ, 2015. С. 5–25.

REFERENCES:

1. EBA Investment Attractiveness Index. Available at: https://eba.com.ua/static/EBA_IAI_1H_2017_ENG.pdf (accessed April 04, 2020).
2. Havryliuk O. (2018). Investytsiinyi imidzh ta investytsiina pryvablyvist Ukrainy [Investment image and investment attractiveness of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 2, pp. 68–81. [in Ukrainian]
3. Maksymiv D.Ya. (2012). Pokrashchennia investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy [Improving the investment attractiveness of Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 1, pp. 79–107. [in Ukrainian]
4. larkova N.I., Yakovenko O.P. (2012). Rol orhaniv derzhavnoi vlady v investytsiinomu protsesi [The role of public authorities in the investment process]. *Ekonomika budivnytstva i miskoho hospodarstva*, no. 2, pp. 89–100. [in Ukrainian]
5. Fomishyna V.M. (2014). Investytsiina polityka Ukrainy u svitli yevrointehratsiinykh protsesiv: vybir priorytetiv [Ukraine's investment policy in the light of European integration processes: choice of priorities]. *Biznes-navihator*, no. 1(33), pp. 180–185. [in Ukrainian]
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed April 14, 2020).
7. Osnovni nedoliki ta problemy zaluchennia inozemnykh investytsii v Ukraini. *Efektivna ekonomika*. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/n=4&y=2014> (accessed April 21, 2020).
8. Boiarchuk A.I. (2016). Investytsiina pryvablyvist v mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosynakh: na prykladi Khersonskoi oblasti [Investment attractiveness in international economic relations: on the example of Kherson region]. *Innovative educational technologies: European experience and its application in economics and management training*, Poland, pp. 12–17. [in Ukrainian]
9. Ohorodnyk R.P. (2017). Ukraina yak retsypiient priamykh inozemnykh investytsii: obsiah i dynamika [Ukraine as a recipient of foreign direct investment: volume and dynamics]. *Suchasni tendentsii mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn i zovnishnoekonomichni zviazky Ukrainy: kolektivna monohrafia*. Kherson: TOV "VKF"STAR"LTD", pp. 239–263. [in Ukrainian]
10. Fomishyna, V.M. Bashnianyn, H.I. (2015). Fiskalni vazheli formuvannia investytsiinoi stratehii Ukrainy v umovakh posylenia yevrointehratsiinykh protsesiv [Fiscal levers of formation of investment strategy of Ukraine in the conditions of strengthening of European integration processes]. *Adaptatsiia instrumentiv upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu do yevrointehratsiinykh protsesiv* [Kolektivna monohrafia]. Kherson: KhNTU, pp. 5–25. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 04.07.2020.
The article was received 04 July 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-3

UDC 336.1:339.7

Yatsenko Valeria

PhD student,

Department of International Economics and Marketing,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2925-7470>E-mail: valeriayatsenko5@gmail.com

DATA MANAGEMENT AS A TOOL FOR ECONOMIC SUSTAINABILITY: APPLICATION TO CURRENCY RISKS OF TECHNOLOGY ENTERPRISE

The global economy is entering into recession and markets excessive volatility. Market disruptions implications would be liquidity loose of enterprises' balances, eroding assets and turning to losses, supply chains, and operational instability, outplacements, etc. Moreover, exchange rates will fluctuate unpredictable and currency risks will rise. Consequently, these tendencies will lead to the volatility of the currency market as one of the most sensitive parts of the modern economic system. Therefore, it drives a need for looking at the possibilities to apply data management to constant and frequent analysis of distress factors for enterprise economies, such as currency risks, to ensure their sustainability.

Keywords: risk, currency risk, currency risk management, data management, foreign economic operation.

Яценко В.О. УПРАВЛІННЯ ДАНИМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ: ЗАСТОСУВАННЯ ДО ВАЛЮТНИХ РИЗИКІВ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Зменшення обсягів світової торгівлі, порушення глобальної фінансової стійкості, від'ємні темпи економічного зростання більшості країн світу, загострення боргової кризи, а також пандемія COVID-19 безсумнівно вказують на перехід сучасної міжнародної економіки у фазу рецесії, що вже відображається надмірною нестабільністю та непередбачуваністю товарних та фінансових ринків. Наслідками зазначених процесів на мікрорівні можуть стати втрата ліквідності балансів підприємств, розмивання активів та перетворення на збитки, розрив ланцюгів поставок, настання операційної нестабільності тощо. Логічно, що ці тенденції призведуть до нестабільності валютного ринку загалом та непрогнозованого коливання валютного курсу зокрема, як однієї з найбільш чутливих складових сучасної економічної системи, що, в свою чергу, неодмінно призведе до підвищення валютних ризиків. В даному контексті, особливого значення набувають ідентифікація, аналіз та управління валютними ризиками, що виступає невід'ємним елементом здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Світовою практикою доведено, що ігнорування валютних ризиків призводить до невдач значної частки зовнішньоекономічних операцій та, як наслідок, зниження рентабельності, що особливо актуально для вітчизняних підприємств. Однак, реалізація ризик-менеджменту суттєво ускладнюється внаслідок непередбачуваної і швидкої волатильності валютного курсу, а у випадку здійснення довгострокової співпраці – неможливістю побудови точного прогнозу для визначеного часового горизонту, зумовлюючи необхідність використання автоматизованих методів управління. Об'єктом дослідження було обрано державне підприємство «Антонов» як один із провідних виробників високотехнологічної продукції в Україні, яке нині активно працює над спільним українсько-турецьким проектом з розробки та виробництва літака Ан-188. В статті досліджуються можливість та напрями застосування інструментів аналізу даних (Data Science) для управління валютними ризиками високотехнологічних підприємств із складними зовнішньоекономічними операціями.

Ключові слова: ризик, валютний ризик, управління валютним ризиком, управління даними, зовнішньоекономічна діяльність.

Яценко В.А. УПРАВЛЕНИЕ ДАННЫМИ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ: ПРИМЕНЕНИЕ К ВАЛЮТНЫМ РИСКАМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Мировая экономика вступает в рецессию и рынок становится чрезмерно неустойчивым. Последствиями провалов рынка могут быть снижение ликвидности баланса предприятий, обесценивание активов, убытки, разрушение цепочек поставок, возникновение операционная нестабильность и т.д. Более того, обменные курсы будут непредсказуемо колебаться, а валютные риски возрастут. Следовательно, подобные тенденции приведут к нестабильности валютного рынка как одной из наиболее чувствительных частей современной экономической системы. Таким образом, появляется необходимость в анализе возможности применения управления данными для постоянного и частого анализа факторов упадка предприятий, таких как валютные риски, для обеспечения их устойчивости.

Ключевые слова: РИСК, валютный риск, управление валютным риском, управление данными, внешнеэкономическая деятельность.

Problem statement. The decline of world trade and global economic growth, financial stability shocks, and the COVID-19 pandemic undoubtedly indicate the recession of the modern international economy. Obviously, it will lead to financial market instability and consequently unpredictable exchange rate fluctuations and rise of currency risks. In this context, the identification, analysis, and management of currency risks, as an integral part of foreign economic activity, are of particular importance. However, current currency risks are hard to analyze and manage, that is why risk management requires new approaches and tools for instance Data Science.

Analysis of recent research and publications. Demand for Data Science services, tools and applications are growing across most of economic and social

sectors, it will be increasing in the course of Fourth industrial revolution, as envisaging by experts of the World Economic Forum [1]. One of the major approaches to the successful Data Science applications are multiple collaboration of entities of common interest – public private, domestic, foreign, international – in sourcing, verifying, exchange, processing and application of data [2]. The purposes of such complex collaborative approach are to increase data sustainability, value and reduce risks of various applications [3].

Sustainability of data processing and its implications is essential for positive economic effect on macro and micro levels: "A sustainable solution is one which allows for the robust, repeatable and replicable use of data occurs in different geographical and user-cases, underpinned by a secure source of funding enabling

continuity in the supply and analysis of data, to generate actionable insights” [3].

The data processing continuity close to real-time comes as a need in a cases of currency risks in high technology production with mixed (domestic and foreign) suppliers affecting by cross-influence of exchange rates fluctuation. For example, Ukrainian enterprises should react on risks of substantial UAH revaluation for 16 per cent during 6 months at the end of 2019, which has changed to rapid devaluation at similar level during one month in 2020 [4]. One of the samples of such need for real-time data management of currency risks adjustments with respect of high tech and complex supply is cargo and passenger planes production.

The purpose of the study is to present a way of implementation Data Science tools to currency risk management in high technology production with complex foreign economic operations.

Presentation of the main research results.

I. Currency Risks of Antonov Company

One of the main strategic goals of the Ukrainian planes producing Antonov Company for 2020–2024 is to renew aircraft mass production of the An-1X8 family (passenger (An-148 and An-158) and cargo planes (An-178 and An-188)) including set up of international joint production with highest priority of the Ukrainian-Turkish project An-188 [5]. Implementation of this project will go along with currency risk since the joint development and production of the aircraft involves transactions in three currencies:

- UAH – the value of majority home-produced components and assemblies, salaries and emoluments, the main part of development and design costs;
- USD – most of the cash flows namely the price of finished goods, aftersales service, currency loan servicing;
- TRY – partially joint R&D costs, Turkish staff training.

The Antonov Company is well-known for its fully integrated production and cargo aircrafts export. However, the company traditionally imports the most complex components. For instance, the An-188 aircraft will be equipped with Turkish avionics ASELSAN, and the third model An-188-120 will contain 4 turbo propeller engines LEAP of the American company CFM International (CFMI) (table 1).

Table 1

Foreign economic operations of An-188-120 production process

	Credit (Export)	Debit (Import)
Engines LEAP	Currency payment risk: USD/UAH ↓	Goods
Avionics ASELSAN	Staff trainings and R&D research	Goods risk: USD/TRY ↑
Aircraft An-188-120	Goods	Avionics and Payments risk: USD/UAH ↑, USD/TRY ↓
Repair and maintenance	Services	Payments risk: USD/UAH ↑

Consequently, this project will create currency risks influenced by two groups of factors: specifics of foreign economic operations (import-export operations, joint R&D, staff training, operating cycle more than a year) and volatility of currencies.

The analysis of currency volatility was based on daily exchange rate data from January 1, 2019, to March 20, 2020 (320 observations) [9]. Statistical analysis showed the following results: that average is typical, the currency risk is low and statistical data is homogeneous since standard deviation close to 1, and the coefficient of variation as the main quantitative measure of risk, does not exceed 10%. Nevertheless, the TRY/UAH pair has relatively higher risk level since the coefficient of variation is 8.32% (table 2).

Currency Operations of Transport Aircraft: An-188

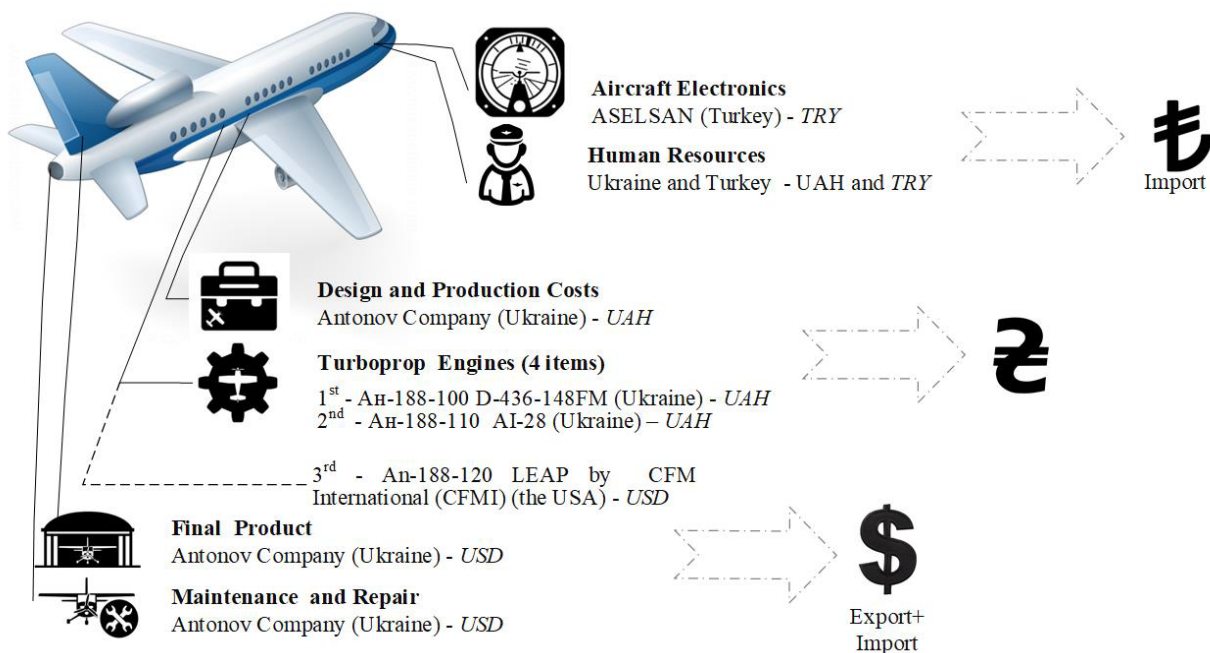

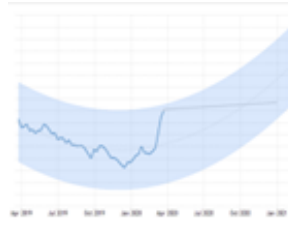

Figure 1. Whence currency risk of An-188 project appears [6–8]

Table 2

Statistical analysis and Value at Risk (using the Historical Simulation approach) of currencies used in An-188 project [10]

	USD/TRY	TRY/UAH	USD/UAH
<i>Statistical analysis</i>			
Average	5,7523	4,4667	25,6316
Range of deviation	1,3972	1,4262	4,9862
Mean deviation	0,26	0,37	1,29
Coefficient of variation (quadratic), %	4,59	8,32	5,02
<i>Value at Risk (using the Historical Simulation approach)</i>			
Maximum losses (long), %	-4,09	-6,05	-1,68
Maximum losses (short), %	4,75	3,29	1,58
Most probable losses, %	0,33%	0,17%	0,16%
<i>Trend</i>			
Dynamics			
Forecast for 2020 – the beginning of 2021		NA	
Trend equation	$y = 2E-07x^3 - 9E-05x^2 + 0,014x + 5,094$	$y = -0,003x + 5,0511$	$y = 6E-07x^3 - 0,0003x^2 + 0,0104x + 27,349$
Confidence coefficient, RI	0,7295	0,8226	0,8732
Risk	Devaluation	Revaluation	Devaluation

Value at Risk method using the Historical Simulation approach, on worst-case scenario, shows higher losses of TRY/UAH pair in case of long position (bought) and USD/TRY in case of short (sold) position TRY versus the US dollar. However, the probability of losses does not exceed even 1%, representing 0.33% (risk of revaluation TRY/UAH), 0.17% (devaluation of USD/TRY) and 0.16% (devaluation of USD/UAH).

However, the World Bank estimated that global economic growth was 2.4% in 2019. It is the lowest indicator since the financial crisis due to a decrease in world trade and investment activity. According to tentative forecast, global economic growth would slightly increase by 2.5% in 2020 [11]. But obviously, the coronavirus pandemic will significantly reduce global business activity this year. Thus, global value chains have been disrupted due to the partial shutdown of China's industry, while financial markets and international trade (especially oil, steel products, and food markets) have already dramatically suffered in the first months of 2020. As a consequence, the exchange rates of most developing countries after a strong appreciation in 2019, will be under significant pressure in 2020 – the current situation both of Ukrainian hryvnia and Turkish lira.

II. Currency Risk Management of the Antonov Company

There are three types of money flows: USD/TRY and USD/UAH are likely to devalue, while TRY/UAH is revaluating during March 2020. Nevertheless, both Ukraine and Turkey have immature financial and currency markets, as well as the unstable political situation. That is why to minimize the risks of Turkish avionics purchase it is better to use the counter-procurement namely industrial offset. It is an excellent example when a buyer of the aircraft sells navigation equipment for the manufacturer – Antonov Com-

pany. Moreover, there are two options for the parties. Firstly, Antonov can buy avionics for other aircrafts, in this case there is no need for trade financing or credit insurance [12]. Secondly, in exchange for avionics Antonov can provide staff training for the buyer and/or partially cover expenses for extra R&D research connected with the developments for the Turkish buyer. With the use of industrial offset, some of the currency risks can be neutralized to focus on managing USD/TRY and USD/UAH.

Taking into account specifics of foreign economic operations of Antonov Company and currency management tools, we have created the matrix of optimal management of USD/TRY and USD/UAH volatility (Table 3). Each tool has its own specific which should be considered in currency risk management. Thus, the most widely used tools are forwards and options including zero cost options, as well as cross-currency swaps which are suitable both for import and export operations. However, currency swaps usually have higher costs, that is why they are not suitable for our case. Limit Orders are used when current market rates are less favorable for currency buyers, Stop Loss Orders when negative movements are expected. Foreign Bank Account is a tool for an importer, while Government Exchange Risk Guarantee insurances against export credit risk. Netting is the best tool for an enterprise that provides active foreign economic activity. Pricing Policy (invoicing policy) can be used only in situation of dramatic changes in exchange rate since prices for goods are fixed beforehand, while the Leading and lagging strategy is flexible and easy to use.

However, the constant and unpredictable changes in exchange rates make human management impossible and require a need for an automated system of management with the quick processing of data. In this case an

Table 3

Matrix of currency risk management of Antonov Company

	USD/UAH		USD/TRY	
	Devaluation	Revaluation	Devaluation	Revaluation
Export	Forwards short Put options short	Government Exchange Risk Guarantee Forwards long Put options long	Forwards short Put options short Stop Loss Orders	Forwards long Put options long Government Exchange Risk Guarantee
Import	Foreign Bank Account Limit Orders Stop Loss Orders Debt Forwards short Call options short	Foreign Bank Account Debt Forwards long Call options long	Leading and lagging Forwards short Put options short	Industrial offset Matching Netting Pricing Policy (invoicing policy)

enterprise should create its own application to handle data quickly and in the most convenient way taking into account all relevant factors. The main goal of this application is to identify the best tool of currency risk management for a particular operation based on its specific characteristics and currency volatility.

For Antonov Company this application should be based on the following algorithm:

1. to determine the type of operation – import or export;
2. to choose the currency of the operation – USD/UAH or USD/TRY;
3. to calculate the percentage of a change in the exchange rate over the last week;
4. to identify the best strategy of currency risk management – to ignore risks (if rangeability, Δ is less than 5%, to manage risks if $5\% \leq \Delta \leq 33\%$ and to avoid the risk if $\Delta \geq 33\%$) [13];
5. to draft the most suitable tool within the chosen strategy (Table 3);
6. to calculate the efficiency of the currency risk iteration.

Such an application will increase the overall efficiency of currency risk management and will allow to allocate the economic resources (first of all, time and human resources) for the core business activity.

Conclusions. The data processing is becoming more and more urgent management issue to manage currency risks in high technology production with mixed (domestic and foreign) operations and conditions of unpredictable exchange rates fluctuation effectively. The presented case of Antonov Company proves the necessity of data management implementation into currency risk management due to the cross-influence of three exchange rates on the economic results of the company. The automated system of currency risk management will increase the overall efficiency of currency risk management and will allow allocating the economic resources (first of all, time and human resources) for the core business activity. Future work will aim at creating and testing an application to manage currency risk effectively.

REFERENCES:

1. Data Science in the New Economy. World Economic Forum. Geneva, 22 p. (2019). Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Data_Science_In_the_New_Economy.pdf (accessed August 1, 2020).
2. Data Collaboration for the Common Good. World Economic Forum. Geneva, 51 p. (2019). Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Data_Collaboration_for_the_Common_Good.pdf (accessed August 1, 2020).
3. GSMA, Scaling Big Data for Social Good: The Need for Sustainable Business Models, September 2018. Available at: <https://bigdatatoolkit.gsm.com/resources/BD4SG> (accessed August 1, 2020).
4. National Bank of Ukraine. Foreign exchange market data. Kyiv. Available at: <https://bank.gov.ua/markets/currency-market> (accessed August 1, 2020).
5. Annual report of Antonov Company for 2019. Available at: <https://www.antonov.com/file/s2A6pZoXmOqqk?inline=1> (accessed August 1, 2020).
6. One of the An-188 models will be equipped with American engines. Available at: <https://biz.liga.net/ekonomika/transport/novosti/odna-iz-modeley-an-188-budet-osnaschena-amerikanskimi-dvigatelyami> (accessed August 1, 2020).
7. Multipurpose military transport aircraft An-188. Available at: <https://vpk.name/library/ff/an-188.html> (accessed August 1, 2020).
8. Ukraine wants to build aircraft together with Turkey. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2844983-ukraina-hoce-buduvati-litaki-razom-iz-tureccinou-posol.html> (accessed August 1, 2020).
9. Statistical database. Available at: <https://tradingeconomics.com/currencies> (accessed August 1, 2020).
10. Yatsenko V.O. (2020). Valyutni ryzyky proektu AN-188 derzhavnogo pidpryyemstva «Antonov» [Currency risks of the AN-188 project of the state enterprise "Antonov"]. *Proceedings of the Problems of international migration: assessment and prospects of solution: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference* (Odessa, Ukraine, May 16, 2020) (resp. for the issue of Doctor of Economics, Prof. S.O. Yakubovsky). Odessa: ONU named after I.I. Mechnikov. [in Ukrainian]
11. Global Economic Prospects. Available at: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects> (accessed April 1, 2020).
12. Maurice D. Levi (2010). *International Finance*, 5th Edition, Routledge, New-York.
13. Shevchenko V., Yatsenko V. (2016). Systemnyj pidxid do upravlinnya ryzykamy ta finansova stabilnist pidpryyemstva (na prykladi derzhavnogo pidpryyemstva "Antonov") [System approach to risk management and financial stability of the enterprise (on the example of State Company Antonov)]. *Theoretical and applied issues of economics*, 2, 56–68. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tppe_2016_2_8 (accessed April 1, 2020).

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020.
The article was received 14 September 2020.

СЕКЦІЯ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-4

УДК 339.137.01.021

Злидник М.І.*аспірант кафедри теоретичної та прикладної економіки**Львівського торговельно-економічного університету*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3430-4742>E-mail: Okssenyshyn@gmail.com

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Стаття присвячена прогностичному оцінюванню нарощування експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. Для його комплексного дослідження здійснено розрахунок показників використання цього потенціалу на рівні держави, а саме: географічної та товарної структури експорту; рівня експортної орієнтації; експорту на одну особу; експортної квоти; індексу внутрішньогалузевої торгівлі; індексу Хіршмана тощо. Багатопоказниковий аналіз експортного потенціалу агропродовольчих ринків дав змогу зробити такі висновки: по-перше, аналіз географічної структури експорту сільськогосподарської продукції засвідчує, що Індія у період сучасності є найбільшим експортним ринком для України та найбільшим торговельним партнером країн Східної Європи. По-друге, показники рівня експортної орієнтації засвідчили, що її рівень майже усіх продовольчих груп товарів усе ж доволі низький. По-третє, важливим показником для прогностичного оцінювання експортного потенціалу вітчизняного продовольчого комплексу є індекс концентрації експорту продовольства, або індекс Хіршмана. Результати розрахунків засвідчують, що розраховані індекси концентрації упродовж 2010–2018 рр. мають, на наш погляд, середні значення, що говорить про середню ширину структури експорту вітчизняних продовольчих товарів.

Ключові слова: експорт, експортний потенціал, товарна та географічна структура експорту, експортна орієнтація, експортна квота, індекс Хіршмана, зовнішня торгівля.

Злидник М.І. МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Статья посвящена прогностической оценке наращивания экспортного потенциала отечественных производителей сельскохозяйственной продукции. Для его комплексного исследования осуществлен расчет показателей использования этого потенциала на уровне государства, а именно: географической и товарной структуры экспорта; уровня экспортной ориентации; экспорта на одного человека; экспортной квоты; индекса внутриотраслевой торговли; индекса Хиршмана и тому подобное. Многопоказниковый анализ экспортного потенциала агропродовольственных рынков позволил сделать следующие выводы: во-первых, анализ географической структуры экспорта сельскохозяйственной продукции показывает, что Индия в период современности является крупнейшим экспортным рынком для Украины и крупнейшим торговым партнером стран Восточной Европы. Во-вторых, показатели уровня экспортной ориентации показали, что ее уровень почти всех продовольственных групп товаров все же довольно низкий. В-третьих, важным показателем для прогностической оценки экспортного потенциала отечественного продовольственного комплекса является индекс концентрации экспорта продовольствия, или индекс Хиршмана. Результаты расчетов показывают, что рассчитанные индексы концентрации на протяжении 2010–2018 гг. имеют, на наш взгляд, средние значения.

Ключевые слова: экспорт, экспортный потенциал, товарная и географическая структура экспорта, экспортная ориентация, экспортная квота, индекс Хиршмана, внешняя торговля.

Zlydnyk Marta. METHODS OF ASSESSMENT OF EXPORT POTENTIAL OF STATE PRODUCERS OF AGRICULTURAL PRODUCTS

The article is devoted to the prognostic assessment of increasing the export potential of state agricultural producers. For its complex study, the calculation of indicators of using of this potential at the state level, namely: geographical and commodity structure of exports; level of export orientation; export per person; export quota; intra-industry trade index; Hirschman index, etc. A multi-indicator analysis of the export potential of agri-food markets allowed us to draw the following conclusions. Observing the export of food products in value form, we can say about their growth in 2018 for the following food groups: sugar and confectionery; finished grain products; various food products; residues and waste from the food industry, etc. The analysis of the geographical structure of agricultural exports shows that the largest volumes of such products in 2018, Ukraine exported to India (1856 million USD or 19,68 %), to China (1171 million USD, or 12,41 %), to the Netherlands (1158 million USD, or 12,28 %), to Spain (1040 million USD, or 11,03 %), etc. Thus, India today is the largest export market for Ukraine and the largest trading partner of Eastern Europe. Indicators of the level of export orientation showed that its level of almost all food groups of goods is still quite low. Only some food groups are characterized by a significant level of export orientation, in particular: grain and grain products, the level of export orientation of which increased by 25,0 % compared to 2010, as well as oil, which is characterized by an export orientation of 95,9% in 2018. However, a negative trend is the decrease of the above indicator for milk and dairy products by 0,5 % and fruits, berries and grapes – by 5,5 %. It was found that an important indicator for forecasting the export potential of the state food industry is the index of food export concentration, or Hirschman's index. The results of the calculations show that the calculated concentration indices for 2010–2018 have, in our opinion, average values, which indicates the average structure of exports of state food products. It is proved that the Hirschman index is used in the analysis of export potential, taking into account the commodity structure of exports of food products.

Keywords: export, export potential, commodity and geographical structure of export, export orientation, export quota, Hirschman index, foreign trade.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки розвиток зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі є надзвичайно важливим чинником функціонування національної економіки будь-якої держави, оскільки він має не тільки економічне, але й величезне політичне значення. Адже, виклики, які пов'язані з глобалізацією агропродовольчої системи ведуть до прискорених темпів розширення світової торгівлі продовольчими товарами, порівняно із темпами зростанням виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Вважаємо, що із важливих питань у процесі інтеграції України у світове економічне співтовариство є насиченість її внутрішнього ринку конкурентоспроможною агропродовольчою продукцією та розширення її експорту.

Поряд з цим, пріоритетним напрямом стратегічного розвитку продовольчого комплексу України на етапі формування взаємовідносин із світовим ринком слід вважати не лише зростання його експортних можливостей, а й удосконалення структури експорту, а основне – вихід на нові ринки з конкурентоспроможною агропродовольчою продукцією, яка б відповідала вимогам міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що дослідженню конкурентоспроможності вітчизняної продовольчої продукції на світових ринках присвячені праці багатьох вчених-економістів, зокрема: В.Г. Андрійчука, В.І. Вернадського, В.М. Гейця, В.І. Губенка, Б.М. Данилишина, Л.В. Дейнеко, О.М. Кириченко, М.А. Кравця, А.І. Кредісова, А.С. Лисецького, А. Мазаракі, Ю.В. Макогона, Б.П. Плишевського, П.Т. Саблука та ін.

Мета статті. Основною метою наукової статті є комплексне дослідження та оцінювання експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції шляхом розрахунку показників використання цього потенціалу на рівні держави, а саме: географічної та товарної структури експорту; рівня експортної орієнтації; експорту на одну особу; експортної квоти; індексу внутрішньогалузевої торгівлі; індексу Хіршмана тощо.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Одним із найпоширеніших методичних підходів до аналізу і оцінювання конкурентоспроможності підприємств та агропродовольчої продукції є дослідження цієї категорії на базі теорії міжнародного розподілу праці. Відповідно до цього підходу передумовою для завоювання галузю або підприємством міцних конкурентних позицій є наявність порівняльних переваг чи відносних переваг, що дозволяють забезпечити відносно більш низькі витрати виробництва порівняно з конкурентною галузю або фірмою.

Найбільш відомими показниками, які характеризують методи, які ґрунтуються на аналізі порівняльних та відносних переваг є [1–3]: індекс виявленої порівняльної переваги; індексу фактичних порівняльних переваг; індекс відносних торговельних переваг; індекс відносної експортної конкурентоспроможності; індекс відносної залежності від імпорту.

Комплексно оцінюючи конкурентоспроможність агропродовольчого сектору, порівняно з іншими галузями економіки використовують методику розрахунку *індексу виявленої порівняльної переваги* RCA_i , використовуючи статистичну інформацію щодо обсягів зовнішньої торгівлі країни окремими групами товарів. Вищезгадана концепція розглядає стан конкуренції окремого сектора, порівняно з іншими секторами економіки країни, причому в індикатор закладено обсяги експорту й імпорту. Індекс RCA_i (Revealed Comparative Advantage), тобто індекс вияв-

леної порівняльної переваги, уніфікує експорт та імпорт i -ї галузі із загальним експортом та імпортом усіх галузей певної країни [2, с. 59]:

$$RCA_i = \left[\frac{X_i - M_i}{X_i + M_i} - \frac{\sum (X_i - M_i)}{\sum (X_i + M_i)} \right], \quad (1)$$

де RCA_i – індекс виявленої порівняльної переваги i -ї галузі; X_i – вартість експорту продукції i -ї галузі; M_i – вартість імпорту продукції i -ї галузі.

Позитивна величина цього індексу означає, що i -та галузь має порівняльну перевагу. Якщо i -та галузь є чистим експортером, то вона більше експортує, порівняно з сукупністю всіх галузей. Від'ємна величина індексу відображає порівняльну втрату.

Комплексність оцінювання експортного потенціалу АПК та агропродовольчої продукції загалом засвідчує розрахунок показників аналізу використання цього потенціалу на рівні держави, до яких віднесемо: географічну та товарну структуру експорту; рівень експортної орієнтації; експорт на одну особу; експортну квоту; коефіцієнт покриття експортом імпорту (індекс стану балансу); індекс концентрації експорту (індекс Хіршмана) тощо.

Наше оцінювання почнемо із дослідження товарної та географічної структури експорту а також розрахунок показників динаміки – темпів росту та приросту експорту. Наводячи статистичні дані, що характеризують товарну структуру вартісних обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів у 2010–2018 рр., що зображено на рис. 1, спостерігаємо що з продуктів тваринного походження значного зростання серед обсягів експорту сільськогосподарської продукції набули м'ясо та істивні субпродукти, обсяг експорту яких зріс у 2018 р. на 555,8 млн дол. США, порівняно з 2007 р.; хоча, варто відзначити, обсяги експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду знизилися у 2018 р. на 167,9 млн дол. США і становили 480,9 млн дол. США.

Щодо продуктів рослинництва зазначимо, що найбільшу частку експорту мають зернові культури, експортні обсяги яких зросли у 2018 р., порівняно із 2010 р., у майже 3 рази та насіння і плоди олійних рослин, обсяги експорту яких також зросли у 2018 р. на 868,4 млн. дол. США, порівняно із 2010 р.

Спостерігаючи за експортом продовольчих товарів у вартісній формі, можна стверджувати про їх зростання у 2018 р. стосовно таких продовольчих груп: цукру і кондитерських виробів із нього (366,9 млн. дол. США); готових продуктів із зерна (268,3 млн. дол. США); різних харчових продуктів (132,0 млн. дол. США); залишків і відходів харчової промисловості (1224,8 млн. дол. США) тощо. За іншими продовольчими групами спостерігаємо у 2018 р., навпаки, спад: продукти з м'яса, риби (21,7 млн. дол. США, що на 27 млн. дол. США менше у порівнянні із 2010 р.); какао та продуктів із нього (204,1 млн. дол. США, що на 387,5 млн. дол. США менше у порівнянні із 2010 р.); продукти переробки овочів (172,3 млн. дол. США, що на 38,1 млн. дол. США менше у порівнянні із 2010 р.) тощо.

Географічна структура експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів. Аналіз географічної структури експорту продовольчої продукції (рис. 2) засвідчує, що найбільші обсяги такої продукції у 2018 р. Україна експортувала до Індії (1856 млн. дол. США або 19,68 %), до Китаю (1171 млн. дол. США, або 12,41 %), у Нідерланди (1158 млн. дол. США, або 12,28 %), до Іспанії (1040 млн. дол. США, або 11,03 %) тощо. Отже, Індія у період сучасності є найбільшим експортним ринком для України та найбільшим торговельним партнером країни Східної Європи.

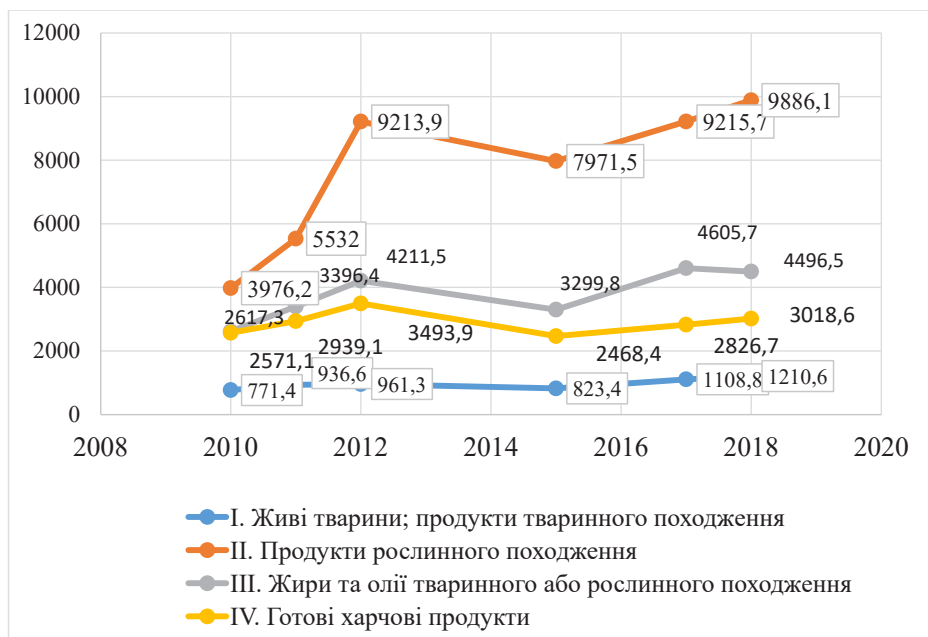

Рис. 1. Товарна структура експорту агропродовольчої продукції у 2010–2018 рр., млн. дол. США

Джерело: [4, с. 61–65]

Для оцінювання відповідності досягнутого рівня експортної діяльності обсягам виробництва продукції варто розрахувати *рівень експортної орієнтації*, який визначають як відношення обсягів експорту товарів чи послуг за певний період часу до обсягів їх виробництва за такий же проміжок часу. Вважаємо, що чим вищий рівень цього показника, тим більш експортноорієнтованою є галузь, товар чи послуга. Власні розрахунки показників рівня експортної орієнтації щодо різних груп продовольчих товарів упродовж 2010–2018 рр. подано у табл. 1.

Як засвідчує світова практика, відкритість економіки, з точки зору її зовнішньої торгівлі продовольчими товарами, визначається *експортною*

квотою щодо таких товарів, яку розраховують як відношення обсягів експорту продовольства за відповідний період до валового внутрішнього продукту у цьому ж періоді часу, відповідно. Проте, зазначимо: чим вища експортна квота, тим інтегрованішою є економіка країни у світовий економічний простір. Хоча, за даними наукових досліджень, високий рівень вищезначеного показника може супроводжуватися і низьким рівнем споживання, що є характерним для кризових ситуацій та умов. Розрахункові дані експортної квоти у 2010–2018 рр., що подано у табл. 2, свідчать про низьку інтегрованість України у світовий економічний простір.

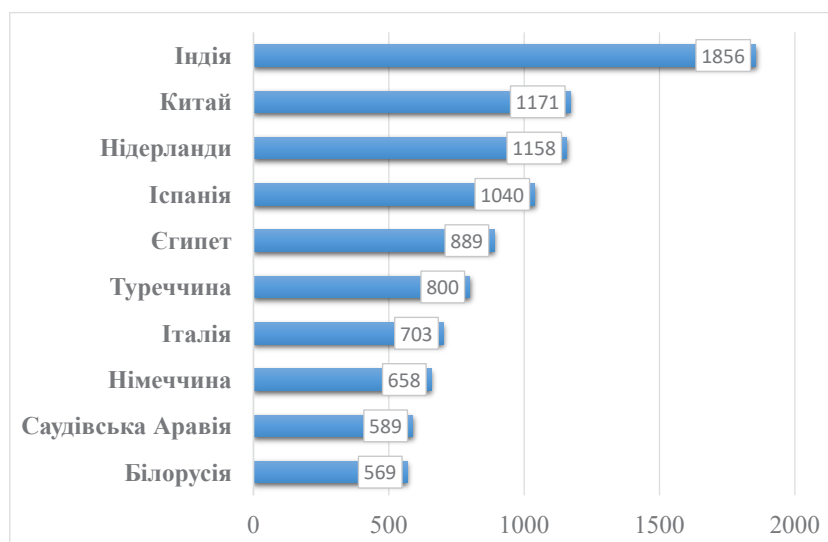

Рис. 2. Географічна структура експортних обсягів агропродовольчої продукції у вартісних показниках у 2018 р., млн. дол. США

Джерело: [5]

Таблиця 1

Динаміка рівня експортної орієнтації груп продовольчих товарів у 2010–2018 рр., %

Вид продовольчої продукції	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо та м'ясопродукти	2,3	3,7	5,7	7,6	9,2	10,5	13,0	15,1	16,9
Молоко та молочні продукти	8,5	8,7	7,2	6,7	4,7	4,4	4,2	8,1	8,0
Яйця	7,6	7,7	7,4	9,3	13,0	13,0	12,8	17,3	20,0
Зерно та зернові продукти	36,3	26,1	60,1	44,1	52,3	63,8	62,7	68,6	61,3
Картопля	0,04	0,05	0,03	0,07	0,07	0,07	0,02	0,08	0,10
Овочі та баштанні продовольчі культури	3,8	2,9	3,2	3,6	2,8	2,2	2,2	4,6	4,4
Плоди, ягоди та виноград	16,4	9,9	14,2	13,7	14,4	12,8	11,9	11,8	10,9
Цукор	3,6	2,0	8,1	12,9	1,9	10,5	25,0	30,2	33,9
Олія	91,9	86,1	92,0	90,3	93,0	92,8	94,4	95,4	95,9

Примітка. Таблицю розраховано на основі даних Статистичного збірника “Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України за 2010–2018 рр.” [6, с. 36]

Таблиця 2

Показники інтенсивності зовнішньої торгівлі продовольчими товарами у 2007–2018 рр.

Рік	Показник		
	Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	Експорт на одну особу, дол. США	Експортна квота, %
2010	1082569,0	217,04	1,9
2011	1302079,0	280,79	1,8
2012	1408889,0	393,41	2,0
2013	1522700,0	366,91	5,7
2014	1566700,0	435,47	5,1
2015	1988544,0	891,65	2,0
2016	2385367,0	888,12	2,8
2017	2983882,0	1016,08	1,6
2018	3558700,0	1116,66	1,3

Примітка. Таблицю розраховано автором на основі статистичних даних [7, с. 192]

Також для аналізу експортного потенціалу вітчизняних продовольчих ринків, використовують й *індекс концентрації експорту продовольства*, або *індекс Хіршмана*. Вважаємо, що концентрація експорту є важливим фактором для країн, що розвиваються (зокрема, для України), та для країн із перехідною економікою саме тому, що останні часто значною мірою залежать від порівняно незначної кількості сировинних товарів, що забезпечують їхні прибутки від експорту. Тому для вимірювання концентрації експорту готових харчових продуктів вважаємо за доцільне розрахувати індекс Хіршмана для продовольчої групи товарів. Останній вважають якісним показником, який показує обсяг асортименту товарів (у нашому випадку продовольчих), що експортує країна. Такий показник ще прийнято називати рівнем товарної диверсифікації. Зауважимо, що чим ближчий індекс Хіршмана до

0, тим розвиненішою є товарна структура експорту. Показник розраховуємо за формулою:

$$H = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^{10} \left(\frac{X_i}{X}\right)^2} - \sqrt{\frac{1}{10}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{10}}}, \quad (2)$$

де H – індекс концентрації експорту продовольчих товарів (індекс Хіршмана); 10 – кількість видів (груп) продовольчої продукції (15–24); i – індекс товару (від 1 до 10); X_i – вартість експорту i -го товару продовольчої групи; X – загальна вартість експорту усіх товарів продовольчої групи.

Розрахункові значення індексу концентрації експорту продовольчих товарів, де бралися до уваги продовольчі товари групи IV: “Готові харчові продукти”, подано на рис. 3.

Як зазначено вище, чим ближчий індекс Хіршмана до 0, тим розвиненішою є товарна структура експорту. Як бачимо, результати розрахунків вищевказаної таблиці засвідчують, що розраховані індекси концентрації упродовж 2010–2018 рр. мають, на наш погляд, середні значення, що говорить про середньої ширини структуру експорту вітчизняних продовольчих товарів. Тобто, такий індекс Хіршмана прийнято використовувати під час аналізу експортного потенціалу, беручи до уваги товарну структуру експорту товарів продовольчої групи.

Висновки. Багатопоказниковий аналіз експортного потенціалу агропродовольчих ринків дав змогу зробити такі висновки:

Спостерігаючи за експортом продовольчих товарів у вартісній формі, можна стверджувати про їх зростання у 2018 р. стосовно таких про-

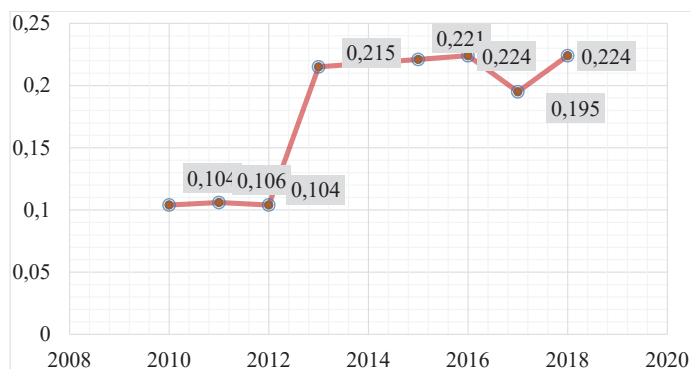

Рис. 3. Динаміка індексу Хіршмана для товарів продовольчої групи у 2010–2018 рр.

довольчих груп: цукру і кондитерських виробів із нього (366,9 млн. дол. США); готових продуктів із зерна (268,3 млн. дол. США); різних харчових продуктів (132,0 млн. дол. США); залишків і відходів харчової промисловості (1224,8 млн. дол. США) тощо. За іншими продовольчими групами спостерігаємо у 2018 р., навпаки, спад: продукти з м'яса, риби (21,7 млн. дол. США, що на 27 млн. дол. США менше у порівнянні із 2010 р.); какао та продуктів із нього (204,1 млн. дол. США, що на 387,5 млн. дол. США менше у порівнянні із 2010 р.); продукти переробки овочів (172,3 млн. дол. США, що на 38,1 млн. дол. США менше у порівнянні із 2010 р.) тощо.

Аналіз географічної структури експорту сільськогосподарської продукції засвідчує, що найбільші обсяги такої продукції у 2018 р. Україна експортувала до Індії (1856 млн. дол. США або 19,68 %), до Китаю (1171 млн. дол. США, або 12,41 %), у Нідерланди (1158 млн. дол. США, або 12,28 %), до Іспанії (1040 млн. дол. США, або 11,03 %) тощо. Отже, Індія у період сучасності є найбільшим експортним ринком для України та найбільшим торговельним партнером країн Східної Європи.

Показники рівня експортної орієнтації засвідчили, що її рівень майже усіх продовольчих груп товарів усе ж доволі низький. Лише деякі групи продовольства характеризуються значним рівнем експортної орієнтації, зокрема: зерно та зернові продукти, рівень експортної орієнтації якого зріс на 25,0 %, порівняно з 2010 р., і досяг рівня 61,3 % у 2018 р., а також олія, що характеризується рівнем експортної орієнтації у 95,9 % у 2018 р. (на 4,0 % вище, ніж аналогічний показник 2010 р.). Проте негативною тенденцією є зниження вищезначеного показника щодо молока та молочних продуктів на 0,5 % та плодів, ягід та винограду – на 5,5 %.

З'ясовано, що важливим показником для прогностичного оцінювання експортного потенціалу вітчизняного продовольчого комплексу є індекс концентрації експорту продовольства, або індекс Хіршмана. Результати розрахунків засвідчують, що розраховані індекси концентрації упродовж 2010–2018 рр. мають, на наш погляд, середні значення, що говорить про середню ширину структури експорту вітчизняних продовольчих товарів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Scott L., Vollrath T. Global Competitive Advantage and Overall Bilateral Complementary in Agriculture: Statistical Review. United

- States Department of Agriculture, Economic Research Service. *Statistical Bulletin*. № 850. Washington, 1992. 182 p.
2. Сенишин О.С. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продовольчої продукції на світових ринках. *Науковий вісник Херсонського державного університету : збірник наукових праць*. 2014. Вип. 6/2014. Ч. 2. С. 58–60.
3. Senyshyn O., Kundytskyj O., Klepanchuk O. An index analysis for the assessment of the competitiveness of food products in Ukraine. *Journal of Competitiveness: scientific periodical journal*. Issue 11(2). Czech Republic: Tomas Bata University in Zlín Centre, 2019. P. 130–143.
4. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник / відпов. за випуск А. Фризоренко. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 102 с.
5. Основні показники зовнішньої торгівлі України. Український клуб аграрного бізнесу (UCAB). URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення: 18.08.2020).
6. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України за 2018 рр. : статистичний збірник / за ред. О.М. Прокопенка. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 59 с.
7. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 482 с.

REFERENCES:

1. Scott L., Vollrath T. (1992). Global Competitive Advantage and Overall Bilateral Complementary in Agriculture: Statistical Review. United States Department of Agriculture, Economic Research Service. *Statistical Bulletin*. No 850. Washington.
2. Senyshyn O.S. (2014). Napriamy pidvyshhennja konkurentospromozhnosti vitchyznjanoho prodovol'choho produkciji na svitovykh rynkakh [Directions for increasing the competitiveness of state food products on world markets]. *Naukovyj visnyk Kherson'skogo derzhavnogo universytetu*, vol. 6(2), pp. 58–60. [in Ukrainian]
3. Senyshyn O., Kundytskyj O., Klepanchuk O. (2019). An index analysis for the assessment of the competitiveness of food products in Ukraine. *Journal of Competitiveness: scientific periodical journal*, issue 11(2), pp. 130–143.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). *Zovnishnia torhivlia Ukrainy* [Ukraine's foreign trade]. Kyiv. [in Ukrainian]
5. Osnovni pokaznyky zovnishnjoji torhivli Ukrainy (2018). *Krajins'kyj klub aghramogho biznesu (UCAB)*. Available at: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini/ (accessed 18 August 2020).
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). *Balansy spozhyvannja osnovnykh produktiv kharchuvannja naseleennjam Ukrainy za 2018 rr.* [Balances of consumption of basic foodstuffs by the population of Ukraine for 2018]. Kyiv. [in Ukrainian]
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). *Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2018 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 08.09.2020.
The article was received 08 September 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-5

УДК 330.3-022.322:631.5:633.88

Мірзосєва Т.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0034-6138>
 E-mail: mirzoeva2018@ukr.net

Гераймович В.Л.

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4721-5100>
 E-mail: vita_violeta@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИНИЦТВА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА РЕГЕНЕРАТИВНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Висвітлено значення та актуальність сталого розвитку та виробництва лікарських рослин. Розкрито взаємозв'язок між сталим розвитком і лікарським рослинництвом, наведено аргументи, що підтверджують цю думку. Акцентовано увагу на взаємозв'язку функцій лікарського рослинництва з цілями й завданнями сталого розвитку. Представлено альтернативні методи сільськогосподарського виробництва, серед яких виокремлено регенеративне землеробство. Розкрито роль та практичне значення регенеративного землеробства та його зв'язок із лікарським рослинництвом. Висвітлено переваги, цілі та принципи регенеративного землеробства, а також принципи лікарського рослинництва. Викладено погляд автора щодо можливості їхнього застосування в якості основних блоків методичних засад формування стратегії розвитку останнього.

Ключові слова: сталий розвиток, регенеративне землеробство, лікарське рослинництво, економіка виробництва лікарських рослин, стратегія розвитку.

Мірзосєва Т.В., Гераймович В.Л. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЛЕКАРСТВЕННОГО РАСТЕНИЕВОДСТВА В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И РЕГЕНЕРАТИВНОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

Освещены значение и актуальность устойчивого развития и производства лекарственных растений. Раскрыта взаимосвязь между устойчивым развитием и лекарственным растениеводством. Акцентируется внимание на взаимосвязи функций лекарственного растениеводства с целями и задачами устойчивого развития. Представлены альтернативные методы сельскохозяйственного производства, среди которых выделено регенеративное земледелие. Раскрыта роль, а также практическое значение регенеративного земледелия и его связь с лекарственным растениеводством. Освещены преимущества, цели и принципы регенеративного земледелия, а также принципы лекарственного растениеводства. Изложен взгляд автора о возможности их применения в качестве основных блоков методических основ формирования стратегии развития последнего.

Ключевые слова: устойчивое развитие, регенеративное земледелие, лекарственное растениеводство, экономика производства лекарственных растений, стратегия развития.

Mirzoieva Tetiana, Heraimovych Violeta. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF MEDICINAL CROPS PRODUCTION IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND REGENERATIVE AGRICULTURE

The importance and relevance of sustainable development for modern society and the environment are highlighted. The importance of the production of medicinal plants in today's conditions and the need for its development are revealed. The relationship between sustainable development and the production of medicinal plants is revealed. In particular, emphasis is placed on the relationship between the functions of the medicinal plant industry and the goals and objectives of sustainable development. It is noted that the production of medicinal plants has a direct impact on the implementation of environmental goals of sustainable development. Alternative methods of agricultural production are presented, among which regenerative agriculture is singled out. The role and significance of regenerative agriculture and its connection with the production of medicinal plants are revealed. The goals and principles of regenerative agriculture are highlighted. In particular, it is stated: the practical meaning of regenerative agriculture is that farmers use a system of crop rotation, diversify crops and animals, minimize tillage, do not contaminate soil and water with chemicals. It is emphasized that regenerative agriculture as an approach to management is really complex. It envisages not only the restoration of ecosystems and biodiversity, but also the improvement of economic performance of agricultural producers. It is revealed that the basic principles of regenerative agriculture correspond to the production of medicinal plants. In this regard, the principles of functioning of the industry of production medicinal plants are also presented. An analysis of «Sustainable Development Goals: Ukraine» was made. He confirmed that the need to develop the production of medicinal plants on the basis of regenerative agriculture is extremely important for Ukraine. A set of tools for sustainable development in general and agricultural production in particular has been formed. It is substantiated that the observance of the set of methodological principles of regenerative agriculture and the field of production of medicinal plants can lead to a positive synergetic effect.

Keywords: sustainability regenerative agriculture economics of medicinal plant production development strategy.

Постановка проблеми. Для останніх десятиліть характерною була концепція сталого розвитку, що не втрачає своєї актуальності й нині. У сукупності цілей сталого розвитку, що представлені в національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» ціль № 2 – розвиток сільськогосподарства, ціль № 12 – відповідальне споживання та виробництво, ціль № 15 – захист та відновлення екосистем суші.

Одним із завдань у рамках останньої цілі визначено відновити деградовані землі та ґрунти з використанням інноваційних технологій [15].

Вважаємо, що одним із інструментів досягнення зазначених цілей і завдань є розвиток вітчизняного лікарського рослинництва. Виробництво лікарських рослин, яке нині є одним із важливих напрямків галузі рослинництва, протягом багатьох сто-

літь мало важливе соціально-економічне значення для людства. Наразі людство усвідомило, що значна частина синтетичних сильноточіх препаратів має небажані небезпечні побічні ефекти, в той час як хімічна природа лікарських рослин дозволяє препаратам на їх основі легко включатися в біохімічні процеси людини та раціонально поєднувати їх між собою та з синтетичними засобами. Відтак, розвиток лікарського рослинництва є актуальним у контексті збереження здоров'я нації, а також у плані розвитку одного з напрямків бізнесу та в контексті збереження біорізноманіття та відновлення деградованих ґрунтів [9]. Зокрема, екологічна функція лікарського рослинництва полягає в сприянні збереженні та збагаченні біорізноманіття в природі через культивування лікарських рослин і покращення якості ґрунтів. Окрім того, лікарське рослинництво прямо пов'язане з цілями сталого розвитку й через свою соціальну функцію, що проявляється через задоволення потреб населення в порівняно недорогих і більш ефективних і безпечних для здоров'я людини лікарських препаратах на основі рослинної сировини, збільшення кількості робочих місць і, відповідно, зростанні зайнятості сільського населення. Останнє також відповідає одній із цілей Стратегії 2030. Не зважаючи на важливу роль лікарського рослинництва в контексті сталого розвитку, рівень розвитку даної сфери в умовах сьогодення в Україні досить низький і нагальною необхідністю є розробка стратегії її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтвердженням важливості сталого розвитку та регенеративного землеробства, ідеям яких повністю відповідає лікарське рослинництво, є дослідження багатьох учених. Наприклад, іранські вчені Jafari H., Ahmadian M. A., & Tarhani A. (2017) презентують концепцію розвитку сільських районів на засадах сталого розвитку [19]. Камінський В. (2014) розглядає органічне землеробство як шлях до продовольчої безпеки для людства [5]. Кузьо Н. (2017) приділяє увагу новим трендам в агровиробництві в планетарному масштабі [6]. Ken Rosebogo (2018) представляє дослідження, в якому наводить дані щодо того, що необхідність відновлення здоров'я ґрунтів призведе до революції в сільськогосподарському виробництві [20]. На підтвердження цієї думки науковець Естер Нгумбі (2020) доводить, що здорові ґрунти в умовах сьогодення є стратегічним активом для країни [10]. Медведєва А. (2020) презентує нові стандарти відновлюваного органічного сільського господарства як інструмент боротьби з глобальним потеплінням [8].

Метою статті є обґрунтування взаємозв'язку виробництва лікарських рослин із сталим розвитком і регенеративним землеробством і правомірність використання їхніх ідей в якості методологічного підґрунтя розвитку лікарського рослинництва.

Вклад матеріалу дослідження та його основні результати. Вважаємо, що досягнення цілей щодо захисту та відновлення екосистем суші й збалансованого використання наземних екосистем і зазначеного завдання щодо відновлення деградованих земель та ґрунтів із використанням інноваційних технологій має відбуватися у взаємозв'язку з розвитком лікарського рослинництва. Основними аргументами, що підтверджують цю думку є те, що: 1) деякі види лікарських рослин (зокрема, з групи сільськогосподарських) здатні покращувати якість ґрунту; 2) значна кількість лікарських рослин може рости на непродуктивних і деградованих землях (на луках, неугіддях, крутосхидах); 3) лікарські рос-

лини, зокрема дикорослі, – це потужний інструмент, який сприяє біорізноманіттю екосистем; 4) виробництво гідролатів і ефірних масел з лікарських рослин є фактично безвідходним, оскільки відходи переробки трав слугують добривом для землі або мульчею. До того ж, багаторічні лікарські рослини можна культивувати на крутосхилах, що забезпечить задержання міжрядь та, відповідно, охорону ґрунту від ерозії. Лікарські чагарники вигідно розміщувати вздовж ярів і балок, оскільки в таких місцях оранка недоцільна, а випасання худоби зумовлює змивання родючого шару через витоптування [7].

Розвивати лікарське рослинництво в країні доцільно на засадах сталого розвитку загалом і регенеративного землеробства, зокрема. Так зване регенеративне землеробство відноситься до останніх тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва в контексті концепції сталого розвитку.

Так, директор Національного наукового центру «Інститут землеробства НААН» Камінський В. [5] зазначає, що в умовах сучасності все більше загострюється проблема забезпечення населення Землі якісними продуктами харчування та зростає необхідність збереження навколишнього середовища. У зв'язку з цим все більшої актуальності набуває пошук і впровадження нових альтернативних інтенсивних моделей сільськогосподарського виробництва. Зокрема, нині до альтернативних методів сільськогосподарського виробництва науковці й практики відносять: регенеративне сільське господарство [1; 5], яке навіть відносять до аграрних трендів нового десятиліття разом із ефективним водокористуванням, технологізацією виробничих процесів і нішовою диверсифікацією [6].

Сучасний термін «регенеративне землеробство» був запроваджений у 1980-х роках минулого століття в США. Практичний сенс регенеративного землеробства полягає в тому, що сільськогосподарські виробники застосовують систему сівозмін, диверсифікують сільськогосподарські культури і тварин, зводять до мінімуму обробіток ґрунту, не забруднюють хімікатами землю й воду. Це є основні принципи регенеративного землеробства, задекларовані в умовах сьогодення. Відтак, регенеративне чи відновлювальне землеробство також розглядають як комплексний підхід до вирощування сільськогосподарських культур, овочів і фруктів без застосування пестицидів, хімічних добрив. Мета такої діяльності – стимулювання природного відновлення ґрунтів, ефективне використання прісної води, збільшення біорізноманіття, адаптація до змін клімату та покращення добробуту тих, хто працює на землі [2; 8].

Регенеративне землеробство має низку економічних переваг. Зокрема, використання регенеративних технологій вирощування дозволяє створити додану вартість фермерській продукції та закладає підґрунтя для подальшого ефективного господарювання. Закордонні вчені й практики стверджують, що системи регенеративного сільського господарства зумовлюють підвищення рівня рентабельності, порівняно з, наприклад, моделями інтенсивного вирощування соняшнику чи кукурудзи. Так, на кукурудзяних полях, які оброблялися інсектицидами, шкідників було в 10 разів більше, ніж на полях, вільних від інсектицидів. Регенеративні поля продукували зерна на 29% менше, проте прибуток був на 78% більше порівняно з традиційними системами вирощування кукурудзи. Прибуток позитивно корелював з органічними складовими ґрунту, а не з урожаєм. Світова практика вже неодноразово це підтверджувала [18].

Загалом, у процесі дослідження виявлено, що регенеративне землеробство представляє систему, що дає змогу досягти низку важливих цілей і відповідає певним принципам (рис. 1). Вважаємо, що основні методологічні принципи регенеративного землеробства доцільно брати до уваги в процесі формування стратегії розвитку галузі лікарського рослинництва.

Поряд із принципами регенеративного землеробства надзвичайно важливо у методологічному й практичному відношенні в процесі розробки стратегії розвитку лікарського рослинництва дотримуватися

принципів даної галузі, які виявлено та узагальнено в процесі дослідження. Власне, регулювання відносин щодо вирощування, реалізації лікарських культур і виробництва з них кінцевого продукту пропонуємо здійснювати на основі методологічних принципів, які представлені на рис. 1.

У національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» зазначено «земельна політика в Україні має бути виваженою та раціональною. Нагальною потребою є запровадження таких сталих практик землекористування, за яких ґрунти не виснажу-

Рис. 1. Основні блоки методичних засад формування стратегії розвитку лікарського рослинництва

Джерело: розроблено авторами за [3; 9; 11; 12; 13; 16]

ються й не забруднюються, а з іншого боку, за яких одночасно відновлюються деградовані та еродовані землі – вбачаємо прямий зв'язок з ідеєю регенеративного землеробства. Доцільним є зміцнення національної системи забезпечення біобезпеки. У цьому контексті важливо ратифікувати Нагойський Протокол до Конвенції про біорізноманіття у частині регулювання доступу до генетичних ресурсів, що забезпечить спільне використання вигод від їх застосування на справедливій рівній основі» [15, с. 111].

Висновки. Таким чином, виконаний автором аналіз дозволяє стверджувати, що розвиток лікарського рослинництва нерозривно пов'язаний із цілями сталого розвитку. Зокрема, вважаємо, що досягнення цілей щодо захисту та відновлення екосистем суші й збалансованого використання наземних екосистем і зазначеного завдання щодо відновлення деградованих земель та ґрунтів із використанням інноваційних технологій має відбуватися у взаємозв'язку з розвитком лікарського рослинництва. У свою чергу, використання регенеративних технологій вирощування дозволить створити додану вартість фермерській продукції та закласти підґрунтя для подальшого ефективного господарювання. Важлива роль економічної складової в системі регенеративного землеробства дає підстави стверджувати, що в майбутньому такий тип господарювання може стати вагомим конкурентною перевагою, а згодом і індикатором для успішності аграрного бізнесу. Одним із напрямків розвитку лікарського рослинництва та ефективним інструментом регенеративного землеробства може стати практика введення в сівозміни окремих лікарських рослин. Спонукає аграрних виробників до цього може як економічна привабливість виробництва таких культур, так і користь для сільськогосподарських угідь від їх вирощування. Зважаючи на необхідність розвитку виробництва лікарських рослин в умовах сьогодення, на думку автора саме дотримання сукупності методологічних принципів регенеративного землеробства й лікарського рослинництва може призвести до синергетичного ефекту, а саме: сприяти ефективному розвитку галузі лікарського рослинництва та досягненню Цілей сталого розвитку в глобальному масштабі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галушкіна Т.П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) : монография. Одесса : ИПРЭИ НАНУ, 2000. 280 с.
2. Гастрономічні тренди 2020 року. 2020. URL: <https://aquafarm.com.ua/aquafarm-blog/ryba/trendy-2020-roku/> (дата звернення: 10.06.2020).
3. Дусмуратов М.М. О принципах и приоритетах в лекарственном растениеводстве республики Узбекистан. 2018. URL: <http://agronews.uz/ru/information/rastenievodstvo/lekarstvennye-rasteniya/596-herbs-remedies-in-uzbekistan> (дата звернення: 20.05.2020).
4. Камінський В. Органічне землеробство – шлях до продовольчої безпеки. *Віче*. 2014. № 9. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4161/> (дата звернення: 12.06.2020).
5. Кузьо Н. 7 небанальних аграрних трендів нового десятиліття. 2017. URL: <https://www.growhow.in.ua/7-nebanal-nykh-ahramykh-trendiv-novoho-desiatyillitit/> (дата звернення: 20.05.2020).
6. Матяш В. Агротехніка вирощування лікарських рослин. 2008. URL: <https://propozitsiya.com.ua/agrotehnika-viroshchuvannya-likarskih-roslin> (дата звернення: 12.06.2020).
7. Медведева А. Новый стандарт возобновляемого органического сельского хозяйства для борьбы с глобальным потеплением стартует в 2020 году. 2020. URL: <https://www.agroxxi.ru/mirovyje-agronovosti/novyj-standart-vozobnovljaemogo-organicheskogo-selskogo-hozjajstva-dlja-borby-s-globalnym-potepleniem-startuet-v-2020-godu.html> (дата звернення: 24.05.2020).
8. Мірзоева Т.В. Щодо питання формування стратегії підприємств – виробників продукції лікарського рослинництва. *Бізнес-інформ*. 2017. № 11. С. 477–482.
9. Нгуумби Э. Здоровая почва – стратегический актив страны. 2020. URL: https://forbes.kz//life/observation/ustanovit_tsenu_dlya_pochvyi/ (дата звернення: 24.05.2020).
10. Никитюк Ю.А. Організація екологічно орієнтованого виробництва лікарської рослинної сировини. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 41–45.
11. Писаренко В. Регенеративное сельское хозяйство: что это такое? 2018. URL: <https://buzinushka.ru/regenerativnoe-selskoe-hozyajstvo> (дата звернення: 26.05.2020).
12. Рупак М. О новой революции в сельском хозяйстве. 2019. URL: <http://lider-agro.md/?p=4443> (дата звернення: 26.05.2020).
13. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. URL: <https://menr.gov.ua/files/docs/2017%20ukr.pdf> (дата звернення: 20.05.2020).
14. Что такое регенеративное сельское хозяйство? 2020. URL: <https://open-reporter.com/news/chto-takoe-regenerativnoe-selskoe-hozyajstvo> (дата звернення: 22.05.2020).
15. Claire E. LaCanne, Jonathan G. Lundgren. Regenerative agriculture: merging farming and natural resource conservation profitably «PeerJ». 2018. URL: <https://peerj.com/articles/4428/?td=tw> (дата звернення: 23.05.2020).
16. Jafari H., Ahmadian M. A., & Tarhani A. Production of Medicinal Herbs, an Approach to Sustain the Rural Economy (Case Study: Villages in Ghochan County). *Journal of Research and Rural Planning*, 2017. 6(1), 173–187 DOI: <https://doi.org/10.22067/jrrp.v6i1.56119> (дата звернення: 23.05.2020).
17. Ken Roseboro. Soil health is the next agricultural revolution. 2018. URL: <https://www.ecowatch.com/soil-health-as-the-next-agricultural-revolution-2625362894.html> (дата звернення: 23.05.2020).

REFERENCES:

1. Galushkina T.P. (2000). *Ekonomicheskie instrumenty ekologicheskogo menedzhmenta (teoriya i praktika): monografiya* [Economic tools of environmental management (theory and practice): monograph]. Odessa: IPREEI NANU, 280 p. [in Russian]
2. Gastronomichni trendy 2020 roku. 2020. Retrieved from: <https://aquafarm.com.ua/aquafarm-blog/ryba/trendy-2020-roku/> (accessed June 10, 2020).
3. Dusmuratov M.M. (2018) O printsipakh i prioritetakh v lekarstvennom rastenievodstve respubliki Uzbekistan. Retrieved from: <http://agronews.uz/ru/information/rastenievodstvo/lekarstvennye-rasteniya/596-herbs-remedies-in-uzbekistan> (accessed May 20, 2020).
4. Kaminskyi V. (2014). Orhanichne zemlerobstvo – shliakh do prodovolchoi bezpeky. *Viche*, vol. 9. Retrieved from: <http://veche.kiev.ua/journal/4161/> (accessed June 12, 2020).
5. Kuzo N. (2017). 7 nebanalnykh ahramykh trendiv novoho desiatyillitit. Retrieved from: <https://www.growhow.in.ua/7-nebanal-nykh-ahramykh-trendiv-novoho-desiatyillitit/> (accessed May 20, 2020).
6. Matyash V. (2008). Ahrotekhnika vyroshchuvannya likarskykh roslyn. Retrieved from: [https://propozitsiya.com.ua/agrotehnika-viroshchuvannya-likarskih-roslyn](https://propozitsiya.com.ua/agrotehnika-viroshchuvannya-likarskih-roslin) (accessed June 12, 2020).
7. Medvedeva A. (2020). Novyy standart vozobnovlyаемого organicheskogo sel'skogo khozyaystva dlya bor'by s global'nym potepleniem startuet v 2020 godu. Retrieved from: <https://www.agroxxi.ru/mirovyje-agronovosti/novyj-standart-vozobnovljaemogo-organicheskogo-selskogo-hozjajstva-dlja-borby-s-globalnym-potepleniem-startuet-v-2020-godu.html> (accessed May 24, 2020).
8. Mirzoieva T.V. (2017). Shchodo pytannia formuvannia stratehii pidpriemstv – vyrobnykiv produktii likarskoho roslynnytstva [On the issue of forming the strategy of enterprises – producers of medicinal plant products]. *Biznes-inform*, № 11, pp. 477–482. [in Ukrainian]
9. Ngumbi E. (2020). Zdorovaya pochva – strategicheskii aktiv strany. Retrieved from: https://forbes.kz//life/observation/ustanovit_tsenu_dlya_pochvyi/ (accessed May 24, 2020).
10. Nykytiuk Yu.A. (2016). Orhanizatsiia ekolohichno oriyentovanoho vyrobnytstva likarskoi roslynnoi syrovyny [Organization of ecologically oriented production of medicinal plant raw materials]. *Zbalsovane pryrodokorystuvannia*, № 1, pp. 41–45. [in Ukrainian]

11. Pisarenko V. (2018). Regenerativnoe sel'skoe khozyaystvo: chto eto takoe? Retrieved from: <https://buzinushka.ru/regenerativnoe-selskoe-hozyaystvo> (accessed May 26, 2020).
12. Rurak M. (2019). O novoy revolyutsii v sel'skom khozyaystve. Retrieved from: <http://lider-agro.md/?p=4443> (accessed May 26, 2020).
13. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy (2017). Retrieved from <https://menr.gov.ua/files/docs2017%20ukr.pdf> (accessed May 20, 2020).
14. Chto takoe regenerativnoe sel'skoe khozyaystvo? (2020) Retrieved from: <https://open-reporter.com/news/chto-takoe-regenerativnoe-selskoe-hozyaystvo> (accessed May 22, 2020).
15. Claire E. LaCanne, Jonathan G. Lundgren (2018). Regenerative agriculture: merging farming and natural resource conservation profitably «PeerJ». Retrieved from: <https://peerj.com/articles/4428/?td=tw>
16. Jafari H., Ahmadian M. A., & Tarhani A. (2017). Production of Medicinal Herbs, an Approach to Sustain the Rural Economy (Case Study: Villages in Ghochan County). *Journal of Research and Rural Planning*. 6(1), 173–187. DOI: <https://doi.org/10.22067/jrrp.v6i1.56119>
17. Ken Roseboro (2018). Soil health is the next agricultural revolution. Retrieved from: <https://www.ecowatch.com/soil-health-as-the-next-agricultural-revolution-2625362894.html> (accessed May 23, 2020).

*Стаття надійшла до редакції 27.08.2020.
The article was received 27 August 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-6

УДК 338.43(477.72)

Олійник Н.М.

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки
Херсонського національного технічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1019-5708>
E-mail: nat-o@ukr.net*

Шашкова Н.І.

*доктор економічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри менеджменту і адміністрування
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8414-1569>
E-mail: shashnin79@gmail.com*

Макаренко С.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9929-8967>
E-mail: makar0684@gmail.com*

БІЗНЕС-АНАЛІТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналітичному оцінюванню сучасного стану сільського господарства в Херсонській області зокрема та України загалом на основі статистичної інформації, визначенню позитивних та негативних тенденцій розвитку, а також виявленню існуючих або потенційних проблем розвитку галузі сільського господарства. Проаналізовано рентабельність виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах України протягом періоду 2000-2018 рр. Досліджено динаміку урожайності сільськогосподарських культур Херсонщини за 2010-2019 рр. Проведено порівняння урожайності основних видів сільськогосподарських культур у цілому по Україні та в Херсонській області в 2019 р. Побудовано просторову діаграму валового збору соняшника в Херсонській області за рахунок зміни посівної площі та урожайності. За результатами дослідження виконано прогноз урожайності до 2024 р. на прикладі соняшника шляхом визначення нижчої та верхньої довірчих границь. Визначено тенденції, виявлено проблеми розвитку галузі сільського господарства. Окреслено основні напрямки подальшого розвитку сільськогосподарської галузі.

Ключові слова: сільське господарство, рослинництво, тваринництво, рентабельність, урожайність, перспективи розвитку.

Олейник Н.Н., Шашкова Н.И., Макаренко С.Н. БИЗНЕС-АНАЛИТИКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена аналитической оценке современного состояния сельского хозяйства в Херсонской области в частности и Украины в целом на основе статистической информации, определению положительных и отрицательных тенденций развития, а также выявлению существующих или потенциальных проблем развития отрасли сельского хозяйства. Проанализировано рентабельность производства продукции сельского хозяйства в сельскохозяйственных предприятиях Украины на протяжении периода 2000-2018 гг. Исследовано динамику урожайности сельскохозяйственных культур Херсонщины за 2010-2019 гг. Проведено сравнение урожайности основных видов сельскохозяйственных культур в целом по Украине и в Херсонской области в 2019 г. Построено пространственную диаграмму валового сбора подсолнечника в Херсонской области за счет изменения посевной площади и урожайности. По результатам исследования выполнен прогноз урожайности до 2024 г. на примере подсолнечника путем определения нижней и верхней доверительных границ. Определены тенденции, выявлены проблемы развития отрасли сельского хозяйства. Определены основные направления дальнейшего развития сельскохозяйственной отрасли.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, рентабельность, урожайность, перспективы развития.

Oliinyk Nataliia, Shashkova Nina, Makarenko Serhii. BUSINESS ANALYSIS OF THE CURRENT AGRICULTURAL SITUATION IN THE KHERSON REGION

The article is devoted to analytical evaluation of the current agricultural condition in the Kherson Region in particular and Ukraine in general, based on statistical information, identification of positive and negative development trends, as well as identifying existing or potential issues of agricultural development. Within the context of the everyday world, agriculture is regarded as one of the main factors of economic and, above all, social development. The timeliness of this topic is due to the fact that agricultural GDP growth is at least twice as effective in reducing poverty than GDP growth from other industries. The priority of agricultural development is due to the fact that agricultural enterprises provide the population with food, and industry – raw materials. The products of agricultural enterprises are a resource component of production in various sectors of the national economy, and in the food industry – its basis. The degree of market saturation for agricultural products, their quality and price (availability) depends on providing the population with food, which in its turn is one of the main tasks of production. The economy of Ukraine as a whole and the level of providing the population of the country with the necessary food depends on the growth prospects of agricultural output and the state of development of the agro-industrial complex. However, domestic agricultural enterprises are constantly in fierce competition with each other and in the world market. Profitability of agricultural output in agricultural enterprises of Ukraine over 2000-2018 is analysed. The dynamics of crop yields of the Kherson Region over 2010-2019 is investigated. The yields of the main types of crops in the whole of Ukraine and in the Kherson Region are compared. A space diagram of gross sunflower harvesting in the Kherson Region is constructed by changing the crop acreage and sunflower yield. Based on the findings of the study, the forecast of yield up to 2024 on the example of sunflower. Trends and issues of agricultural development are identified. The main directions of further development of the agricultural sector are outlined.

Keywords: agriculture, crop production, animal husbandry, profitability, yield, development prospects.

Постановка проблеми. Продукція сільського господарства є ресурсною складовою виробництва у різних галузях національного господарства, а у харчовій промисловості – її основою. Від ступеня насичення ринку продовольчими товарами сільськогосподарської переробки, їхньої якості та ціни (доступності) залежить забезпечення населення продуктами харчування, що в свою чергу є однією з основних задач виробництва [1, с. 144]. Тому у сучасному світі сільське господарство розглядається як один із основних факторів економічного і, передусім, соціального розвитку.

Актуальність даної теми зумовлена тим, що зростання ВВП, обумовлене сільським господарством, щонайменше удвічі ефективніше сприяє скороченню бідності ніж зростання ВВП, яке отримане за рахунок інших галузей [2, с. 147]. Проте вітчизняні сільськогосподарські підприємства постійно знаходяться в гострій конкурентній боротьбі між собою та на світовому ринку. Належний розвиток та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства не можливі без постійного моніторингу та бізнес-аналітики сучасного стану з метою виявлення існуючих або потенційних проблем розвитку галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану, виявленню основних тенденцій, проблем та перспектив розвитку сільського господарства присвятили свої праці наступні вітчизняні науковці: Божидай І.І. [3], Бурачек І.В., Михайленко Н.В. [4], Бурляй А.П. [5], Лашкевич В.О. [6], Наумов О.Б., Наумова Л.М., Наумова О.В. [7] та ін. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених даному аспекту, й сьогодні залишаються актуальними питання визначення позитивних і негативних тенденцій розвитку сільського господарства України загалом та по регіонах зокрема, виявлення викликів і загроз вітчизняній сільськогосподарській галузі, у тому числі й спричинені пандемією COVID-19.

Метою статті є аналітичне оцінювання сучасного стану сільського господарства в Херсонській області зокрема та України загалом, визначення позитивних і негативних тенденцій розвитку, а також виявлення існуючих або потенційних проблем розвитку галузі сільського господарства.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Сільське господарство – галузь народного господарства, направлена на забезпечення населення продовольством і отримання сировини для цілої ряду галузей промисловості. Галузь є однією з найважливіших, представлена практично у всіх країнах.

У світовому сільському господарстві зайнято близько 1,1 млрд. економічно активного населення [8, с. 40].

Проте пандемія COVID-19 спричинила безпрецедентну кризу не лише у сфері охорони здоров'я але й в усіх секторах світової економіки, у тому числі й у сільському господарстві. Так, європейським фермерам вже критично не вистачає сезонних працівників, що веде до дефіциту свіжих продуктів на ринку. Подальше посилення кризи може вплинути на глобальну продовольчу ситуацію та безпеку [7, с. 549]. Пристемський О.С. зазначає, що вагомим індикатором фінансової безпеки розвитку сільського господарства варто назвати рівень рентабельності (збитковості) діяльності [9, с. 81].

В таблиці 1 проаналізовано рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України за період 2000-2018 рр., який найвище значення мав: у зерна – в 2000 р. (64,8 %), у насіння соняшнику – в 2015 р. (80,5 %), у цукрових буряків (фабричних) – в 2009 р. (37,0 %), у картоплі – в 2010 р. (62,1 %), у овочів відкритого ґрунту – в 2015 р. (47,5 %).

Протягом 2000-2018 рр. завжди рентабельним було лише виробництво зерна та насіння соняшнику. Середньорічний рівень рентабельності за період 2000-2018 рр. найбільше значення має при вирощуванні насіння соняшнику (49,4 %), а найменше значення – при вирощуванні цукрових буряків (10,3 %).

В таблиці 2 проведено аналіз рівня рентабельності виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України за період 2000-2018 рр., який показав, що середньорічний рівень рентабельності має позитивне значення лише при виробництві молока (8,1 %) та яєць (21,6 %).

Херсонщина має значний потенціал розвитку сільськогосподарського виробництва, великі площі сільськогосподарських угідь з родючими землями (1968,4 тис. га, зокрема 1770 тис. га – ріллі). Тому Херсонська область – важливий регіон по вирощуванню якісного продовольчого зерна озимої пшениці, кукурудзи, рису, соняшнику, помідорів та кавунів [6, с. 124].

Одним із головних критеріїв оцінки ефективності використання земельних ресурсів є урожайність. Як зазначалось в раніше проведених дослідженнях [12, с. 362], на урожайність впливають наступні фактори: добрива, агротехнічні заходи та селекція.

Урожайність основних видів сільськогосподарських культур Херсонщини проаналізовано в таблиці 3.

Таблиця 1

**Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва
в сільськогосподарських підприємствах України за період 2000–2018 рр.**

Рік	Основні види продукції рослинництва				
	зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого грунту
2000	64,8	52,2	6,1	14,0	-1,7
2001	43,3	68,7	1,5	11,4	-0,8
2002	19,3	77,9	-8,6	24,2	8,9
2003	45,8	64,3	6,2	33,5	30,9
2004	20,1	45,2	-0,8	-0,7	-5,0
2005	3,1	24,3	4,8	17,8	16,1
2006	7,4	20,7	11,1	56,2	14,8
2007	28,7	75,9	-11,1	24,7	14,1
2008	16,4	18,4	7,1	7,9	11,1
2009	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1
2010	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5
2011	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9
2012	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8
2013	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0
2014	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7
2015	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5
2016	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7
2017	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6
2018	24,7	32,5	-11,4	6,8	16,7
Середньорічний рівень	24,7	49,4	10,3	17,4	13,5

Джерело: складено та розраховано авторами за даними [10; 11, с. 172]

Таблиця 2

**Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва
в сільськогосподарських підприємствах України за період 2000–2018 рр.**

Рік	Основні види продукції тваринництва					
	м'ясо великої рогатої худоби	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
2000	-42,3	-44,3	-46,4	-33,2	-6,0	10,6
2001	-21,4	-7,2	-24,9	-1,7	-0,8	25,1
2002	-40,5	-16,9	-26,7	-1,1	-13,8	14,6
2003	-44,3	-33,0	-37,8	11,0	9,9	18,5
2004	-33,8	-14,4	-44,3	3,8	-0,4	15,2
2005	-25,0	14,9	-32,1	24,9	12,2	23,5
2006	-38,4	-9,2	-34,3	12,1	-3,7	-6,8
2007	-41,0	-27,6	-46,4	-19,0	13,8	9,1
2008	-24,1	0,3	-38,6	-11,3	4,1	13,0
2009	-32,9	12,1	-31,8	-22,5	1,4	13,1
2010	-35,9	-7,8	-29,5	-4,4	17,9	18,6
2011	-24,8	-3,7	-39,6	-16,8	18,5	38,8
2012	-29,5	2,0	-40,0	-7,2	2,3	52,6
2013	-43,3	0,2	-42,8	-10,0	13,6	47,6
2014	-35,9	5,6	-52,2	-15,4	11,0	58,8
2015	-17,9	12,7	-29,6	-6,1	12,6	60,9
2016	-24,8	-4,5	-35,2	5,0	18,2	0,5
2017	3,4	3,5	-39,6	7,0	26,9	-9,0
2018	-17,7	6,9	-16,6	5,7	16,1	5,4
Середньорічний рівень	-30,0	-5,8	-36,2	-4,2	8,1	21,6

Джерело: складено та розраховано авторами за даними [10; 11, с. 172]

Таблиця 3

Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур Херсонщини протягом періоду 2010–2019 рр.

Рік	Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі				
	культури зернові та зернобобові	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
2010	22,1	12,3	103,5	193,9	74,5
2011	32,4	12,9	109,7	239,8	106,9
2012	18,2	8,3	106,9	287,6	101,1
2013	22,2	12,1	100,1	272,1	103,5
2014	28,3	8,7	112,4	288,8	96,6
2015	33,6	16,2	121,4	301,4	85,2
2016	34,1	16,0	117,9	313,2	76,1
2017	34,5	14,0	110,4	304,4	78,7
2018	31,9	16,2	118,7	316,2	87,8
2019	36,2	18,2	115,9	321,8	69,1
Середньорічний рівень	29,4	13,5	111,7	283,9	88,0
Середньорічний абсолютний приріст	+1,6	+0,7	+1,4	+14,2	-0,6

Джерело: складено та розраховано авторами за даними [13; 14]

Протягом періоду 2010-2019 рр. на Херсонщині найбільший рівень урожайності зернових та зернобобових культур, соняшника та овочевих культур спостерігається в 2019 р. (відповідно 36,2 ц та 18,2 ц з 1 га площі збирання), картоплі – в 2015 р. (121,4 ц з 1 га площі збирання), плодівих та ягідних культур – в 2011 р. (106,9 ц з 1 га площі збирання). Серед сільськогосподарських культур Херсонщини тенденція до зниження урожайності спостерігається лише у плодівих та ягідних культур, урожайність яких у середньому щорічно зменшувалася на 0,6 ц/га. У всіх інших основних видах сільськогосподарських культур Херсонщини спостерігається тенденція до зростання урожайності. Найбільше зростання урожайності – у овочевих культур, урожайність яких зростала в середньому щорічно на 14,2 ц/га.

Порівняння урожайності основних видів сільськогосподарських культур у цілому по Україні та в Херсонській області в 2019 р. наведено на рис. 1.

Як видно з рис. 1, на Херсонщині урожайність овочевих культур перевищує середню урожайність по Україні. Проте урожайність всіх інших сільськогос-

подарських культур Херсонщини нижче за середню урожайність по Україні.

Просторову діаграму валового збору соняшника в Херсонській області за рахунок зміни посівної площі та урожайності протягом періоду 2008-2018 рр. побудовано на рис. 2, а на рис. 3 виконано прогноз урожайності соняшника до 2024 р. шляхом визначення нижчої та верхньої довірчих границь [15].

За умови збереження існуючої тенденції в зміні урожайності соняшника в Херсонській області за оптимістичним сценарієм рівень урожайності цієї сільськогосподарської культури в 2024 р. може скласти 25,12 ц, за песимістичним сценарієм – 13,97 ц, а найбільш вірогідна урожайність – 19,54 ц з 1 га зібраної площі.

Динаміку виробництва основних видів продукції тваринництва в Херсонській області проаналізовано в таблиці 4.

Протягом періоду 2010-2019 рр. в Херсонській області найбільший обсяг виробництва м'яса спостерігається в 2015 р. (48,9 тис. т), молока – в 2012 р. (310,5 тис. т), яєць – в 2014 р. (1805,5 млн. шт.), вовни – в 2010 р. (183 т). Серед основних видів про-

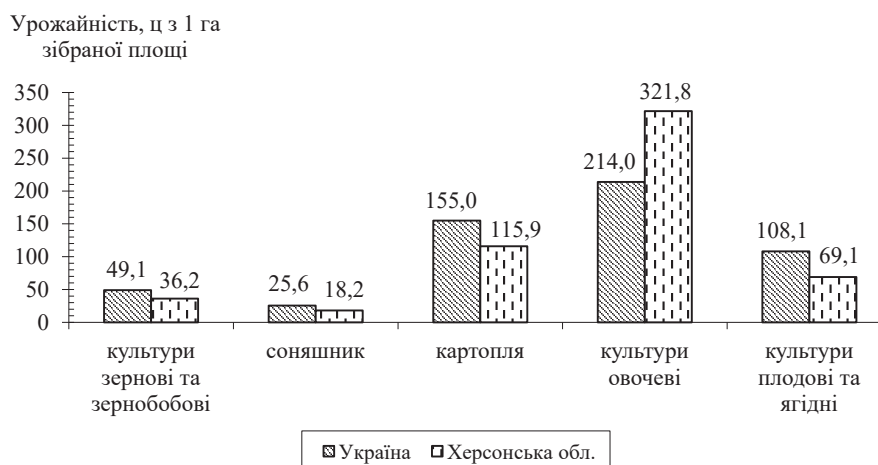

Рис. 1. Порівняння урожайності основних видів сільськогосподарських культур у цілому по Україні та в Херсонській області в 2019 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [10; 13]

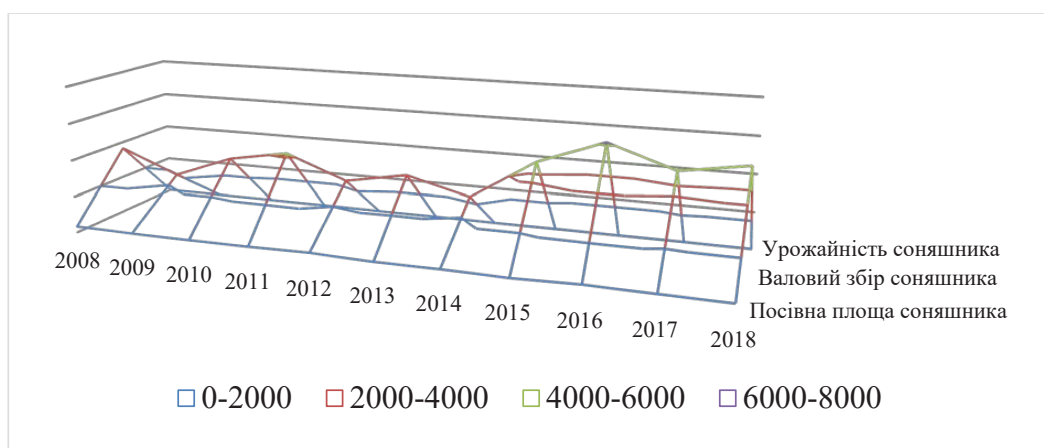

Рис. 2. Просторова діаграма валового збору соняшника в Херсонській області протягом періоду 2008-2018 рр., тис. ц

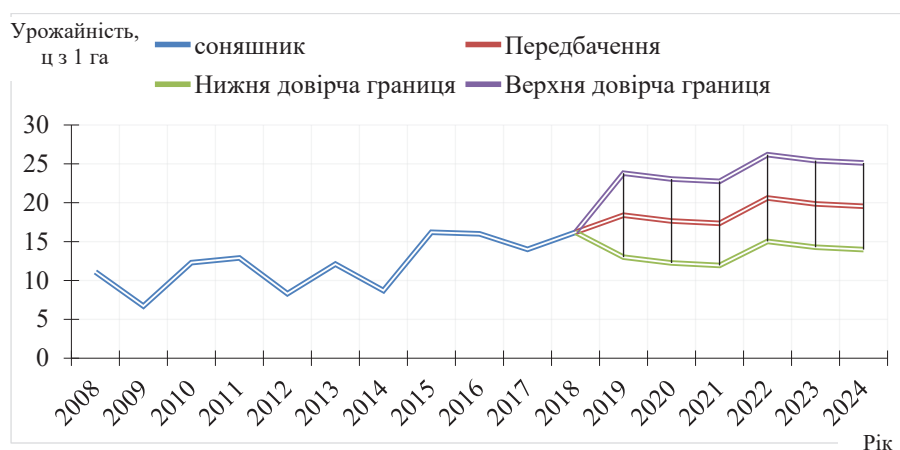

Рис. 3. Прогноз урожайності соняшника в Херсонській області

Таблиця 4

Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва в Херсонській області протягом періоду 2010–2019 рр.

Рік	Виробництво основних видів продукції тваринництва							
	м'ясо, тис. т		молоко, тис. т		яйця, млн. шт.		вовна, т	
	абсолютне значення	ланцюговий абсолютний приріст	абсолютне значення	ланцюговий абсолютний приріст	абсолютне значення	ланцюговий абсолютний приріст	абсолютне значення	ланцюговий абсолютний приріст
2010	41,6	-	305,9	-	437,3	-	183	-
2011	42,1	0,5	302,0	-3,9	479,1	41,8	164	-19
2012	41,8	-0,3	310,5	8,5	542,5	63,4	146	-18
2013	44,1	2,3	308,8	-1,7	1201,2	658,7	144	-2
2014	48,6	4,5	302,9	-5,9	1805,5	604,3	144	0
2015	48,9	0,3	300,0	-2,9	1577,8	-227,7	132	-12
2016	41,5	-7,4	296,1	-3,9	1029,4	-548,4	116	-16
2017	40,2	-1,3	293,3	-2,8	1024,9	-4,5	108	-8
2018	41,3	1,1	284,4	-8,9	1126,5	101,6	108	0
2019	40,5	-0,8	283,3	-1,1	870,4	-256,1	99	-9
Середнє значення	43,1	-0,1	298,7	-2,5	1009,5	48,1	134	-9

Джерело: складено та розраховано авторами за даними [13; 16]

дукції тваринництва в Херсонській області в 2019 р. порівняно з базовим 2010 р. тенденція до збільшення обсягів виробництва спостерігається лише у яєць, виробництво яких у середньому щорічно збільшувалося на 48,1 млн. шт. У всіх інших основних видах продукції тваринництва в Херсонській області спостерігається тенденція до зменшення обсягів виробництва.

До основних проблем, які гальмують розвиток сільського господарства України, належать:

1) Зношеність сільськогосподарської техніки. В раніше проведених дослідженнях [17, с. 76] доведено, що такий стан техніки сільського господарства є одним із головних факторів (за виключенням несприятливих погодних умов), що призводить до значних втрат урожаю.

2) Скорочення обсягів інвестування в сільське господарство. Багато аграріїв відчувають проблеми, пов'язані з фінансуванням їх діяльності (як за обсягом, так і за умовами фінансування).

3) Скорочення експорту аграрної продукції та сировини, що є наслідком стагнації зовнішніх ринків. Для України, яка має економіку, орієнтовану на експорт, у частці якого сільськогосподарська продукція займає майже 46 %, це є дуже серйозним випробуванням [7, с. 549].

4) Невирішеність питання щодо формування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні.

Поділяючи погляди проф. Танклевської Н.С. [18, с. 238–240], вважаємо, що пріоритетними напрямками фінансового забезпечення розвитку сільського

господарства країни є:

– збільшення обсягів фінансування сільськогосподарської галузі;

– зниження рівня процентних ставок для сільськогосподарських підприємств;

– розширення доступу до фінансових ресурсів (розробка механізмів мікрокредитування, розвиток сільськогосподарської кредитної кооперації, збільшення обсягів державних закупівель сільськогосподарської продукції по форвардним контрактам тощо);

– підвищення ефективності використання фінансових ресурсів (розробка інформаційного забезпечення для АПК з фінансового, податкового і страхового менеджменту; створення інформаційної бази фінансових послуг шляхом розвитку аграрного фінансового консалтингу тощо);

– збільшення термінів залучення фінансових ресурсів (можливість кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення, під нерухомість, яку сільськогосподарські підприємства викуповують у власників розпайованого майна);

– створення спеціалізованої фінансової установи – Державного земельного банку, головним завданням якого буде забезпечення приватизації земель, ефективного управління землями державної власності, сприяння та контроль за екологічним веденням агропромислового виробництва, забезпечення розвитку сільських територій, іпотечне кредитування, консолідація невеликих земельних ділянок з метою раціоналізації їх використання, а також моніторинг ринку земель для запобігання надмірної їхньої концентрації в одного власника [19, с. 49–50];

– подальше реформування фінансової системи України (створення Державного агентства з аграрного страхування, Аграрного кооперативного банку, удосконалення банківського обслуговування та кредитування сільськогосподарських підприємств тощо).

Погоджуємося з думкою вітчизняних вчених [20, с. 8], які вважають, що внаслідок достатньої скрутної ситуації з фінансовим станом України доцільно більшою мірою залучати приватні інвестиції в агропромисловий комплекс. Це в свою чергу потребує створення системи преференцій для приватного учасника ППП (публічно-приватного партнерства) у вигляді державних гарантій, пільгових кредитів, зменшення податкового навантаження.

Висновки. З наведеного вище можна зробити наступні висновки: пріоритетне значення розвитку сільського господарства зумовлено тим, що сільськогосподарські підприємства забезпечують населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Від перспектив зростання обсягів виробництва продукції сільського господарства і від стану розвитку агропромислового комплексу залежить економіка України в цілому і рівень забезпечення населення країни необхідними продуктами харчування.

Ґрунтуючись на результатах аналітичного оцінювання сучасного стану сільського господарства в Херсонській області зокрема та України загалом, встановлено, що для подальшого розвитку сільськогосподарської галузі необхідно:

– стимулювати залучення інвестицій в оновлення технічної бази сільськогосподарських підприємств;

– розробити ефективний механізм фінансового забезпечення розвитку сільського господарства країни;

– посилити державну підтримку українських аграріїв, в тому числі шляхом надання податкових і митних преференцій;

– сприяти активізації інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, впровадженню результатів науково-технічного прогресу в сільському господарстві, у тому числі й впровадження екоінновацій;

– створити в Україні спеціалізовану фінансову установу – Державний земельний банк, що сприятиме ефективному функціонуванню ринку сільськогосподарських земель та залученню інвестицій (в тому числі й іноземних) у вітчизняне агропромислове виробництво.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Олійник Н.М. Ринкові перспективи розвитку агропромислового комплексу Південного регіону України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2(44). С. 144–148.
2. Шарапа І.В., Макаренко С.М., Олійник Н.М. Підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу як головного критерію розвитку сільських територій. *Економічний простір : збірник наукових праць*. 2011. № 47. С. 146–152.
3. Божидай. І.І. Аналіз сільськогосподарської галузі України. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 30.05.2020).
4. Бурачек І.В., Михайленко Н.В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 134–137.
5. Бурляй А.П. Оцінка впливу еколого-економічних чинників на розвиток сільського господарства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 35. С. 7–12.
6. Олійник Н.М., Макаренко С.М., Лашкевич В.О. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку сільського господарства Херсонщини. *Економічна система України: стан, проблеми, перспективи : Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції*, м. Херсон, 24–25 жовтня 2019 р. Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 124–127.
7. Наумов О.Б., Наумова Л.М., Наумова О.В. Глобальні виклики та загрози агропродовольчій сфері України, спричинені пандемією COVID-19. *Модернізація економіки: сучасні реалії*,

- прогнозі сценарії та перспективи розвитку : *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Херсон, 28 квітня 2020 р. Херсон : Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2020. С. 549–551.
- Олійник Н.М. Оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств Херсонської області. *Управління конкурентоспроможністю підприємств у сучасних умовах : колективна монографія*. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2016. С. 40–51.
 - Пристемський О.С. Аналіз індикаторів фінансової безпеки розвитку сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 80–83.
 - Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.05.2020).
 - Статистичний збірник: Сільське господарство України. 2018. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
 - Олійник Н.М., Ткач А.І. Особливості планування виробництва продукції на сільськогосподарському підприємстві. *Соціально-економічні проблеми сучасності : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, м. Маріуполь, 12 травня 2017 р. Маріуполь, 2017. С. 359–365.
 - Головне управління статистики у Херсонській області. URL: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 30.05.2020).
 - Статистичний збірник: Рослиництво України. 2019. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 183 с.
 - Олійник Н., Макаренко С., Лашкевич В. Бізнес-аналітика виробництва та урожайності соняшника в Херсонській області. *Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці : Збірник тез за матеріалами XV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (для викладачів, аспірантів, студентів, школярів)*, м. Ірпінь, 25 листопада – 1 грудня 2019 р. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C3-GWlH00S7MBdOBzP4oBM97rezhhjM9/view> (дата звернення: 30.05.2020).
 - Статистичний збірник: Тваринництво України. 2019. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 158 с.
 - Макаренко С.М., Олійник Н.М., Шарапа І.В. Економічні проблеми розвитку сільського господарства в сучасних умовах ринку. *Соціально-економічні реформи в контексті інтеграційного вибору України : Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*: В 2 т., м. Київ, 29-30 листопада 2012 р. Київ.-Дніпропетровськ : Біла К.О., 2012. Т. 1. С. 75–78.
 - Танклевська Н.С. Формування фінансової політики сталого розвитку сільського господарства. *Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України : колективна монографія*. Херсон : ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. С. 237–248.
 - Миколайчук В.І. Макроекономічні аспекти управління інноваційною діяльністю в аграрному секторі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 36. С. 45–53.
 - Міклова В.П., Кубіній Н.Ю., Кубіній В.В. Кластер як стратегічний ресурс формування інноваційного потенціалу агропромислового комплексу України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2014. Вип. 1(42). С. 6–9.
 - [Current state and perspective directions of agriculture development in Ukraine]. *Global and National Problems of Economics*, 21, 134–137. [in Ukrainian]
 - Burliai A. (2019). Otsinka vplyvu ekoloho-ekonomichnykh chynnykiv na rozvytok silskoho hospodarstva [Evaluation of the impact of ecological and economic factors on agricultural development]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic sciences»*, 35, 7–12. [in Ukrainian]
 - Oliinyk N.M., Makarenko S.M., Lashkevich V.O. (2019) Suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho hospodarstva Khersonshchyny [Current state, problems and prospects of agricultural development of Kherson region]. *Proceedings of the Ekonomichna systema Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy: Zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii (Ukraine, Kherson, October 24-25, 2019)*. Kherson: DVNZ «KhDAU», pp. 124–127.
 - Naumov O.B., Naumova L.M., Naumova O.V. (2020). Hlobalni vyklyky ta zahrozy ahroprodovalchii sferi Ukrainy, sprychyneni pandemiiu COVID-19 [Global challenges and threats to the agri-food sector of Ukraine caused by the COVID-19 pandemic]. *Proceedings of the Modernization of economy: current realities, forecast scenarios and development prospects: II International scientific-practical conference (Ukraine, Kherson, April 28, 2020)*, Kherson: Vydavnytstvo FOP Vyshemyrskyi V.S., pp. 549–551.
 - Oliinyk N.M. (2016) Otsinka konkurentospromozhnosti ahrarykh pidpriemstv Khersonskoi oblasti [Assessment of the competitiveness of agricultural enterprises in the Kherson region]. *Upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstv u suchasnykh umovakh: kolektyvna monohrafiya* [Managing the competitiveness of enterprises in modern conditions: a collective monograph]. Kherson: PP Vyshemyrskyi V.S., pp. 40–51.
 - Prystemskiy O.S. (2017). Analiz indyikatoriv finansovoi bezpeky rozvytku silskoho hospodarstva [Analysis of indicators of financial safety of development of agriculture]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «International economic relations and the world economy»*, 14, vol. 2, 80–83. [in Ukrainian]
 - Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). *State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed May 30, 2020). [in Ukrainian]
 - State Statistics Service of Ukraine (2019). *Statystychnyi zbirnyk: Silske hospodarstvo Ukrainy za 2018 rik* [Statistical yearbook: Agriculture of Ukraine. 2018]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
 - Oliinyk N.M., Tkach A.I. (2017) Osoblyvosti planuvannia vyrobnytstva produktii na silskohospodarskomu pidpriemstvi [Features of production planning at an agricultural enterprise]. *Proceedings of the Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnosti: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (Ukraine, Mariupol, May 12, 2017)*, Mariupol, pp. 359–365.
 - Holovne upravlinnia statystyky u Khersonskii oblasti (2020). *Main Department of Statistics in Kherson Oblast*. URL: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua> (accessed May 30, 2020). [in Ukrainian]
 - State Statistics Service of Ukraine (2020). *Statystychnyi zbirnyk: Roslynnnytstvo Ukrainy*. 2019 [Statistical yearbook: Crop production of Ukraine. 2019]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
 - Oliinyk N., Makarenko S., Lashkevich V. (2019). Biznes-analytika vyrobnytstva ta urozhainosti soniashnyka v Khersonskii oblasti [Business analytics of sunflower production and yield in Kherson region]. *Proceedings of the Oblikovo-analytichni y statystychni metody ta modeli v opodatkuванні, biznesi, ekonomitsi: Zbirnyk tez za materialamy XV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (dlia vykladachiv, aspirantiv, studentiv, shkolariv) (Ukraine, Irpen, November 25 – December 1, 2019)*, Irpen: Universytet DFS Ukrainy. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C3-GWlH00S7MBdOBzP4oBM97rezhhjM9/view> (accessed May 30, 2020).
 - State Statistics Service of Ukraine (2020). *Statystychnyi zbirnyk: Tvarynnnytstvo Ukrainy*. 2019 [Statistical yearbook: Animal production of Ukraine. 2019]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
 - Makarenko S.M., Oliinyk N.M., Sharapa I.V. (2012). Ekonomichni problemy rozvytku silskoho hospodarstva v suchasnykh umovakh rynku [Economic problems of agricultural development in modern market conditions]. *Proceedings of the Sotsialno-ekonomichni reformy v konteksti intehratsiynoho vyboru Ukrainy: Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: V 2 t. (Ukraine, Kyiv, November 29-30, 2012)*. Kyiv-Dnipropetrovsk: Bila K.O., vol. 1, pp. 75–78.

REFERENCES:

- Oliinyk N.M. (2016). Rynkovi perspektyvy rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Pivdennoho rehionu Ukrainy [Market prospects of agriculture Southern region of Ukraine]. *The Economic bulletin of Donbass*, 2(44), 144–148. [in Ukrainian]
- Sharapa I.V., Makarenko S.M., Oliinyk N.M. (2011). Pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia intelektualnogo potentsialu yak holovnoho kryteriiu rozvytku silskykh terytorii [Improving the efficiency of the use of intellectual potential as the main criterion for the development of rural areas]. *Economic scope: The collection of scientific works*, 47, 146–152. [in Ukrainian]
- Bogiday I.I. (2018). Analiz silskohospodarskoi haluzi Ukrainy [Analysis of the agricultural sector of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (accessed May 30, 2020). [in Ukrainian]
- Burachek I.V., Mikhaileenko N.V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini

18. Tanklevskaya N.S. (2017). Formuvannya finansovoi polityky staloho rozvytku silskoho hospodarstva [Formation of financial policy of sustainable development of agriculture]. *Stratehichni napriamy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: kolektyvna monohrafiia* [Strategic directions of socio-economic development of the agricultural sector of the economy of Ukraine: a collective monograph]. Kherson: TOV «VKF «STAR» LTD», pp. 237–248.
19. Mikolaychuk V.I. (2019). Makroekonomichni aspekty upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu v ahrarnomu sektori [Macroeconomic aspects of innovation management in the agricultural sector]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic sciences»*, 36, 45–53. [in Ukrainian]
20. Miklova V.P., Kubiniy N.Yu., Kubiniy V.V. (2014). Klaster yak stratehichniy resurs formuvannya innovatsiinoho potentsialu ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [Cluster as a strategic resource for the formation of innovative potential of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series «Economics»*, 1(42), 6–9. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.09.2020.
The article was received 18 September 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-7

УДК 336.77:332.2(477)

Просов В.М.

аспірант

Державного науково-дослідного інституту
інформатизації та моделювання економіки

Міністерства економічного розвитку та торгівлі України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5712-7190>

E-mail: prosov.vn@gmail.com

ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню підходів до класифікації ризиків на ринку іпотечного кредитування України. Встановлено наявність взаємодоповнюючих поглядів на систематизацію ризиків, що дозволило запропонувати новий ракурс класифікації – розподіл ризиків іпотечного кредитування на раціональні та ірраціональні. Виокремлено найбільш вагомі ризики українського ринку іпотечного кредитування: кредитний ризик, інвестиційний ризик, інституційний ризик, інфляційний ризик, ризик незавершеного будівництва. Запропоновано авторська методика розрахунку інтегрального показника оцінки ризиків на ринку іпотечних кредитів через множення відносних коефіцієнтів (відношення показників національного ринку до відповідних показників європейського ринку).

Ключові слова: іпотека, іпотечне кредитування, ризики іпотечного ринку, раціональні та ірраціональні ризики.

Просов В.Н. ИНТЕГРАЦИОННАЯ ОЦЕНКА РИСКОВ УКРАИНСКОГО РЫНКА ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию подходов к классификации рисков на рынке ипотечного кредитования Украины. Установлено наличие взаимодополняющих взглядов на систематизацию рисков, что позволило предложить новый ракурс классификации – распределение рисков ипотечного кредитования на рациональные и иррациональные. Выделены наиболее значимые риски украинского рынка ипотечного кредитования: кредитный риск, инвестиционный риск, институциональный риск, инфляционный риск, риск незавершенного строительства. Предложено авторская методика расчета интегрального показателя оценки рисков на рынке ипотечных кредитов через умножение относительных коэффициентов (отношение показателей национального рынка к соответствующим показателям европейского рынка).

Ключевые слова: ипотека, ипотечное кредитование, риски ипотечного рынка, рациональные и иррациональные риски.

Prosov Viacheslav. INTEGRATION ASSESSMENT OF UKRAINIAN MORTGAGE LENDING RISKS

The article is devoted to the study of approaches to the classification of risks in the mortgage lending market of Ukraine. It was established that there were complementary views on the systematization of risks, which allowed offering a new perspective of classification – the division of risks of mortgage lending into rational and irrational ones. It is determined that the rational behavior of the subjects of the mortgage market is manifested in the conscious management of certain processes on it, irrationality is considered as a characteristic of the rules of activity, which shapes the economic behavior of consumers, which is unpredictable. It is emphasized that it is the economic behavior of consumers that is crucial for unlocking the potential of the mortgage market, since consumers, on the one hand, are a source of development of this market through deposits in credit institutions and, on the other hand, are recipients of mortgages, investors of housing construction. Rational risks include two groups: institutional and economic. Irrational risks are represented by a group of political and marketing. Attention is drawn to the fact that the effectiveness of the mortgage market, its mechanisms of development depend directly on its state support in terms of transparent legislative framework, as well as the legal protection of investments of every citizen. The most significant risks of the Ukrainian mortgage market are identified: credit risk, investment risk, institutional risk, inflation risk, risk of not completing construction. It is emphasized that the risk of non-repayment of mortgage loans in Ukraine is 33 times better than in the EU, which indicates a high culture of mortgage consumers. The author's method of calculating the integral index of risk assessment in the mortgage market is proposed by multiplying the relative indicators of the national market with the corresponding indicators of the European market. It is concluded that the risks of mortgage lending in Ukraine more than pan-European risks are almost 15 times higher. Effective development of the mortgage market is possible given the risks involved.

Keywords: mortgage, mortgage lending, mortgage market risks, rational and irrational risks.

Постановка проблеми. У разі, коли власних джерел фінансування оновлення основних засобів в процесі модернізації виробництва, розширення виробничих потужностей, подальшого розвитку промислового або аграрного виробництва не вистачає, суб'єкт господарювання звертається до позикових коштів, котрі надають банківські установи. Іпотечне кредитування під заставу нерухомості виробничого призначення (промислово чи комерційну нерухомість) або під заставу землі займає важливе місце в економічній системі багатьох країн світу. Еволюція іпотечного капіталу призвела до появи гібридних інструментів, таких як іпотека з інструментами проектного фінансування, опціонними контрактами тощо. Для вітчизняних банків – іпотечних кредиторів та потенційних іпотечних позичальників більшість інструментів і технологій іпотечного кредитування недоступна, оскільки ці процеси супроводжують чисельні ризики, котрі зменшують привабливість позик під заставу нерухомості виробничого призначення для всіх учасників цього процесу [6, с. 193]. За таких умов визначення ризику та його оцінка, пошук ефективних методів управління ризиками є ключовими завданнями менеджменту фінансово-кредитної системи. Розуміння ризиків важливе як для кредитора, так і для інвестора, хоча ризики для них можуть бути протилежними (ризик несплати – ризик збільшення плаваючої ставки тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить ґрунтовне дослідження ризиків здійснено українськими науковцями, зокрема, Любунь О.С., Кіревою О.І. та Денисенко М.П., які серед ризиків іпотечного сегменту банківського кредитування виокремлюють ризики щодо кожного суб'єкту іпотечного ринку, а саме: банківської установи, позичальників, емітентів цінних паперів, інвесторів. Зокрема, вони розглядають наступні ризики: кредитний, ринковий, процентний, ризик ліквідності, валютний, операційно-технологічний, ризик репутації, юридичний [4, с. 149–152]. Розподіл ризиків за предметом іпотеки та суб'єктами іпотечного кредитування здійснений Сазонець І.Л. [10]. Кірізлєєва А.С. розмежує всі ризики іпотечного механізму за галузевою ознакою на дві великі групи, перша з яких представлена ризиками, що головним чином пов'язані з нерухомістю; до другої автор відносить банківські ризики, найбільш характерними для яких є кредитний, відсотковий і ризик ліквідності [5, с. 44]. В літературі зустрічаються різні класифікації ризиків на іпотечному ринку, оскільки сам ринок інтегрує нерухомість, фінансово-кредитну систему та залучає як споживачів суб'єктів промислового та аграрного господарювання, так і широкі верстви населення (в якості споживачів та джерела фінансування). Зокрема, зустрічається класифікація ризиків на фінансові та нефінансові, де до фінансових відносять ризики купівельної спроможності грошей: валютні, інфляційні, ліквідності, ризик зміни умов мобілізації фондів; та інвестиційні ризики: кредитні, процентні, ризик альтернативного вибору. До нефінансових ризиків автори відносять всі майнові ризики: ушкодження майна, титульні, а також будівельні, ринкові, юридичні, ризик зростання адміністративних витрат, втрати працездатності, форс-мажорні [1, с. 75–76]. За іншими підходами ризики іпотечного кредитування поділяються на кредитний ризик, ризик ліквідності, процентної ставки та ринкові ризики [8, с. 37–38]. Всі ризики, наявні в роботі іпотечного механізму, які Євтух О.Т. ділить на дві великі групи. До першої групи ризиків

автор відносить ризики, які в основному пов'язані з нерухомістю. До другої групи ризиків – ризики ринку капіталу (банківські ризики) [2, с. 15]. Манжос С.Б. та Носенко М.С. пропонують поділити ризики позичальника кредиту під заставу виробничої нерухомості на загальні та специфічні і додають схематичне зображення систематизації ризиків на іпотечному ринку [6, с. 195–197]. Детальна інформація щодо ризиків для українських банків представлена у звіті НБУ «Про фінансову стабільність» 2019 року [3, с. 1].

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в необхідності узагальнення існуючих ризиків з метою їх інтегрального оцінювання та порівнянням із загальноєвропейськими.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Наш підхід до класифікації оснований на групуванні ризиків за їх характеристикою, що відображено на рис. 1.

Надамо деякі пояснення щодо класифікації іпотечних ризиків, яка наведена в цьому рисунку. Перший рівень ієрархії всіх ризиків іпотечного ринку передбачає їх розподіл на раціональні ризики та ірраціональні, що було запропоновано у зв'язку із існуванням різних характеристик діяльності суб'єктів іпотечного ринку.

Раціональність поведінки суб'єктів іпотечного ринку проявляється у свідомому управлінні певними процесами на ньому, ірраціональність розглядається як характеристика правил діяльності, що формує економічну поведінку споживачів, яка є непередбачуваною. Разом з тим, саме економічна поведінка споживачів є визначальною для розкриття потенціалу іпотечного ринку, оскільки споживачі, з однієї сторони, є джерелом розвитку цього ринку через депозитні вклади у кредитні установи, а з іншої сторони, є отримувачами іпотечних кредитів, інвесторами житлового будівництва. До ірраціональних або поведінкових нами віднесені маркетингові ризики та частково політичні тому що неможливо виключити вплив поведінки людини на зміну уряду; ірраціональність також проявляється у некоректних (неефективних) діях представників органів державної влади та місцевого самоврядування, що виникають як переслідування особистих цілей, або під впливом лобіювання чийось інтересів. Існує також імпліцитна характеристика ірраціональності у економічних ризиків, яка проявляється у свідомому керуванні кредитними установами, НБУ, урядом споживчою поведінкою населення. Зокрема, бажання банків продати частину валютних накопичень за кращою ніж поточна ціною супроводжується розповсюдженням інформації про подорожчання валюти, що призводить до зростання попиту на валюту і реальне зростання ціни на неї.

Інші ризики іпотечного ринку віднесені до раціональних, оскільки мають бути свідомо керованими з боку НБУ, кредитних установ та уряду. Раціональність ризиків в контексті іпотечного ринку розглядається як:

- 1) характеристика діяльності суб'єктів іпотечного ринку;
- 2) характеристика знання іпотечного ринку;
- 3) характеристика позиціонування та ролі іпотечного ринку на ринку товарів та послуг;
- 4) універсальна категорія, яка охоплює логіку та діалектику.

Розподіл наслідків щодо кожної групи ризиків на іпотечному ринку є досить умовний, оскільки кожен із перелічених наслідків є присутнім в причинно-наслід-

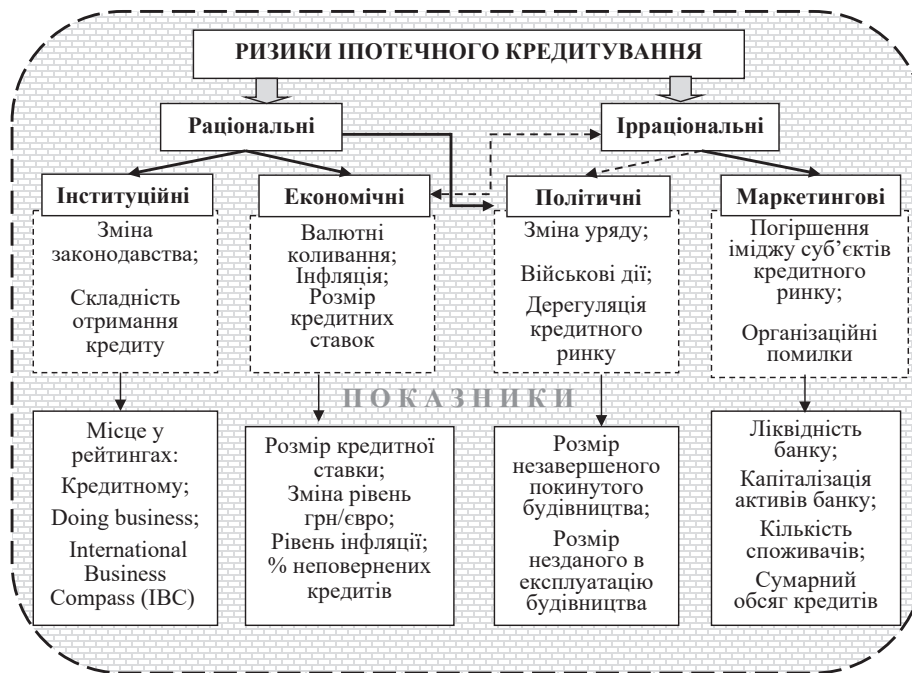

Рис. 1. Класифікація ризиків іпотечного кредитування

Джерело: запропоновано автором

ковому ланцюжку впливу ризиків на зменшення ефективності іпотечного ринку, змінюється тільки їх послідовність, за якою і здійснений розподіл.

Розрахунок коефіцієнту ризиків іпотечного ринку R_m (Evaluation of the mortgage market risks), на нашу думку, має врахувати наступні величини:

– P_{cr} – (Evaluation of Ukraine's position in the credit rating) коефіцієнт позиції України в кредитному рейтингу;

– P_{db} – (Rating of Ukraine's position in the rating Doing business) коефіцієнт позиції України в рейтингу Doing business;

– P_{ir} – (Assessment of Ukraine's position in the investment rating) коефіцієнт позиції України в інвестиційному рейтингу;

– R_i – (Inflation rate) коефіцієнт рівня інфляції, %;

– P_{uc} – (Part of unfinished construction) коефіцієнт частки незавершеного (замороженого) будівництва, %.

Перелік величин складений, виходячи не тільки із їх змісту, а й із доступності до інформації. Враховуючи перелічені показники, оцінка ризиків іпотечного ринку R_m буде здійснено за формулою 1:

$$R_m = P_{cr} \times P_{db} \times P_{ir} \times R_i \times P_{uc} \quad (1)$$

Розрахунок кожного показника P_{cr} , P_{db} , P_{ir} , R_i , P_{uc} здійснюємо через відношення величини показника, що склався в Україні та відповідної середньої величини в ЄС. Коефіцієнт P_{cr} (Evaluation of Ukraine's position in the credit rating) оцінка позиції України в кредитному рейтингу розраховуємо за формулою 2:

$$P_{cr} = \frac{P_{cru}}{P_{crn}} \quad (2)$$

де – P_{cru} – оцінка позиції України в кредитному рейтингу;

– P_{crn} – середня оцінка позиції країн ЄС в кредитному рейтингу.

Серйозним джерелом системних ризиків для українських банків залишається висока доларизація

банківських балансів. За аналітичними висновками НБУ 2019 року частка валютних активів та пасивів скоротилася на 2018 рік на понад 10 в. п. (з піковим значенням в 2015 році); на сьогодні частка валютних депозитів та кредитів трохи перевищує 40 % від загальних обсягів. Утім, серед клієнтів банків досі чимало компаній із кредитами в іноземній валюті, але доходами майже виключно у гривні. Банки мають консервативно оцінювати кредитні ризики таких позичальників. НБУ очікує, що дедоларизація балансів сектору триватиме й надалі, поки зберігатиметься фінансова стабільність, а темпи інфляції знижуватимуться. За оцінками НБУ, природний рівень доларизації становить близько 20 % для подібних до української фінансових систем [3, с. 5]. Станом на 12.04.2019 року довгостроковий та короткостроковий суверенний кредитний рейтинг України в іноземній та національній валютах підтверджений на рівні «В-/В» із стабільним прогнозом трьома світовими рейтинговими агентствами: Standard&Poor's, Fitch та Moody's. В цей же час, за рейтингом компанії Rating and Investment Information, Inc. (R&I) Україна отримала кредитний рейтинг CCC+. Кредитний рейтинг R&I для країн, що входять в ЄС, в середньому становить $P_{crn} = 23$, $P_{cru} = 11$. Звідси $P_{cr} = 0,48$, що свідчить про те, що кредитні ризики українських банків майже в 2 рази більше європейських. Розраховуємо показник, що порівнює позицію України у рейтингу Doing business P_{db} із середньоєвропейськими, що зображено у табл. 1.

Глобальний відносний показник оцінки позиції України у рейтингу Doing business $P_{db} = 0,50$, що видно із табл. 1.

Для розрахунку показника, що оцінює позиції України в інвестиційному рейтингу P_{ir} скористуємось результатами щорічного дослідження компанії BDO Global «International Business Compass» (IBC), яка оцінює інвестиційну привабливість країн світу для бізнесу у вигляді єдиного індексу, поєднуючи загальний статус соціального та ділового розвитку

Таблиця 1

Порівняння оцінок України та країн ЄС в рейтингу Doing business-2019

	Глобальна оцінка	Реєстрація компанії	Отримання дозволу на будівництво	Підключення до системи енергозабезпечення	Реєстрація власності	Отримання кредитів	Захист міноритарних інвесторів	Податки	Міжнародна торгівля	Забезпечення виконання контрактів	Вирішення неплатоспроможності
Україна	71	56	30	135	63	32	72	54	78	57	145
Середнє по ЄС	36	64	64	51	50	67	56	44	15	50	34
P_{db}	0,50	1,15	2,14	0,38	0,8	2,1	0,78	0,81	0,19	0,87	0,23

Джерело: розраховано автором за [10]

Таблиця 2

Розрахунок середніх оцінок інвестиційної привабливості країн ЄС за 2018

Показник	Загальна оцінка		Економічна оцінка		Політично-юридична оцінка		Соціально-культурна оцінка	
	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка
P_{ira}	131	45.27	103	48.04	145	40.56	106	47.60
P_{irm}	29-30	66.64		61.78		80.27		59.86
P_{ir}	X	0.68	x	0.78	X	0.51	x	0.80

Джерело: розраховано автором за [13]

різних країн та регіонів. Україна за 2018 рік піднялася на 3 позиції і зайняла лише 131 місце в рейтингу інвестиційної привабливості країн світу BDO International Business Compass (IBC) [12]. Розрахунок середніх оцінок по країнам ЄС представлено в табл. 2.

Результати розрахунку коефіцієнта інвестиційної привабливості ($P_{ir} = 0,68$) свідчать про низьку інвестиційну привабливість України. Якщо в сумарному значенні Положіння Європейського Союзу відповідають 29-30 місцю, то позиція 131 України з 190 країн потребує змін.

Оцінка впливу показника рівня інфляції R_i (Inflation rate) є вкрай важливою для розуміння ефективності розвитку ринку іпотеки, оскільки іпотечний кредит спирається на довготривалі відносини між суб'єктами ринку. Міжнародний валютний фонд досліджує рівень інфляції по країнам світу, починаючи з 1980 року. Україна в цьому рейтингу двічі займала перше місце: в 1993 р. – 4700%, в 1995 р. – 450%. В 2007-2010 рр. – 25%, в 2014-2016 рр. – 48,7%. За підсумками МВФ за 2018 рік інфляція в Україні становила 10,9%. Прогноз інфляції в Україні на 2019 рік – 7,3% [13]. МВФ підготував звіт стосовно перспективи розвитку світової економіки World Economic Outlook Reports, де наведена інформація щодо порівняння показників інфляції в середньому по Європейському Союзу та СНГ, куди включено і Україну разом із Грузією та Туркменією, що роз'яснено авторами «географічною близькістю та схожістю характеристик структури економіки» [13, с. 175]. В результаті порівняння показників інфляції в СНГ та ЄС та розрахунку коефіцієнту їх співвідношення встановлено: в 2018 році $R_i = 0,42$, що свідчить про високі інфляційні ризики для ринку іпотеки.

Розглянемо останню складову оцінки ризиків іпотечного ринку P_{uc} (Part of unfinished construction) частка незавершеного (покинутого) будівництва, %.

Найбільшим ризиком іпотечного кредитування житлового будівництва в Україні є проблема із недобудовами. За нашими дослідженнями встановлено,

що причинами зростання кількості недобудов в Україні є: відсутність фінансування, порушення технічних умов забудови (відхилення від ДБН, відсутність зовнішньої або внутрішньої інфраструктури), незаконне або нецільове користування землі під забудову, неузгодженість дозволу на початок будівництва із територіальною громадою. Разом з тим, головною причиною недобудов залишається зловживання забудовників в умовах недосконалого законодавства. Шахрайські схеми, що цілеспрямовано формують фінансові піраміди в будівництві, які апріорі запрограмовані на незавершеність, підривають довіру потенційних інвесторів до влади, держави та фінансово-кредитної системи країни. Ефективність іпотечного ринку, механізмів його розвитку безпосередньо залежать від його державної підтримки в частині прозорості законодавчої бази, а також правового захисту інвестицій кожного громадянина. За даними Державної служби статистики, в Україні тимчасово припинено або законсервовано будівництво 2433 багатоквартирних житлових будинків [8]. По неофіційним даним тільки в столиці України таких житлових комплексів – 148, за офіційними даними – 67 законсервованих будівельних комплексів у місті Києві.

Як свідчить міжнародний досвід, успішність житлового будівництва безпосередньо залежить від обсягів інвестицій, а стабільність останніх – від їх структури. В структурному плані ситуація в Україні є значно гіршою від провідних європейських країн, адже основним джерелом фінансування будівництва житла в нашій країні залишаються кошти населення. В середньому щороку населення фінансувало 55-65 % новозбудованого житла [7, с. 125]. Значним ризиком для споживачів іпотечних кредитів залишається видача їх, в більшій частині, у валюті.

У країнах Європейського Союзу питання щодо незавершеного або незаконного будівництва не стоїть взагалі завдяки моніторингу та своєчасному регулюванню цього питання органами державної влади та місцевого самоврядування. Отже, розрахувати

останній коефіцієнт R_{uc} , що є складовим в оцінці ризиків іпотечного кредитування R_m , не можливо, враховуючи формулу розрахунку (на нуль ділити не можна). Зауважимо, що саме цей ризик є найбільшим в Україні. Через брак офіційної статистичної інформації здійснимо умовний розрахунок втрачених інвестицій в будівництво житла: $2433 \times 200 \times 50\,000 = 24\,330\,000\,000$ дол. США. (де 200 – середнє число квартир у житловому комплексі, 50 тис. дол. США – середня вартість квартири). 24,3 млрд дол. США втрачено українцями разом із довірою до фінансово-кредитної системи країни та уряду.

Здійснимо розрахунок інтегрованого показника ризиків на іпотечному ринку, використовуючи формулу 1: $R_m = 0,48 \times 0,50 \times 0,68 \times 0,42 = 0,069$, тобто ризики іпотечного кредитування в Україні вищі у 14,5 разів.

Висновки. Існуючі ризики на ринку іпотечного кредитування доречно класифікувати на раціональні та ірраціональні, оскільки раціональність поведінки суб'єктів іпотечного ринку проявляється у свідомому управлінні певними процесами на ньому, а ірраціональність розглядається як характеристика правил діяльності, що формує економічну поведінку споживачів, яка є непередбачуваною. Економічна поведінка споживачів є визначальною для розкриття потенціалу іпотечного ринку, оскільки споживачі, з однієї сторони, є джерелом розвитку цього ринку через депозитні вклади у кредитні установи, а, з іншої сторони, є отримувачами іпотечних кредитів, інвесторами житлового будівництва. Найбільшим ризиком на українському ринку іпотечного кредитування є ситуація з незавершеним будівництвом, яке потребує втручання з боку держави. Інтегральне оцінювання ризиків іпотечного кредитування в Україні доводить їх перебільшення в порівнянні із загальноєвропейськими майже в 15 разів. Ефективний розвиток іпотечного ринку можливий із врахуванням існуючих ризиків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Внукова Н.М., Внукова Н.М., Бажанов О.Є. Іпотечний ринок: теорія та практика. Харків : ВД Інжек, 2008. 192 с.
2. Євтух О.Т. Іпотечний механізм ефективного використання і розвитку нерухомості : автореф. дис. докт. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2002. 32 с.
3. Звіт НБУ 2019 «Про фінансову стабільність». URL: <https://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2020).
4. Любунь О.С., Кіреєв О.І., Денисенко М.П. Іпотечне кредитування : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 392 с.
5. Кірізлєєва А.С. Іпотечне кредитування банками України у сучасній економіці : монографія. Донецьк : НАН України, Ін-т економіки і промисловості, 2008. 236 с.
6. Манжос С.Б., Носенко М.С. Наукові підходи до визначення та класифікації ризиків іпотечного кредитування під заставу нерухомості виробничого призначення. *Наука й економіка*. 2013. № 3(31). С. 192–198.
7. Непомнящий О. Аналіз стану державного регулювання житлового будівництва в Україні. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/3/01.pdf> (дата звернення: 10.01.2020).
8. Офіційний сайт Finance UA. Як не потрапити в пастку ненадійних забудовників. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/410463/yak-ne-potrapyty-v-pastku-nenadijnyh-zabudovnykiv>

- 410463/yak-ne-potrapyty-v-pastku-nenadijnyh-zabudovnykiv (дата звернення: 10.01.2020).
9. Рев'юк Н.В. Іпотека як господарсько-правова конструкція залучення інвестицій в економіку: теорія та практика її застосування. Харків : Кроссрود, 2007. 172 с.
10. Рейтинг Doing Business. URL: <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings> (дата звернення: 10.01.2020).
11. Сазонєць Л.І. Національна система іпотечного кредитування. Суми : Довкілля, 2006. 114 с.
12. Світовий рейтинг інвестиційної привабливості. URL: <https://www.bdo.global/en-gb/insights/bdo-germany/bdo-international-business-compass-2018> (дата звернення: 10.01.2020).
13. World economic outlook (International Monetary Fund). URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO> (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES:

1. Vnukova N., Vnukova N., Bazhanov O. (2008). *Ipotechnyy rynek: teoriya ta praktyka* [Mortgage Market: Theory, Practice]. Kharkiv: VD Inzhnek. [in Ukrainian]
2. Yevtuh O.T. (2002). *Ipotechnyy mekhanizm efektyvnoho vykorystannya i rozvytku nerukhomosti* [Mortgage mechanism of effective use and development of real estate] (PhD Thesis), Kyiv: Natsional'na akademiya nauk ukraïny instytut ekonomichnoho prohnozuвання. [in Ukrainian]
3. Zvit NBU 2019 «Pro finansovu stabil'nist'». [Financial Stability Report]. Available at: <https://www.bank.gov.ua> (accessed January 10, 2020).
4. Lyubun' O.S., Kiryeyev O.I., Denysenko M.P. (2005). *Ipotechne kredyтування: navchal'nyy posibnyk* [Mortgage lending: a text-book]. Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury. [in Ukrainian]
5. Kirizlyeyeva A.S. (2008). *Ipotechne kredyтування bankamy Ukrayiny u suchasniy ekonomitsi: monografiya* [Mortgage lending by Ukrainian banks in the modern economy: monograph]. Donetsk: NAN Ukrayiny, In-t ekonomiki i promyslovosti. [in Ukrainian]
6. Manzhos S.B., Nosenko M.S. (2013). *Naukovi pidkhody do vyznachennya ta klasyfikatsiyi ryzkykiv ipotechnoho kredyтування pid zastavu nerukhomosti vyrobnychoho pryznachennya* [Scientific approaches to the definition and classification of mortgage lending risks secured by industrial real estate]. *Nauka y ekonomika*, № 3(31), pp. 192–198. [in Ukrainian]
7. Nepomnyashchyy O. (2012). *Analiz stanu derzhavnogo rehulyuvannya zhytlovoho budivnytstva v Ukrayini* [Analysis of the state regulation of housing construction in Ukraine]. Available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-4/doc/3/01.pdf> (accessed January 10, 2020).
8. Ofitsiyyny sayt Finance UA. *Yak ne potrapyty v pastku nenadiynykh zabudovnykiv* [Official website of Finance UA. How not to get trapped by unreliable developers]. Available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/410463/yak-ne-potrapyty-v-pastku-nenadijnyh-zabudovnykiv> (accessed January 10, 2020).
9. Rev'yuk N.V. (2007). *Iпотека yak hospodars'ko-pravova konstrukt-siya zaluchennya investysiy v ekonomiku: teoriya ta praktyka yiyi zastosuvannya* [Mortgages as an economic and legal construction of attracting investment in the economy: theory and practice of its application]. Khar'kiv: Krossroud. (in Ukrainian)
10. Reytynh Doing Business [Rating Doing Business]. Available at: <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings> (accessed January 10, 2020).
11. Sazonets' L.I. (2006). *Natsional'na sistema ipotechnoho kredyтування* [National Mortgage Lending System]. Sumy: Dovkillya. [in Ukrainian]
12. World investment attractiveness rating. Available at: <https://www.bdo.global/engb/insights/bdo-germany/bdo-international-business-compass-2018> (accessed January 10, 2020).
13. World economic outlook [International Monetary Fund]. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO> (accessed January 10, 2020).

Стаття надійшла до редакції 17.09.2020.
The article was received 17 August 2020.

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-8

УДК 338.58:65

Литовченко І.Л.*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу**Одеського національного економічного університету*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0442-7741>E-mail: irinaltigrovna@ukr.net**Саєнсус М.А.***кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу**Одеського національного економічного університету*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5961-6454>E-mail: mariasaensus@gmail.com

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ В ХОЛОДНИХ ЛАНЦЮГАХ ПОСТАВОК ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена дослідженню системи аналізу ефективності в холодних ланцюгах поставок підприємств харчової промисловості. Досліджено моделі взаємозв'язку загальних логістичних витрат з ключовими показниками ефективності діяльності підприємств харчової промисловості. Розроблено алгоритм оцінки впливу економічних показників на ефективність холодних ланцюгів поставок з урахуванням використання моделей, що дозволяє виявляти напрямки змін для забезпечення необхідного рівня ефективності логістичної системи підприємств в цілому. Сформовано підходи і моделі для оцінки показників ефективності в холодних ланцюгах поставок підприємств харчової промисловості. Запропонований підхід дозволяє простежити вплив витрат, що виникають в холодних ланцюгах поставок на показники економічної ефективності.

Ключові слова: ефективність, логістика, холодна ланцюг поставок, підприємство, аналіз, моделювання.

Литовченко И.Л., Саєнсус М.А. АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ В ХОЛОДНЫХ ЦЕПЯХ ПОСТАВОК ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена исследованию системы анализа эффективности в холодных цепях поставок предприятий пищевой промышленности. Исследованы модели взаимосвязи общих логистических затрат с ключевыми показателями эффективности деятельности предприятий пищевой промышленности. Разработан алгоритм оценки влияния экономических показателей на эффективность холодных цепей поставок с учетом использования моделей, позволяющий выявлять направления изменений для обеспечения требуемого уровня эффективности логистической системы предприятий в целом. Сформированы подходы и модели для оценки показателей эффективности в холодных цепях поставок предприятий пищевой промышленности. Предложенный подход позволяет проследить влияние затрат, возникающих в холодных цепях поставок на показатели экономической эффективности.

Ключевые слова: эффективность, логистика, холодная цепь поставок, предприятие, анализ, моделирование.

Litovchenko Iryna, Saiensus Mariiy. ANALYSIS OF EFFICIENCY IN THE COLD SUPPLY CHAINS OF THE ENTERPRISE

The article is devoted to the study of the efficiency analysis system in the cold chains of food industry enterprises. Models of the relationship between the total costs of logistics and key performance indicators of food industry enterprises have been investigated. Economic instability and the increasing importance of the logistics component in the economies of all countries require the development of new methods for assessing supply chains in order to find effective ways to reduce costs and increase the competitiveness of enterprises. A detailed review of literature sources allowed the author to choose a method for assessing key performance indicators that gives the most accurate assessment results, and also choose the factors of argumentation in comparison with other methods of economic analysis. By modeling business processes in cold supply chains and then controlling their parameters, you can describe actions and quickly respond to changes in the external and internal environment. A set of performance indicators for an enterprise's logistics can be based on the following system: typical key performance indicators; typical key performance indicators of business processes; clarification of key performance indicators of logistics solutions. An algorithm has been developed for assessing the impact of economic indicators on the efficiency of cold supply chains, taking into account the use of models, which allows to identify the directions of changes to ensure the required level of efficiency of the enterprise's logistics system, like everyone else. Approaches and models for evaluating performance indicators in cold supply chains of food industry enterprises have been formed. The proposed approach allows us to trace the impact of costs arising in holonic supply chains on economic performance indicators. The developed complex three-level model of analytical assessment of key performance indicators of the refrigeration supply chain of food industry enterprises allows us to trace the relationship of the model of total logistics costs with key performance indicators. Application of the proposed approach makes it possible to describe the transportation process taking into account all types of restrictions (technological, technical, organizational, administrative) and proceed to a reasoned development of measures to improve the efficiency of individual operations for the transportation of perishable products.

Keywords: efficiency, logistics, cold supply chain, enterprise, analysis, modeling.

Постановка проблеми. Проблема побудови адекватної системи показників є однією з найважливіших проблем оцінки ефективності управління логістичними бізнес-процесами в ланцюгах поставок. Установка стратегічних цілей управління холодною логістикою при відсутності системи вимірювання,

яка дозволить оцінити ступінь досягнення цілей, знецінить всю масштабну роботу по розробці і впровадженню стратегії управління холодними ланцюгами поставок. Система показників ефективності необхідна також ще й тому, що вона дозволяє контролювати процеси ланцюга поставок, стежити за

поточними логістичними операціями і своєчасно реагувати на можливі зміни. Аналіз теоретичних основ і практичних підходів управління холодними ланцюгами поставок показує, що в основі даного процесу знаходиться створення організаційно-економічних передумов для підвищення ефективності функціонування за рахунок вибору ефективних управлінських рішень. В цілому мова йде про забезпечення комплексного обліку організаційних і економічних чинників при управлінні холодними ланцюгами поставок, що можливо тільки на основі розробки комплексного економіко-математичного логістичного підходу. Методологія управління холодними ланцюгами поставок побудована на принципах системного підходу і об'єктно-орієнтованого моделювання. З системних позицій розглянуто питання вдосконалення концептуальних основ, що базується на них механізму логістичного управління холодними ланцюгами поставок, включаючи систематизацію та узагальнення управлінських завдань, розробку моделей і оцінку ефективності холодних ланцюгів поставок. Кожен з перелічених об'єктів методології володіє такими властивостями, як цілісність, стійкість, якість. Таке трактування цілком застосовна для визначення сутності механізму управління холодними ланцюгами поставок, яка враховує комплекс економічних, технологічних, організаційних та адміністративних чинників, спрямованих на вирішення найважливішого завдання по організації раціонального просування матеріального потоку в холодних ланцюгах поставок на основі наявних ресурсів і з урахуванням обмежень і умов функціонування підприємств і ланцюгів поставок різних галузей промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність логістики характеризується трьома показниками: величиною очікуваного ефекту; імовірністю його досягнення; витратами ресурсів на досягнення цього ефекту із заданою вірогідністю. Як відзначають Сергеев В. [10, с. 129], при розгляді питань оцінювання ефективності логістики як виміру результатів і витрат на їх досягнення, можливі два напрями постановки задачі: досягти максимального результату (ефекту) при заданих витратах (ресурсах); досягти мінімуму витрат при заданому результаті (ефекті) [10, с. 137]. Для оцінки логістичної діяльності підприємств, авторами Дибська В., Крістофер М., Сергеев В. [5, с. 291; 8, с. 114; 10, с. 137] розглядається в якості основного інструменту аналізу і регулювання діяльності, збалансована система показників. Основою концепції збалансованої системи показників, широко застосовується в діяльності зарубіжних компаній, є необхідність врахування в різних аспектів бізнесу – зокрема, фінансів, клієнтів, процесів, потенціалу [8] – для оцінки результативності компанії. Однак складність застосування основних аспектів збалансованої системи показників в логістиці полягає в тому, що спочатку дана концепція формувалася як інструмент адекватної оцінки вартості виробничих компаній із застосуванням традиційних фінансових і немонетарних показників. Цілком очевидно, що склад даних показників відбивав специфіку досліджуваних підприємств і не міг застосовуватися без адаптації до оцінки логістичної діяльності. Тому одна з перших завдань використання (BSC) в логістиці пов'язана з формуванням комплексу ключових показників логістичної діяльності (KPI).

У термінологічному словнику European Logistics Association (ELA) є визначення "Logistics key performance indicators" (KPI) – ключові показники

результативності логістичної діяльності, під якими мається на увазі необхідний та достатній ряд порівняно легко застосовних показників результативності (продуктивності), що дозволяють зв'язати виконання логістичного плану з основними функціями та результатами керування товарним потоком (маркетингом / продажами, виробництвом і логістикою) і таким чином визначити потребу в коригувальних діях.

Аналіз сучасних наукових джерел [1, с. 125–138; 2, с. 478; 3, с. 20; 6, с. 162–172; 14] з логістики дозволяє визнати, що єдиної точки зору щодо складу та структури ключових оціночних показників ефективності логістичної діяльності на сьогоднішній день не сформовано. Зокрема, на думку авторів Крістофер М., Пек Х. [8], мінімальний набір показників, за якими можна оцінити роботу логістики включає: оцінку якості обслуговування (щодо забезпечення заданого рівня «ідеального замовлення»), час реагування (за часом виконання замовлення в ланцюзі постачання), загальні витрати (за витратами на логістичне обслуговування).

Автори Григор'єв М., Долгов А., Уваров С. [4, с. 63] в якості ключових факторів логістики виділяють загальні витрати, логістичні витрати, час виконання замовлення, якість логістичного сервісу, тривалість логістичних циклів, продуктивність, ефективність інвестицій в логістичну інфраструктуру. За час розвитку логістики в промислово розвинених країнах сформувалася система показників, які в загальному оцінюють її ефективність та результативність. Авторський підхід до виділення вимірників ефективності логістичних рішень наведено також в роботі Дибська В., Сергеев В. [5; 10].

Узагальнюючи різні підходи, викладає в ході наукової дискусії з досліджуваного питання, до складу ключових показників, в загальному плані оцінюють ефективність і результативність логістики, можна віднести: загальні логістичні витрати (KPI-1), якість логістичного сервісу (KPI-2), тривалість логістичних циклів (KPI-3), продуктивність (KPI-4), повернення на інвестиції в логістичну інфраструктуру (KPI-5). Ці показники прийнято відносити до ключових або комплексних показників ефективності ЛЦ.

Мета статті. Вважається, що ці показники лежать в основі звітних форм компаній та відображають логістичні плани систем різних рівнів. Слід зазначити, що крім загальних виділяють приватні показники продуктивності (результативності) і ефективності, які можуть бути позначені відповідно P_i і P_e. Показники P_i – це показники, які отримані при аналізі обсягів логістичної роботи, виконаної технічними засобами, персоналом або іншим технічним обладнанням. До них можна віднести такі показники як число оброблених замовлень за одиницю часу, відношення логістичних витрат до одиниці виробленої продукції, та ін. До показників P_e можна віднести витрати, пов'язані з обсягом виконуваних робіт ЛЦ в цілому, наприклад, обсяг перевезень, коефіцієнт використання вантажопідйомності та ін.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Систематизація матеріалів з різних джерел показала, що кількість ключових показників KPI, а також окремих показників P_e і P_i відрізняються. Засновники американської школи логістики Сток Дж.Р., Ламберт Д.М. [11] розглядають тільки показники ефективності P_e і P_i і виділяють всього вісім показників, інші відомі вчені Д.Дж. Бауерсокс, Д. Дж. Клосс п'ять ключових показників KPI, тридцять сім показників P_e і P_i; М. Ліндерс, Х. Фірон P_e і P_i двадцять; Д. Уотерс P_e і P_i більше на

десять-тридцять показників. Вчені В. Сергеев [10] і ін. КПІ- 5, РІе і РІі -31; В. Дибська [5] КРІ -5, РІе і РІі -30; В.Щербаков [14] та ін. -4 РІе і РІі -25 показників. На підставі оцінки ключових показників КРІ логістики, показників ефективності РІе і результативності РІі можна зробити наступні висновки: кількість ключових показників КРІ коливається від 4 до 7, окремих РІе і РІі від 20 до 50; показники не пов'язані між собою; – не існує чіткого поділу показників за ознаками належності до КРІ, РІі або РІе; – показники не відображають кількісні результати, можливий зв'язок факторів і їх взаємовплив; в разі суперечливих тенденцій зміни чинників, важко прийняти управлінські рішення; розмірності окремих показників не дозволяють виявити єдиний (однозначний) показник. У роботах професора Т.Р. Терешкіної [13, с. 20–21] приведена загальна класифікація ознак показників КРІ для менеджменту, які характеризують: функціональну роль показників в процесі управління, область застосування оцінки, значущість в оцінці об'єкта та ін. У роботі розглянуто основні способи оцінки КРІ. У більшості робіт методи порівняння зазначених вище показників зазвичай зводяться до порівняльних методів економічного аналізу, що включає, зокрема, порівняння з еталоном, порівняння з кращою практикою (benchmarking), порівняння планових та фактичних показників.

Узагальнення існуючих підходів, з урахуванням системи збалансованих показників (BSC) представлені на рис. На жаль, незважаючи на свою простоту, описані методи мають серйозні недоліки. Так, однією з умов порівняння повинно бути тимчасове співставлення величин, що порівнюються, значні відхилення показників в ту чи іншу сторону можуть свідчити як про завищені планові показники, так і навпаки. Отже, необхідно розробити нові методи кількісного аналізу КРІ. Більші труднощі викликає оцінка КРІ. Сучасні підходи до оцінки ключових показників логістики зводяться, головним чином, до застосування методів порівняння: з еталоном (або абсолютними стандартами, тобто кращими результатами, які взагалі можуть бути досягнуті), з кращою практикою (бенчмаркінг), з цільовими показниками, з минулими стандартами (результатами, досягнутими в минулі періоди). Очевидною перевагою наведених підходів є їх простота, однак вони мають серйозні недоліки, ускладнюють можливість їх застосування на практиці. Зокрема, застосування методу порівняння з минулими стандартами актуалізує проблему порівняльності даних, метод порівняння з цільовими показниками вимагає оцінки значень планових показників, бенчмаркінг передбачає проведення попереднього аналізу логістичних бізнес-процесів компаній. Крім того, наведені методи не дозволяють виробляти факторний аналіз КРІ, а отже, оцінювати вплив прийнятих управлінських рішень на ефективність логістичної системи, що виражається через ключові оціночні показники, що слід визнати найбільш істотним недоліком методів порівняння.

Подолання зазначених недоліків, а також скорочення термінів проведення аналізу, більш повне охоплення факторів, що впливають на результати комерційної діяльності, заміна наближених або спрощених розрахунків точними обчисленнями можуть бути досягнуті із застосуванням інтегрального методу як одного з математичних методів економічного аналізу. Однак застосування інтегрального методу пов'язане з проблемою пошуку аналітичної залежності, що відображає взаємозв'язок між аргументами-факторами і результатом ознакою.

На нашу думку, в якості такої залежності може бути прийнята модель загальних логістичних витрат (TLC), оскільки формальне подання моделі включає в себе приватні показники ефективності (результативності) і продуктивності логістичної діяльності, які, в свою чергу, можуть бути зведені і до загальних (ключовим) показниками КРІ. Таким чином, напрямок пошуку аналітичної залежності засноване на твердженні про взаємозв'язку і взаємозалежності моделі TLC і КРІ. Зупинимось детальніше на доказі цього твердження. Багато науковців відзначають, що на сьогодні не існує математично строгого рішення багатокритеріальних задач оцінки ефективності (або оптимізації), проте вирішення цього питання у практичній діяльності може бути розглянуто в трьох площинах: знаходження оптимального рішення за кількома критеріями ефективності полягає в ранжуванні критеріїв, тобто розташуванні їх в порядку значущості, важливості, вибір здійснюється за найбільш важливим з них; перетворення всіх цільових функцій, крім однієї, в обмеження; побудова єдиного (інтегрального) критерію ефективності за допомогою підсумовування добуток наявних критеріїв на «вагові» коефіцієнти (коефіцієнти «важливості» критеріїв). Оцінка ефективності логістичного обслуговування холодних ланцюгів поставок може також здійснюватися за допомогою оптимізаційних моделей на різних рівнях прийняття рішень [14]. В якості критеріїв оптимізації можуть розглядатися прибуток підприємства та тривалість фінансового циклу, які входять в число показників першого рівня.

Необхідно враховувати трактування ефективності холодної логістики як здатність до досягнення поставлених цілей за встановлений часовий інтервал при витрачанні певної кількості ресурсів і можливих обмеженнях, що зумовлює виділення короткострокового, середньострокового і довгострокового критеріїв ефективності. Доведено, що оцінка ключових показників діяльності (КРІ) в холодної логістиці та керуванні холодними ланцюгами поставок зводиться до індексних і порівняльних методів аналізу у вигляді бенчмаркінга або «кращої практики», що не дозволяє враховувати вплив аргументів – чинників на підсумкові показники [10]. Тому, поряд з розробкою збалансованої системи показників (BSC), досить актуальною проблемою є розробка моделей оцінки чутливості фінансових результатів до зміни логістичних КРІ. Далі, природно, ці моделі повинні бути вбудовані в систему управління холодної логістики підприємства і проранжовано за ступенем чутливості до них ROA.

Для демонстрації оцінки впливу логістики на фінансові результати компанії, Дж. Сток і Д. Ламберт [11] виділяють шість моделей вимірювання цінності: ступінь задоволення споживачів; додана споживча цінність (CVA); аналіз загальних витрат; аналіз рентабельності; модель стратегічної прибутку; акціонерна вартість.

Серед зазначених інструментів найбільшого поширення набула модель стратегічної прибутку. Модель стратегічної прибутку показує, як управління активами та маржею чистого прибутку впливає на прибутковість активів і прибутковість у розрахунок на чисту вартість компанії, що, в свою чергу, визначає прибутковість інвестицій акціонерів і величину нерозподіленого прибутку. Вона є корисним інструментом при визначенні оптимальних комплексних змін в продажах, собівартості продажів, змінних витратах, запасах і дебіторській заборгованості для досягнення цільового приросту ROA. З позицій

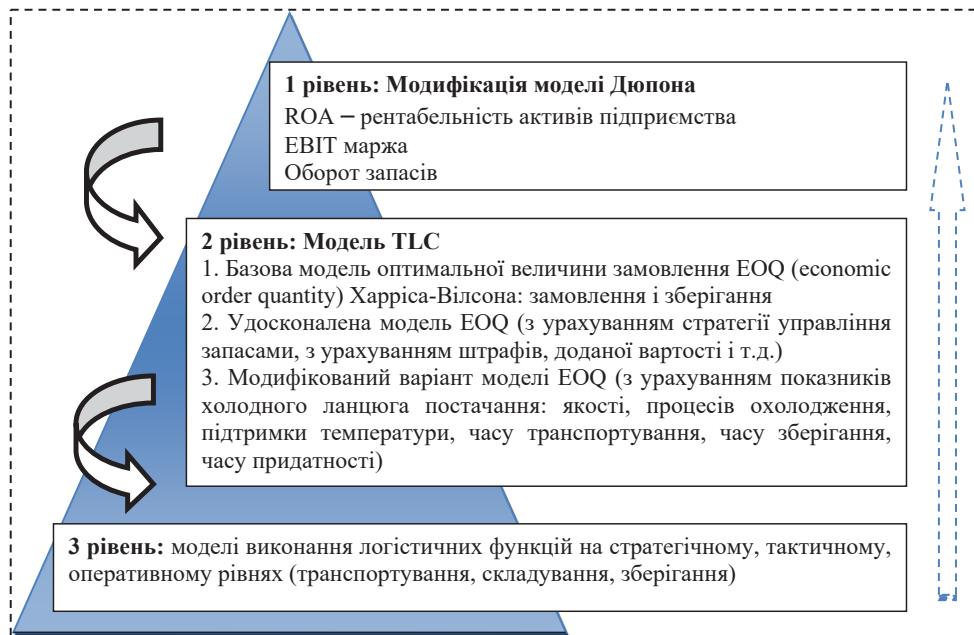

Рис. 1. Модель аналізу ефективності в холодних ланцюгах поставок підприємства

Джерело: складено авторами

оцінки показників ефективності логістики модель стратегічної прибутку є інструментом комплексного аналізу впливу логістичних рішень на ефективність діяльності підприємств за показниками продажів, витрат, постійних і змінних активів з урахуванням їх взаємозв'язку. Відправною точкою аналізу досліджуваної проблеми – визначення «ваги» конкретних логістичних КРІ у внеску в прибутковість активів для використання в системі управління холодними ланцюгами поставок підприємства – можуть стати роботи з теорії чутливості технічних систем або систем автоматичного управління. В них чутливість системи описується як залежність динамічних властивостей системи від зміни (варіації) її параметрів і характеристик. Під варіацією параметрів розуміють будь-які відхилення їх від значень, прийнятних за вихідні. Як прямих оцінок чутливості прийнято використовувати так звані функції чутливості, що грають велику роль в кількісній оцінці ступеня впливу варіацій параметрів системи на її динамічний властивості. Коефіцієнти і функції чутливості дозволяють оцінити вплив зміни окремих параметрів на критерій оптимальності і стану системи. Проблемою застосування даного підходу полягає в необхідності побудувати коректну функцію чутливості результуючого показника, яка правильно відображала всі необхідні аргументи (витрати) і зв'язок між ними. Керуючись вищевикладеними автором запропонована трирівнева модель для оцінки ефективності холодних ланцюгів поставок (рис. 1), що дозволяє розраховувати ключові показники ефективності за допомогою аналітичних моделей і фінансових показників.

Для моделі, на наш погляд, на першому рівні доцільно використовувати деякі елементи моделі Дюпона як найбільш загальної схеми для визначення впливу показників логістичної діяльності на економічні показники підприємства в цілому і доповнити її такими показниками як оборот запасів, ЕВІТ маржа.

Другий рівень включає елементи загальних витрат: витрати на закупівлю, транспортні витрати,

запаси і зберігання та ін. (з урахуванням показників холодного ланцюга постачання: якості, процесів охолодження, підтримки температури, часу транспортування, часу зберігання, часу придатності). Наявність моделі EOQ дозволяє збільшити кількість аналітичних параметрів, які можуть бути розглянуті в рамках оцінки ефективності холодного ланцюга постачання конкретного підприємства.

Узагальнення висновок, що в даний час ці витрати можуть бути представлені у вигляді:

$$C = C_1 + C_2 + C_3 + C_4 + C_5 + C_6 + C_7,$$

де C – витрати; C_1 – витрати, пов'язані з придбанням (закупівлею) продукції; C_2 – витрати, пов'язані з оформленням та виконанням замовлень; C_3 – витрати, що відображають транспортування ($C_{31} + C_{32}$); C_{31} – постійні витрати на утримання транспортних засобів; C_{32} – змінні транспортні витрати; C_4, C_5 – латентні витрати; C_4 – витрати от втрати якості продукції ($C_{41} + C_{42}$); C_5 – витрати на охолодження ($C_{51} + C_{52}$); C_{51} – витрати на охолодження в процесі транспортування; C_{52} – витрати на охолодження в процесі навантаження-розвантаження; C_6 – витрати на зберігання поточного (C_{61}) та страхового (C_{62}) запасів; C_7 – витрати (штрафи), пов'язані з i -м видом порушень (запізнення при доставці, невиконання умов «замовлення», повернення продукції та ін.); C_8 – витрати, що відображають втрати від дефіциту продукції.

Третій рівень декомпозиції дозволяє розглянути моделі виконання логістичних функцій на стратегічному, тактичному, оперативному рівнях (транспортування, складування, зберігання). Таким чином, розроблена модель дозволяє кількісно оцінити КРІ логістичної системи на декількох рівнях: спочатку на етапі виконання логістичних функцій і операцій, потім на рівні загальних витрат і нарешті в контексті моделей економічної ефективності компанії (моделі Дюпона). Формування системи показників оцінки ефективності в ланцюгах поставок оперує конкретними математичними залежностями на кожному рівні, дозволяє говорити про новий підхід до

підвищення рівня управлінських технологій в холодній логістиці.

Підвищення ефективності функціонування логістичних систем як системи взаємопов'язаних бізнес-процесів у холодних ланцюгах поставок спрямоване на досягнення стратегічних, тактичних або оперативних цілей. На стратегічному рівні вирішуються завдання проектування мережі просування матеріального потоку і визначення розмірів об'єктів обслуговування з урахуванням міжнародних, національних і регіональних особливостей розвитку логістичних систем.

Висновки. За допомогою моделювання бізнес-процесів у холодних ланцюгах поставок і подальшого контролю їх параметрів можна точніше описати дії і оперативно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього навколишнього середовища. Набір показників ефективності логістики підприємства може базуватися на такій системі: типові ключові показники ефективності діяльності; типові ключові показники ефективності бізнес-процесів; специфікація основних показників ефективності логістичних рішень. Не варто забувати, що у сформованих економічних умовах забезпечення ефективного функціонування логістики є досить проблематичним, що визначається багатьма обставинами, основними варто вважати: конфігурацію холодних ланцюгів поставок; зменшення фінансової стійкості підприємств; безліч внутрішніх суперечностей; високий ступінь невизначеності і непередбачуваності сучасного бізнес-середовища; безліч дестабілізаційних факторів, що впливають на результативність діяльності підприємств. При цьому вирішується ряд найважливіших завдань від скорочення невиробничих витрат і оптимізації використання ресурсів до досягнення стратегічної відповідності вимогам споживачів певного сегмента ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Ананко І.М. Оцінка ефективності функціонування логістичних систем на АТП. *Економіка транспортного комплексу*. 2014. № 24. С. 125–138.
- Впровадження збалансованої системи показників / Horváth&Partners; пер. с нем. 3-е изд. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2008. С. 478.
- Гончар Л.А. Підвищення ефективності комерційної логістики на підприємствах роздрібної торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04. Полтава, 2009. С. 20.
- Григорьев М.Н. Логистика : учеб. пособие для студентов вузов. Москва : Гардарики, 2006. С. 63.
- Дыбская В.В., Зайцев Е.И., Сергеев В.И., Стерлигова А.Н. Логистика : учебник / под ред. В.И. Сергеева. Москва : Эксмо, 2008. С. 944.
- Жук Ю.О. Система показників ефективності логістичного управління підприємствами готельного господарства. *Економічний простір*. 2013. № 71. С. 162–172.
- Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / Мартин Кристофер; пер. с англ.; под общ. ред. В.С. Лукинского. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 316 с.
- Маркетинговая логистика / Мартин Кристофер, Хелен Пэк; пер. с англ. Москва : Технологии, 2005. С. 200.
- Питуляк Н. С. Логістична система – основа підвищення ефективності функціонування підприємств сфери послуг. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 218–221.
- Сергеев В.И. Управление цепями поставок : учебник для бакалавров и магистров. Москва : Издательство Юрайт, 2014. С. 479.
- Сток Дж.Р., Ламберт Д.М. Стратегическое управление логистикой. Москва : ИНФРА–М, 2005. С. 797.
- Стримовская А.В. Интегрированное управление цепями поставок: теории, модели и методы. *Логистика и управление цепями поставок*. 2017. № 3(80). С. 40–56.
- Терешкина Т.Р. О стоимостной концепции в логистическом менеджменте. *Логистика*. 2008. № 4. С. 20–21.
- Щербак О.М. Методи оцінки і управління вартістю компанії, засновані на концепції економічної доданої вартості. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3145/10/0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_9.pdf (дата звернення: 10.09.2020).

REFERENCES:

- Ananko I.M. (2014). Otsinka efektyvnosti funktsionuvannya lohistrychnykh system na ATP [Estimation of efficiency of functioning of logistic systems on ATP]. *Ekonomika transportnoho kompleksu*, no. 24, pp. 125–138. [in Ukrainian]
- Vprovadzhennia zbalansovanoi systemy pokaznykiv [Introduction of a balanced scorecard] / Horváth&Partners. Moskva: Alpyna Byznes Buks, 2008. 478 p. [in Ukrainian]
- Honchar L.A. (2009). *Pidvyshchennia efektyvnosti komertsyiinoi lohistyky na pidpriemstvakh rozdrubnoi torhivli*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: 08.00.04 [Improving the efficiency of commercial logistics at retail enterprises]. Poltava, 20 p. [in Ukrainian]
- Grigorev M.N. (2006). *Logistika: ucheb. posobie dlya studentov vuzov* [Logistics: a study guide for university students]. Moskva: Gardariki, 63 p. [in Russian]
- Dybская V.V., Zajcev E.I., Sergeev V.I., Sterligova A.N. (2008). *Logistika: uchebnik* [Logistics: textbook] / pod red. V.I. Sergeeva. Moskva: Eksmo, 944 p. [in Russian]
- Zhuk Yu.O. (2013). *Systema pokaznykiv efektyvnosti lohistrychnoho upravlinnia pidpriemstvamy hotelnoho gospodarstva* [System of indicators of efficiency of logistic management of the enterprises of hotel economy]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 71, pp. 162–172. [in Ukrainian]
- Kristofer M. (2005). *Logistika i upravlenie cepochkami postavok* [Logistics and supply chain management] / pod obsh. red. V.S. Lukinskogo. Sankt-Peterburg: Piter, 316 p. [in Russian]
- Martin Kristofer, Helen Pek (2005). *Marketingovaya logistika* [Marketing logistics]. Moskva: Tehnologii, 200 p. [in Russian]
- Pytuliak N.S. (2013). *Lohistrychna systema – osnova pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannya pidpriemstv sfery posluh* [Logistics system – the basis for improving the efficiency of service enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 6, pp. 218–221. [in Ukrainian]
- Sergeev V.I. (2014). *Upravlenie cepyami postavok: uchebnik dlya bakalavrov i magistriv* [Supply Chain Management: a Textbook for Bachelors and Masters]. Moskva: Izdatelstvo Yurajt, 479 p. [in Russian]
- Stok Dzh.R., Lambert D.M. (2005). *Strategicheskoe upravlenie logistikoi* [Strategic logistics management]. Moskva: INFRA–M, 797 p. [in Russian]
- Strimovskaya A.V. (2017). *Integrirovannoe upravlenie cepyami postavok: teorii, modeli i metody* [Integrated supply chain management: theories, models and methods]. *Logistika i upravlenie cepyami postavok*, no. 3(80), pp. 40–56. [in Russian]
- Tereshkina T.R. (2008). *O stoimostnoj koncepcii v logisticheskom menedzhmente* [About the cost concept in logistics management]. *Logistika*, no. 4, pp. 20–21. [in Russian]
- Shcherbakova O.M. *Metody otsinky i upravlinnia vartistiu kompanii, zasnovani na kontseptsii ekonomichnoi dodanoi vartosti* [Methods of valuation and value management of the company based on the concept of economic added value]. Available at: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3145/10/0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB_9.pdf (accessed September 10, 2020).

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020.
The article was received 31 August 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-9

UDC 330.34:65.016

Plyaskina Alona*Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor**Kherson National Technical University*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3680-162X>E-mail: plal333@ukr.net

COMPONENTS OF BUSINESS STRATEGY OF ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article is devoted to the components of business strategy of enterprise development. It is proved that business strategy of enterprise development on the strategic targets of enterprise development, business activity, strategic adaptation of enterprise development. It is established that, from our point of view, a business development strategy is an active strategy that involves: rapid action of the enterprise to change the trends of external processes of society; flexibility of processes that take place at the enterprise, taking into account the intensity of use of enterprise resources; constant search and implementation of innovations in the activities of the enterprise, namely in production, commercial, economic, social, sales and management. These contradictions are the driving force of the system development, which is characterized by irreversible, directed, natural changes.

Keywords: strategy, enterprise, enterprise development, business strategy of enterprise development, globalization.

Пляскіна А.І. СКЛАДОВІ ДІЛОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду сутності ділової стратегії розвитку підприємства, яка базується на стратегічних орієнтирах розвитку підприємства, діловій активності, стратегічній адаптації розвитку підприємства. Встановлено, що стратегічні орієнтири є метою, до якої прагне підприємство, а стратегія – це засіб для досягнення цієї мети. З'ясовано, що ділова активність підприємства – це комплексна характеристика, яка відображає зусилля підприємств, спрямовані на забезпечення динамічності розвитку і досягнення поставлених цілей. Доведено, що підприємства безпосередньо взаємодіють із зовнішнім середовищем, враховуючи тенденції розвитку глобалізаційних процесів. Оскільки підприємство є відкритою системою, то доведено, що основними джерелами розвитку відкритих систем є внутрішні і зовнішні протиріччя. Визначено, що стратегічна адаптація підприємства дає можливість зменшити стратегічну вразливість підприємства у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Розглянуто розвиток підприємства з боку ідентифікуючих ознак його стану. Доведено, що ділова стратегія розвитку підприємства пов'язана саме із розвитком підприємства через стратегічні орієнтири, які відображають цілі розвитку підприємства. Ділова стратегія розвитку підприємства розглядається як активна стратегія, яка ґрунтується на швидкості дій підприємства завдяки зміні тенденціям зовнішніх процесів суспільства; гнучкості процесів, які відбуваються на підприємстві, при цьому враховуючи інтенсивність використання ресурсів підприємства (трудові, матеріальні, економічні, фінансові, технічні, інформаційні); постійному пошуку і запровадженню нововведень у діяльність підприємства, а саме у виробничій, комерційній, економічній, соціальній, збутовій та управлінській. Запропоновано фундаментальні критерії ділової стратегії розвитку підприємства: унікальність (застосування власної виняткової стратегії); реалізованість урахуванням наявних ресурсів (фінансових, кадрових, сировинних і технологічних); гнучка адекватність (власні стратегічні зміни повинні бути адекватні змінам зовнішнім); ефективність: економічна, фінансова, виробнича або соціальна.

Ключові слова: стратегія, розвиток, розвиток підприємства, ділова стратегія розвитку, глобалізація.

Пляскіна А.И. СОСТАВЛЯЮЩИЕ ДЕЛОВОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена рассмотрению сущности деловой стратегии развития предприятия, которая базируется на стратегических ориентирах развития предприятия, деловой активности, стратегической адаптации развития предприятия. Доказано, что деловая стратегия развития предприятия связана с развитием предприятия через стратегические ориентиры, которые отражают цели развития предприятия. Выяснено, что деловая активность предприятия – это комплексная характеристика, которая отображает усилия предприятий, направленные на обеспечение динамичности развития и достижения поставленных целей. Доказано, что предприятия непосредственно взаимодействуют с внешней средой, учитывая тенденции развития процессов глобализации. Предложены основные критерии деловой стратегии развития предприятия: уникальность; реализуемость; гибкая адекватность; эффективность.

Ключевые слова: стратегия, развитие, развитие предприятия, деловая стратегия развития, глобализация.

Problem statement. The author's approach to the essence of business strategy of enterprise development is as follows: business strategy of enterprise development is a defined long-term program of actions based on strategic targets of enterprise development, business activity, strategic adaptation of enterprise development. The business strategy of enterprise development is related to the development of the enterprise through strategic targets that reflect the goals of enterprise development.

Selection of previously unsolved parts of the common problem. Strategy and targets are interchangeable. As targets and strategies are developed within the enterprise, a typical hierarchy is formed: at the upper levels of management are elements of strategy, at the lower – is transformed into targets. Thus, strategic targets in the enterprise are usually determined by the focus on ensuring a stable position both in the market arena (for example, from the point of view of compet-

itors and consumers) and in the domestic arena (for example, from the point of view of employees).

Statement of the basic material. The author's understanding of the essence of the business strategy of enterprise development is schematically shown in Figure 1.

From our point of view, a business development strategy is an active strategy that involves:

- rapid action of the enterprise to change the trends of external processes of society;
- flexibility of processes that take place at the enterprise, taking into account the intensity of use of enterprise resources (labor, material, financial, technical, information);
- constant search and implementation of innovations in the activities of the enterprise, namely in production, commercial, economic, social, sales and management.

The components of the business strategy of enterprise development are shown in Figure 2.

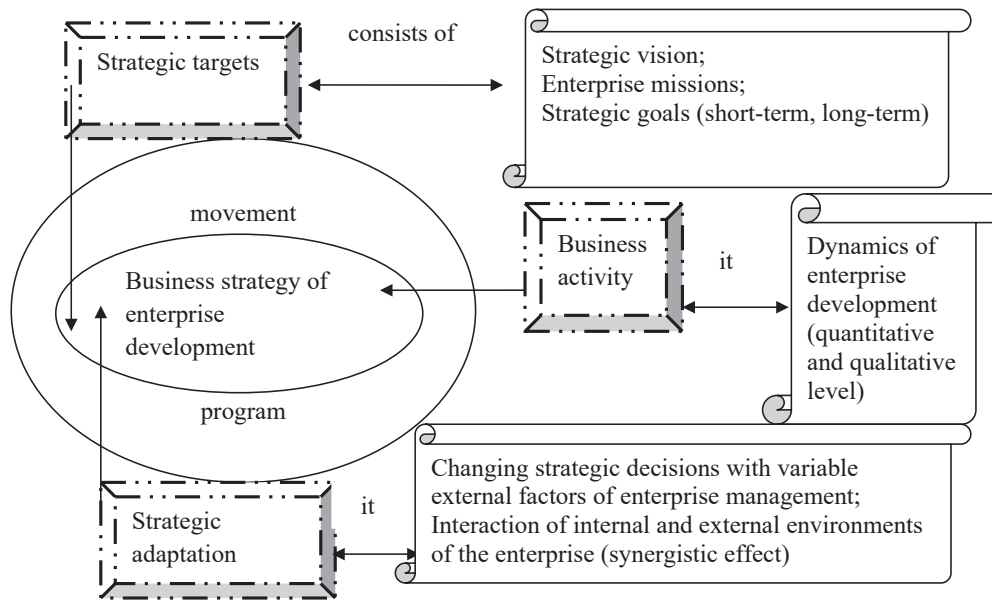

Figure 1. The essence of the business strategy of enterprise development

Source: developed by the author

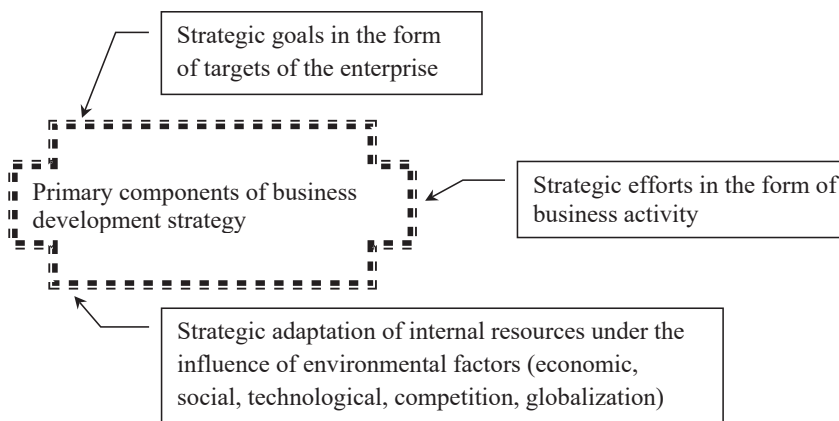

Figure 2. General components of the business strategy of enterprise development

Source: developed by the author

Let's analyze in more detail the components of the business development strategy shown in Figure 2.

Due to the processes of globalization, actions for the formation of strategic targets in enterprises are based on taking into account the values of the system of all networked enterprises and units. The process of determining strategic targets is reduced not only to management actions regarding the choice of the trajectory of the enterprise over time, but also to determine the links that are important for growth, competitiveness of the enterprise [1, p. 439].

The highest level of strategic targets of enterprises is the «strategic vision», ie the general targets for their future actions. According to the "strategic vision" scientist I.B. Gurkov [2, p. 43] identifies general objectives, which are expressed by qualitative characteristics of the future state of the enterprise and quantitative parameters that describe its desired state.

The «strategic vision» is closely linked to the company's mission. Strategic targets at the enterprise begin with the search for answers to the following questions:

«Where should the enterprise head?», «How will the external environment of the enterprise change in the near future?», «How will this change affect the enterprise as a whole?» [3, p. 18].

The mission of the enterprise is a «codex» that defines its economic, social and managerial «philosophy». There is a broad and narrow meaning of the company's mission. In a broad meaning, the mission – is the philosophy and purpose, the meaning of the enterprise. In a narrow meaning, it is a clearly formulated statement about what or why the enterprise exists and functions at all, given the understanding of the mission as a statement that reveals the essence of its existence, which reveals its difference from others [3, p. 20].

Thus, strategic targets are the goal to which the company strives, and strategy is a means to achieve this goal.

The second component of the business strategy of enterprise development (Figure 2) – is a strategic effort in the form of business activity.

If there is no strategy, then there is no way to determine which actions and decisions of the company

contribute to the desired results (strategic efforts), and which lead in the wrong direction and only «spray» resources [4, p. 68].

Business activity is a kind of generalized concept that characterizes not only the efficiency but also the dynamics of enterprise development under market conditions. Business activity is a complex characteristic that reflects the efforts of enterprises aimed at ensuring the dynamics of development and achievement of goals in different areas of activity [5, p. 314].

The analysis of business activity of the enterprises is carried out for the purpose of revealing of vulnerabilities and definition of ways of their elimination. The analysis data play a crucial role in determining the competitive policy of enterprises and are used in assessing the implementation of the tasks set before them, the creation of a development program for the future [4, p. 163], associated with internal factors of enterprise development.

Based on the experience from the study of literary sources and analyzing the views of various authors on business activity, O.I. Marchenko provides a relevant definition of the concept of «business activity». Business activity is a complex, integrated in many respects characteristics of the enterprise, which determines its state in the market, security and efficiency of use of all types of resources and business results [5, p. 144].

In general, the analysis of business activity at the enterprise is carried out directly at two levels: qualitative and quantitative. The qualitative level of assessment can be applied in the form of comparison of the researched object with others of the same type to it. Quantitative level of assessment is characterized by the dynamics of indicators of efficiency of production and economic activity in general.

As for the third component of the business strategy of enterprise development (Figure 2) – strategic adaptation, it, first of all, provides a balance of interests of all economic entities.

Adaptation as a «principle of preparation» for the opportunities and threats of the external environment allows to make the best use of «pleasant surprises» and reduce the strategic vulnerability of the organization on two fronts: external and internal [6, p. 118–120]. Strategic adaptation is associated with the transformation of goals due to unpredictable changes that could have irreversible consequences for the enterprise [7, p. 169].

More accurate understanding of the concept of «strategic flexibility» provides S.O. Komarinets, namely, is a characteristic of the enterprise, which allows to respond adequately and quickly, with the lowest costs to relevant strategic changes both outside and inside the enterprise [8, p. 258].

The environment is the main factor that forces the company to change and transform its values (corporate culture) and resources (structure, size, internal connections, business features, level of management competence, leadership style / strategic leadership) to achieve flexibility without which prospects are impossible entrepreneurial development [8, p. 259].

Therefore, the manifestation of the synergistic effect of strategic flexibility (the effect of the interaction of internal and external environments of the enterprise) is a consequence of adjustments made to the strategy as a result of its implementation. Strategic synergy usually depends on the quality of the management process (managerial synergy), ie on the readiness of the management team to implement the chosen strategy of enterprise development.

Conclusions. The essence of the business strategy of enterprise development proposed by the author should have the following criteria:

- uniqueness (application of its own exceptional strategy);
- feasibility taking into account the available resources (financial, personnel, raw materials and technology);
- flexible adequacy (own strategic changes must be adequate to external changes);
- economic, financial, production or social efficiency.

It can be argued that the business strategy of enterprise development, first of all, will help guide staff in the right direction, reflecting the value system, the views of the top management of the enterprise, its vision of the future.

REFERENCES:

1. Lapygin Yu.N. (2007). *Stratehicheskiy menedzhment: uchebnoe posobie* [Strategic Management: a tutorial]. Moskva: YNFRA-M, 236 p. [in Russian]
2. Hurkov Y.B. (2008). *Stratehiya y struktura korporatsyy: uchebnoe posobie* [Strategy and corporate structure: a tutorial]. Moskva: Delo, ANKh, 288 p. [in Russian]
3. Bhashev M.V. (2012). *Stratehicheskiy menedzhment: uchebnoe posobie* [Strategic Management: a tutorial]. Saratov: Yzd-vo Sarat. un-ta, 181 p. [in Russian]
4. Tymchyshyn-Chemerys Yu.V., Hvozdz S.I. (2015). Poniattia dilovoi aktivnosti pidpriemstva ta napriamy yii pidvyshchennia [The concept of business activity of the enterprise and directions of its increase]. *Nauka online*, no. 14, pp. 161–170. [in Ukrainian]
5. Marchenko O.I. (2007). Finansovi aspekty dilovoi aktivnosti pidpriemstv [Financial aspects of business activity of enterprises]. *Finansy Ukrainy*, no. 5, 144 p. [in Ukrainian]
6. Ansoff Y. (1989). *Stratehicheskoe upravlenye* [Strategic management]. Moskva, 303 p.
7. Volberda H.W. (1997). Building Flexible Organizations for Fast-moving Markets. *Long Range Planning*, vol. 30, no. 2, pp. 169–183.
8. Komarynets S.O. (2006). Hnuchkist orhanizatsii yak peredumova yii uspishnoi diialnosti [Flexibility of the organization as a prerequisite for its successful operation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 567 : Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, pp. 256–260. [in Ukrainian]
9. Plyaskina A. (2020). The concept of the essence «enterprise development» taking into account the impact of the external environment. *Visnyk KhNTU: Upravlinnia ta administruvannia*, no. 2(73), pp. 87–92.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лапыгин Ю.Н. Стратегический менеджмент : учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2007. 236 с.
2. Гурков И.Б. Стратегия и структура корпорации : учебное пособие. Москва : Дело, АНХ, 2008. 288 с.
3. Бгашев М.В. Стратегический менеджмент : учебное пособие. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2012. 181 с.
4. Тимчишин-Чемерис Ю.В., Гвоздь С.И. Поняття ділової активності підприємства та напрями її підвищення. *Наука онлайн*. 2015. № 14. С. 161–170.
5. Марченко О.І. Фінансові аспекти ділової активності підприємств. *Фінанси України*. 2007. № 5. 144 с.
6. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва, 1989. 303 с.
7. Volberda H.W. Building Flexible Organizations for Fast-moving Markets. *Long Range Planning*, 1997. Vol. 30. No. 2. P. 169–183.
8. Комаринець С.О. Гнучкість організації як передумова її успішної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 567: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 256–260.
9. Plyaskina A. The concept of the essence «enterprise development» taking into account the impact of the external environment. *Вісник ХНТУ: Управління та адміністрування*. 2020. № 2(73). С. 87–92.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2020.
The article was received 14 August 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-10

УДК 330.101.541:001.891:338.47:355.691.4

Побережна З.М.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та бізнес-технологій
Національного авіаційного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6245-038X>
E-mail: zarina_www@ukr.net

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ АВІАПІДПРИЄМСТВ

У статті визначено, що макроекономічними вважаються фактори опосередкованого впливу на діяльність авіапідприємств, які складаються із системи чинників, котрі підприємство не в змозі контролювати. На основі чого автором виділено систему головних факторів макроекономічного впливу на функціонування авіапідприємств та встановлено сприятливі та несприятливі наслідки такого впливу. На основі проведеного ретроспективного аналізу автором запропоновано систематизувати методи оцінювання впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств у такі три групи: методи прогнозування та моделювання, методи оцінки наслідків та експертні методи. Глибинне дослідження сучасних експертних методів дало можливість представити авторське узагальнення етапів проведення SWOT-аналізу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища діяльності авіапідприємств. Результатом науково-теоретичного узагальнення літературних джерел стала авторська модель поетапного проведення PEST-аналізу впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств, наслідком проведення якого є отримання формалізованої критеріальної оцінки сили впливу факторів кожної групи на розвиток авіапідприємства на конкурентних ринках.

Ключові слова: зовнішнє середовище, макроекономічні фактори, методи прогнозування та моделювання, методи оцінки наслідків, експертні методи, авіапідприємство.

Побережная З.Н. МЕТОДИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АВИАПРЕДПРИЯТИЯ

В статье определено, что макроэкономическими считаются факторы косвенного воздействия на деятельность авиапредприятий, которые состоят из системы факторов, которые предприятие не в состоянии контролировать. На основе чего автором выделено систему главных факторов макроэкономического влияния на функционирование авиапредприятий и установлено благоприятные и неблагоприятные последствия такого воздействия. На основе проведенного ретроспективного анализа автором предложено систематизировать методы оценки влияния макроэкономических факторов на деятельность авиапредприятий в следующие три группы: методы прогнозирования и моделирования, методы оценки последствий и экспертные методы. Глубинное исследование современных экспертных методов позволило представить авторское обобщение этапов проведения SWOT-анализа факторов внутренней и внешней среды деятельности авиапредприятий. Результатом научно-теоретического обобщения литературных источников стала авторская модель поэтапного проведения PEST-анализа влияния макроэкономических факторов на деятельность авиапредприятий, результатом проведения которого является получение формализованной критериальной оценки силы влияния факторов каждой группы на развитие авиапредприятия на конкурентных рынках.

Ключевые слова: внешняя среда, макроэкономические факторы, методы прогнозирования и моделирования, методы оценки последствий, экспертные методы, авиапредприятие.

Poberezhna Zarina. METHODOLOGICAL TOOLS FOR ASSESSING THE IMPACT OF MACROECONOMIC FACTORS ON THE ACTIVITIES OF AVIATION ENTERPRISES

The article defines that macroeconomic factors are considered to be factors of indirect influence on the activities of airlines, consist of a system of factors that the company is unable to control. On the basis of which the author singles out the system of the main factors of macroeconomic influence on the functioning of enterprises and establishes favorable and unfavorable macroeconomic factors of their development. Based on the retrospective analysis, the author proposes to systematize the methods of assessing the impact of macroeconomic factors on the activities of airlines in the following three groups: methods of forecasting and modeling, methods of impact assessment and expert methods. It is proved that in the context of research problems the most appropriate methods of assessing the impact of macroeconomic factors on the activities of airlines should be considered expert methods that focus on expert (professional) research and identification of the most significant (both quantitative and qualitative) environmental factors that create sustainable meaningful context for airline management to make strategic decisions on sustainable development in competitive markets. In world practice, the most common are four methodological approaches to expert assessment of the impact of macroeconomic factors on the operation of the enterprise, which can be adapted to the development of airlines in competitive markets: the method of "four questions", method "5x5", SWOT-analysis, PEST-analysis. An in-depth study of modern expert methods made it possible to present the author's generalization of the stages of SWOT-analysis of the factors of internal and external environment of airlines. The result of scientific and theoretical generalization of literature sources was the author's model of step-by-step PEST-analysis of the impact of macroeconomic factors on the activities of airlines, which resulted in a formalized criterion assessment of the strength of factors of each group on the development of airlines in competitive markets. As a result of the ranking, it is concluded which group of factors is the most influential for the management of the airline in the current period and (if necessary) to predict the impact of these factors in the future.

Keywords: external environment, macroeconomic factors, forecasting and modeling methods, impact assessment methods, expert methods, aviation enterprises.

Постановка проблеми. В процесі своєї виробничо-господарської діяльності будь-яке авіапідприємство перебуває під дією та у безпосередній взаємодії з боку численних факторів зовнішнього економічного середовища. Нині, мінливий стан факторів макросе-

редовища становить пряму небезпеку стійкості авіапідприємства та його конкурентному становищу в галузі, саме тому своєчасний та об'єктивний моніторинг можливостей і загроз у макроекономічному середовищі функціонування авіапідприємства та

ухвалення релевантних управлінських рішень забезпечуватиме авіапідприємству сталий розвиток на конкурентних ринках.

Таким чином, в сучасних умовах, коли зовнішнє середовище функціонування підприємств є надзвичайно динамічним не лише в Україні, проте й в міжнародному масштабі, проблема розробки методичних підходів щодо оцінки впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В різні часи відомі вчені досліджували та пропонували різні методичні підходи щодо оцінювання й діагностики впливу макроекономічних факторів на діяльність підприємства. Так, відомі вчені М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [1] зазначали, що з метою найбільш точної оцінки впливу усі зовнішні фактори потрібно розглядати через призму їх окремих складових. Отже, науковці виокремлювали фактори прямої дії, що мають безпосередній (прямий) вплив на розвиток підприємства, та фактори непрямої дії як такі, що реалізують вплив через відповідні державно-ринкові механізми, що виникають в результаті взаємовідносин між окремими суб'єктами господарювання на конкурентних ринках. Щодо конкретних методів оцінки, то відомі науковці М. Портер та С. Скотт, у своїх працях наголошували на необхідності розрахунку показників, які відомі як інноваційний індекс Портера [3] та інноваційний індекс штату Массачусетс [2]. Також значний внесок в розвиток методичних підходів до оцінки впливу макроекономічних факторів підприємств зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В. Мейер [6], Н. Мехеда, А. Савченко [9], В. Нижник [10]. Однак, слід зауважити, що у своїх дослідженнях цими науковцями не висвітлювались сучасні підходи до оцінки впливу факторів зовнішнього середовища підприємств у нових економічних умовах, коли суспільство, виробництво, і відповідно, й суб'єкти господарювання розвиваються, трансформуються, а для кожного нового авіапідприємства потрібні абсолютно нові підходи до оцінки впливу зовнішнього макросередовища.

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в оцінці впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Дослідження засвідчили, що проблема ідентифікації та оцінки впливу різних макроекономічних факторів на функціонування авіапідприємства набула актуальності у зв'язку зі світовою фінансовою кризою 2008 року та внутрішньою українською кризою, яка почалась у 2014 році й триває донині. Також, на макроекономічний розвиток вітчизняних авіапідприємств надзвичайно вплинули останні події, пов'язані з пандемією короно вірусної інфекції COVID-2019.

Зовнішнє макроекономічне середовище вважається середовищем непрямого, або опосередкованого впливу, яке складається з системи чинників, які окреме підприємство не може контролювати. Зовнішнє макросередовище впливає не на одне окреме авіапідприємство, а на всі одразу [4, с. 68].

Система головних факторів макроекономічного впливу на функціонування підприємств представлено на рис. 1.

Також, слід підкреслити, що усі макроекономічні фактори можна поділити на сприятливі чи несприятливі щодо розвитку підприємств на конкурентних ринках, що представлено на рис. 2.

Отже, на рис. 2 автором приведено узагальнене групування найбільш впливових сприятливих та несприятливих факторів, які підходять для більшості суб'єктів господарювання. Слід наголосити, що ризик негативного впливу конкретного макроекономічного фактору на підприємство залежить від того, наскільки раціональними є система адаптивного управління підприємством. Стратегічними завданнями менеджменту підприємства вважаємо необхідність систематичного дослідження впливу макроекономічних факторів на діяльність об'єкта управління, своєчасну ідентифікацію найважливіших факторів за слабкими сигналами та оптимізацію їх впливу на підприємство [9].

Управлінською наукою накопичено значний арсенал методів, моделей та аналітичних підходів щодо здійснення оцінювання зовнішнього макросередовища. Різні підходи акцентують увагу на відмінних аспектах макроекономічного простору, в якому діє підприємство. З урахуванням конкретних цілей здійснення аналітичних процедур, значна кількість науковців та фахівців розглядають макросередовище крізь призму прогнозування майбутніх подій, виокремлення факторів та передбачення наслідків їх впливу на формування й реалізацію стратегії та забезпечення сталого розвитку підприємства на конкурентних ринках.

За результатами проведеного ретроспективного аналізу фахових літературних джерел [4; 5; 10; 11; 12; 13] автором здійснено узагальнення найбільш розповсюджених та релевантних методів оцінювання впливу макроекономічних факторів на діяльність підприємств, серед яких вважаємо за доцільне виділити ті, що представлені на рис. 3.

1. Методи прогнозування та моделювання. Ці методи використовуються в ході ідентифікації трендів майбутніх подій та прогнозування ймовірних сценаріїв їх розвитку на основі сформованої статистичної інформації. Так, до цієї групи методів вважаємо за доцільне, передусім, віднести наступні аналітичні інструменти: екстраполяції, множинної регресії, побудови кривої тренду, розробки сценаріїв, метод «Дельфі», асимптотичного аналізу, аналізу втрат і можливостей, а також методи економетричного, стохастичного, кібернетичного моделювання. Вказані методи доцільно використовувати, здебільшого, в ході аналітичної обробки кількісних статистичних даних щодо стану зовнішнього середовища підприємства, або з метою проведення формалізованої діагностики процесів і явищ, що піддаються кількісній оцінці.

2. Методи оцінки наслідків дають можливість здійснювати аналіз прогнозованих (ймовірних) результатів реалізації управлінських рішень в ході визначення ефективності функціонування підприємства на конкурентних ринках. Найбільш застосовувані та доцільні методи цієї групи наступні: аналіз прямого та перехресного впливу, дедуктивний аналіз, аналіз балансу зацікавлених сил тощо. Проте, слід зауважити, що дієвість застосування багатьох методів цієї групи досить обмежена, оскільки якісно можна оцінити лише фактичну діяльність найближчих конкурентів. Також проблемним аспектом в діагностиці наслідків вважаємо процес одержання вхідної інформації щодо намірів конкурентів, яка, як правило, є комерційною таємницею та має значний ступінь невизначеності.

3. Експертні методи, які вважаються найпоширенішими у системі аналізу факторів макросередовища впливу на діяльність підприємства. Їх застосування

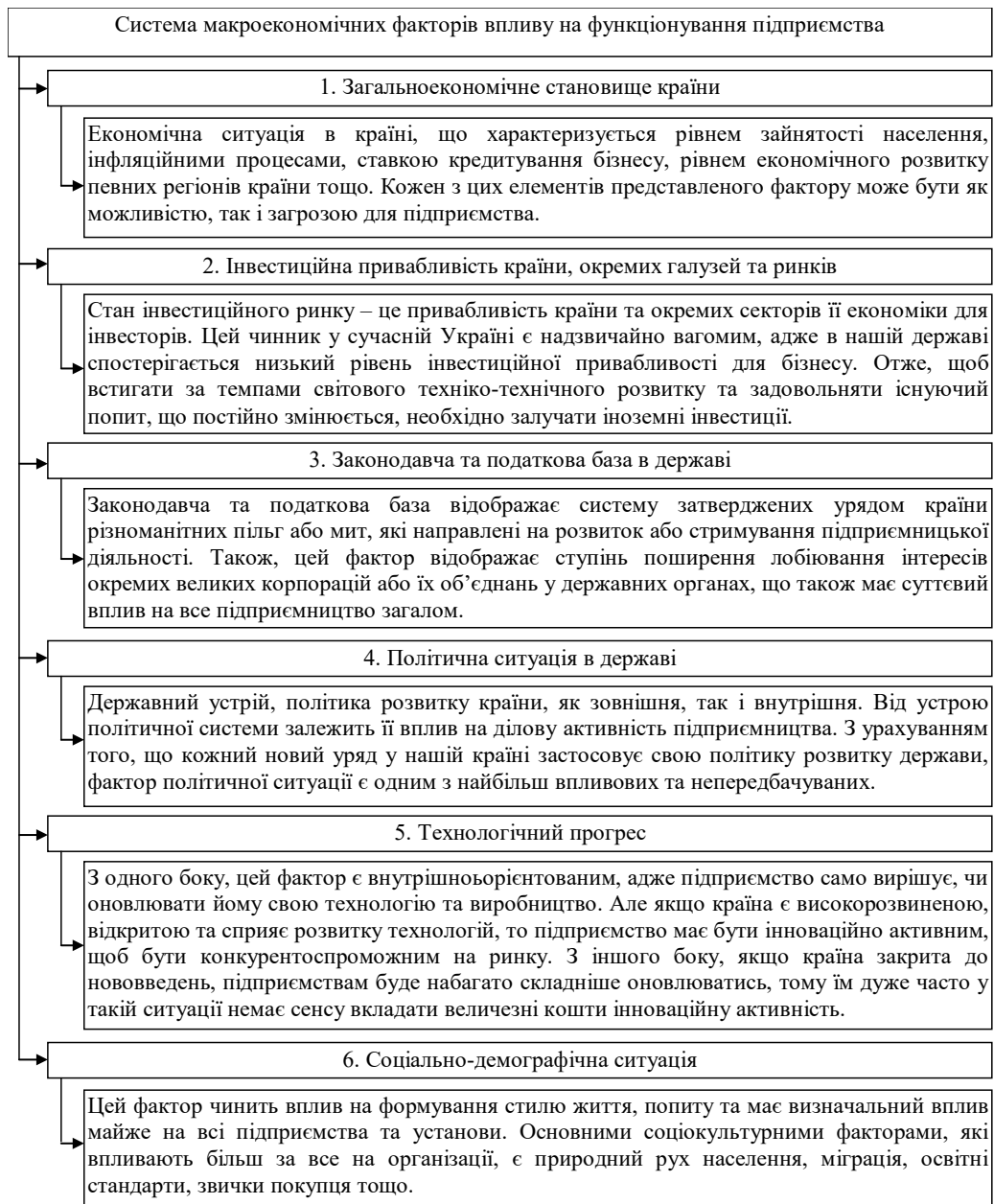

Рис. 1. Система головних факторів макроекономічного впливу на функціонування підприємств

Джерело: узагальнено автором за [5; 6; 7; 8]

ґрунтується на експертному визначенні системи параметрів, які відображають зміни стану зовнішнього середовища та ступінь їхнього впливу на діяльність конкретного підприємства. Це дає можливість оцінити ступінь невизначеності середовища та визначальні джерела її розвитку. Найбільш застосовувані та доцільні методи цієї групи наступні: оцінка можливого зростання та зміни ефективності стратегічних зон господарювання, метод «чотирьох питань», метод «5х5», побудова матриці «вірогідність посилення чинника – його вплив на організацію», PEST-аналіз і SWOT-аналіз).

В контексті проблематики дослідження вважаємо, що найбільш доцільними методами оцінки впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств слід вважати саме експертні методи, які зосереджують увагу на експертному (фаховому) дослідженні та ідентифікації найбільш значущих

(як кількісних так і якісних) факторів зовнішнього середовища, які створюють стійкий змістовний контекст для прийняття керівництвом авіапідприємств стратегічних рішень щодо стабільного розвитку на конкурентних ринках.

У світовій практиці найбільше поширення одержали чотири методичні підходи до експертного оцінювання впливу макроекономічних факторів на функціонування підприємства, які можуть бути адаптовані під умови розвитку авіапідприємств на конкурентних ринках:

І. Метод «чотирьох питань». Цей методичний підхід відрізняється простотою та суб'єктивним характером оцінок. Суть цієї методики зводиться до того, що для кожного обраного макроекономічного фактору, який, на думку, керівництва авіапідприємства матиме найбільший вплив, висувуються чотири питання [14, с. 49]:

Група факторів	Сприятливі фактори	Несприятливі фактори
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – сталий розвиток економіки; – стабільне функціонування; – фінансової системи країни; – сприятливий інвестиційний клімат; – стабільний курс валют. 	<ul style="list-style-type: none"> – зростання інфляції; – зниження інвестиційної привабливості; – відтік капіталу за кордон; – економічна криза в країні.
Політично-законодавчі	<ul style="list-style-type: none"> – податкові пільги; – стабільна політична обстановка; – постійний політичний курс розвитку країни. 	<ul style="list-style-type: none"> – посилення податкового тягаря для підприємств; – часті зміни уряду та законодавства.
Науково-технічний прогрес	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток технологій. 	<ul style="list-style-type: none"> – залежність від інновацій; – технологічні прориви за кордоном зменшують конкурентоспроможність національних підприємств.
Природні фактори	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток ринку екологічно чистих товарів 	<ul style="list-style-type: none"> – недостатність сировини в державі; – через погіршення стану навколишнього середовища сировина для харчових продуктів стає менш якісною, а іноді і небезпечною; - хвороби, пандемії та форс-мажорні обставини в природному оточенні
Соціально-демографічні	<ul style="list-style-type: none"> – зростаючий споживчий попит; – підвищення рівня освіти населення та підвищення професіоналізму працівників. 	<ul style="list-style-type: none"> – скорочення попиту на продукцію; – зменшення народжуваності.

Рис. 2. Сприятливі та несприятливі макроекономічні фактори розвитку підприємства
 Джерело: узагальнено автором за [5; 6; 7; 8]

Рис. 3. Система методів оцінювання впливу макроекономічних факторів на діяльність підприємств

Джерело: розроблено автором

II. Метод «5х5» був запропонований А.Х. Месконом у 1984 році, а власне аналітичний процес спрямовується на ідентифікацію найбільш впливових факторів зовнішнього середовища авіапідприємства [1]. Він є близьким за змістом та логікою побудови з попереднім аналітичним підходом, а відмінність виявляється у тому, що за процедурою опитування експерт дає відповідь не на чотири, а на п'ять питань, які включають визначальні критерії оцінювання впливу відповідного чинника середовища на майбутній розвиток авіапідприємства.

III. Метод SWOT-аналізу. Використання цього відомого методу дозволяє не лише ідентифікувати існуючий стан зовнішнього макроекономічного середовища авіапідприємства, але й зіставити його з відповідними внутрішніми чинниками підприємства та розробити оптимальну стратегію розвитку за відповідних станів зовнішнього і внутрішнього середовищ. За традиційним підходом SWOT ((сила (strength), слабкість (weakness), можливості (opportunities) і загрози (threats)) можливо визначити лінії зв'язку між силою і слабкістю, якими володіє авіапідприємство, та зовнішніми загрозами і можливостями. Методологія SWOT передбачає спочатку ідентифікацію сильних і слабких сторін авіакомпанії, а потім оцінку загроз і

можливостей зовнішнього макроекономічного середовища. Далі встановлюються ланцюги зв'язків між цими групами факторів, які в подальшому можуть бути застосовані в процесі розробки стратегії розвитку бізнес-моделі авіапідприємства [5].

Аналіз зовнішнього макроекономічного середовища за методом SWOT характеризує сприятливі макроекономічні тенденції, як можливості зростання авіапідприємства шляхом позиціонування на нових конкурентних ринках або диверсифікації масштабів бізнесу. Можливості зовнішнього середовища визначаються фахівцями як сукупність чинників, що зазвичай чинять позитивний вплив на діяльність авіапідприємства, або стратегічних альтернатив, що у певних умовах відповідного конкурентного ринку може використати авіапідприємство для реалізації стратегічних цілей і завдань. Відповідно, до зовнішніх загроз належать сукупність чинників, які зазвичай негативно впливають на функціонування авіапідприємства, будь-які явища чи процеси, що перешкоджають просуванню авіапідприємства в напрямку реалізації своїх стратегічних цілей.

Алгоритм реалізації кожного етапу проведення SWOT-аналізу стосовно авіапідприємства представлено на рис. 4.

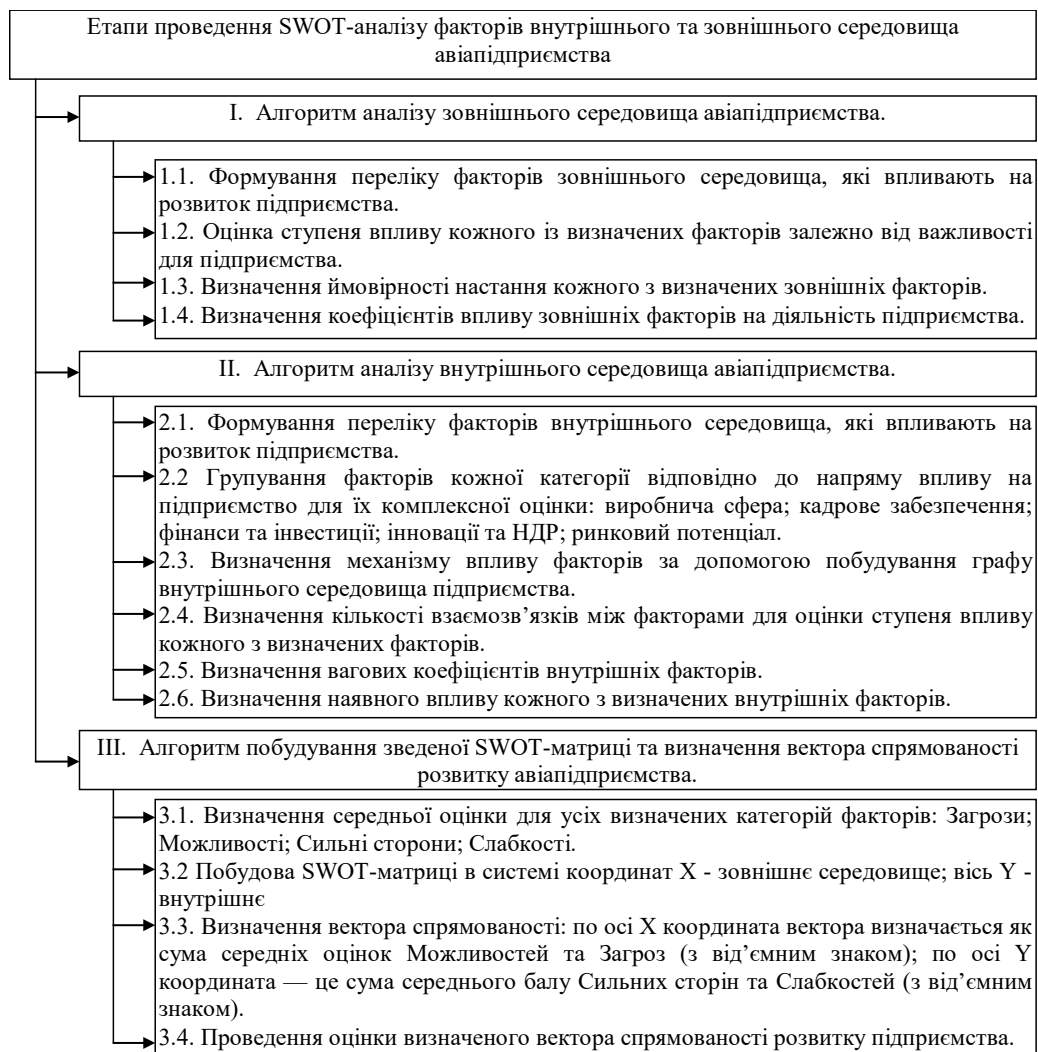

Рис. 4. Етапи проведення SWOT-аналізу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища авіапідприємства

Джерело: розроблено автором

В результаті проведеного дослідження літературних джерел [16; 17; 18; 19; 20] та на основі здійсненого науково-теоретичного узагальнення автором представлено алгоритм проведення SWOT-аналізу авіапідприємства, який буде включати в себе три етапи:

IV. PEST-аналіз. В умовах конкурентного середовища широко використовуваним методичним підходом слід вважати метод PEST (або STEP) – аналізу. PEST-аналіз – це аналітичний інструмент, який призначений для експертного оцінювання політичних (P – political), економічних (E – economic), соціальних (S – social) і технологічних (T – technological) факторів зовнішнього середовища, що мають істотний вплив на діяльність авіапідприємства. Нині активно використовуються й певні модифікації цього методу, а саме PESTLE-аналіз, що передбачає, окрім вище зазначених, ідентифікацію впливу правового чинника та фактору довкілля (Legal, Environmental) та STEEPLE-аналіз, що вміщує довкілля, соціально-демографічний, технологічний, економічний, політичний, правовий та етнічний фактори, а також може відображати й географічний фактор. Незалежно від обраного варіанту методу метою аналітичної оцінки є ідентифікація поточного та прогнозування майбутнього впливу найбільш значущих для діяльності авіапідприємства зовнішніх макроекономічних факторів [1].

Усі перераховані фактори відносяться до так званих чинників опосередкованого впливу на діяльність авіапідприємства. Наприклад, політична складова формує загальні владний та інституційний контек-

сти макросередовища і, як непрямий регулятор, відображає можливість доступу до стратегічних ресурсів авіакомпанії, у тому числі, фінансових. Опосередкований вплив економічного чинника здійснюється через призму державного механізму розподілу відповідних ресурсів і податкову систему, яка, у свою чергу, має найбільше значення у регулюванні ефективності обраної бізнес-моделі авіапідприємства. Ідентифікація та вивчення соціальних факторів у системі PEST-аналізу дає змогу передбачати напрями розвитку купівельних переваг та коливання попиту на послуги авіапідприємств. Водночас, вплив технологічного фактору оцінюється крізь призму виявлення ключових тенденцій розвитку галузевих технологій та інновацій, які часто стають причинами змін і втрат ринку, а також появи нових продуктів [15, с. 165].

В результаті проведеного дослідження літературних джерел [7; 8; 14] та на основі здійсненого науково-теоретичного узагальнення вважаємо за можливе запропонувати авторську модель поетапного проведення PEST-аналізу впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємства, що відображено на рис. 5.

Крок 1. Визначення макроекономічних факторів впливу для аналізу. На першому етапі необхідно скласти перелік факторів, які з найбільшою ймовірністю вплинуть на розвиток бізнес-моделі функціонування авіапідприємства на конкурентному ринку в найближчі 3-5 років. Ряд виявлених чинників слід розбити по групам, виокремлюючи політичні, економічні, технологічні і соціально-культурні фактори.

Рис. 5. Етапи проведення PEST-аналізу впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємства

Джерело: розроблено автором

(P) **POLITICAL** – політичні фактори в зовнішньому макроекономічному середовищі. Мова в даному випадку може йти про такі складові: стійкість влади і чинного політичного правління; бюрократизація та рівень корупції; податкова політика (пільги і тарифи); інформаційна свобода і незалежність ЗМІ; тенденції до врегулювання або дерегулювання авіаційної галузі; торговельна політика, кількісні і якісні обмеження на імпорт; прагнення до протекціонізму галузі, наявність держкомпаній в даній галузі; рівень захищеності власності інтелектуального характеру і закони про авторство; антимонопольне та трудове законодавство в авіаційній галузі; законодавство в галузі охорони навколишнього середовища; майбутнє і поточне законодавство, яке регулює правила в сфері діяльності авіатранспорту; ймовірність виникнення нестабільної військової обстановки на території країни.

(E) **ECONOMICAL**. Йдеться про економічні складові PEST-аналізу зовнішнього макроекономічного середовища авіапідприємства, зокрема: темпи зростання в економіці; рівень інфляції і процентні ставки; курси ключової валюти; рівень безробіття, розмір і умови оплати праці; рівень розвитку підприємницької діяльності та авіаційної галузі; кредитно-грошова і податково-бюджетна політика в державі; обсяг доходів платоспроможного споживача; ступінь глобалізації, відкритості економічного середовища; рівень розвитку банківської сфери.

(S) **SOCIO-CULTURAL**. Говорячи про соціально-культурні фактори у зовнішньому макроекономічному середовищі, слід проаналізувати: рівень розвитку освітньої та медичної сфер; відношення до продукції і послуг імпортерних авіакомпаній; ставлення до трудової діяльності, кар'єрного росту, відпочинку, процесу виходу на пенсію; вимоги до якості послуг і сервісу авіапідприємств; культурі формування заощаджень і кредитування в суспільному середовищі; спосіб життя і звички покупців; розвиток релігійних та інших вірувань; ставлення до екологічно чистої продукції натурального, природного походження; темпи приросту населення; рівень міграції та імміграційні настрої; статево-вікова структура населення і тривалість життя; меншини, соціальні стратифікації в суспільстві; розмір і структура сімей.

(T) **TECHNOLOGICAL**. Відображає наступні чинники у зовнішньому макроекономічному середовищі: ступінь розвитку інновацій та технологій у сфері діяльності авіапідприємств; витрати на проведення досліджень і розробок; законодавче врегулювання питань щодо технологічного оснащення авіаційної галузі; рівень розвитку і проникнення мережі Інтернет і мобільних гаджетів в авіаційну галузь; ступінь доступу до інноваційних технологій; рівень користування, введення і передачі технологічних процесів.

Крок 2. Визначення ступеня впливу факторів на діяльність авіапідприємств. Слід оцінити, як кожен фактор впливає на бізнес-процес розвитку авіапідприємства. Силу впливу можна оцінити відповідно до шкали від 1 до 3:

1 – позначають малий рівень впливу фактора; робота авіапідприємства майже не змінюється в умовах дії фактора;

2 – показник, який говорить про те, що на рівень розвитку бізнес-моделі функціонування авіапідприємства на конкурентному ринку можуть вплинути лише значні зміни в факторі;

3 – бал, який свідчить про те, що фактор здатний зробити значний вплив на роботу авіапідприємства.

Слід враховувати, що фактори, які не сильно впливають на роботу авіапідприємства, не можуть

бути представлені в аналітичній таблиці. Оцінювати, наскільки сильно впливає фактор - значить, надавати суб'єктивну експертну оцінку.

Крок 3. Проведення оцінки ймовірності зміни фактора. Рівень ймовірності коливань оцінюють відповідно до п'ятибальної шкали. Наприклад, 1 в даному випадку – мінімальний ступінь ймовірності того, що фактор може зазнати змін, а 5 – відповідно, максимальний рівень ймовірності.

Слід зазначити, що добре, якщо оцінка буде проводитися не в індивідуальному порядку, а спільно з фахівцями, що володіють певним досвідом роботи в авіаційній галузі і проведенні експертиз в будь-якому напрямку діяльності авіапідприємства. Після того, як всі оцінки виставлені в окремій колонці, можна перейти до розрахунку середнього арифметичного по ним.

Крок 4. Оцінка реальної значимості факторів. Наступний крок – розрахунок реальної значущості всіх факторів в окремому порядку. Якщо експерти мають в своєму розпорядженні інформацією про реальну значимість, можна оцінити, як авіапідприємство повинно контролювати фактори зовнішнього макроекономічного середовища. PEST-аналіз в цьому питанні значно спрощує роботу. Розрахунок значущості ведеться як можливість змін у факторі, зважена на ступінь впливу даного фактора і роботу авіапідприємства. Від того, наскільки високий рівень реальної значущості фактора, залежить, чи варто приділяти увагу і прикладати зусилля до того, щоб знижувати негативний вплив фактора на бізнес-процес. Якщо значимість висока, слід прикладати достатньо зусиль для зміни ситуації та приділяти фактору підвищену увагу.

Крок 5. Складання зведеної таблиці PEST-аналізу. Слід зробити завершальний крок в аналізі – привести всі розрахунки в матричний формат. Матриця PEST-аналізу повинна містити в собі всі фактори, згруповані за скороченням їх важливості.

Крок 6. Підведення підсумків. PEST-аналіз і таблиця, складені по ряду показників, є проміжним варіантом. Для завершення аналізу потрібні висновки. Слід визначити, як кожен з факторів впливає на сферу діяльності, конкретне авіапідприємство, а також провести планування, виявивши, які з програм потрібно проводити з метою зниження негативного впливу фактора і максимального використання його позитивного впливу на функціонування обраної бізнес-моделі. Це одне із завдань, яку повинен вирішити PEST-аналіз.

Висновки. На основі проведених досліджень можна стверджувати, що будь-яке авіапідприємство має враховувати загрози та можливості зовнішнього макроекономічного середовища при розробці та удосконаленні власної бізнес-моделі розвитку на конкурентних ринках.

За результатами проведеного ретроспективного аналізу фахових літературних джерел автором здійснено узагальнення найбільш розповсюджених та релевантних методів оцінювання впливу макроекономічних факторів на діяльність підприємств, серед яких виділено: методи прогнозування та моделювання; методи оцінки наслідків; експертні методи. Водночас, доведено, що у контексті проблематики дослідження найбільш доцільними методами оцінки впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств слід вважати саме експертні методи, які зосереджують увагу на експертному (фаховому) дослідженні та ідентифікації найбільш значущих (як кількісних так і якісних) факторів зовнішнього середовища, які створюють стійкий змістовний контекст для прийняття керівництвом авіапідприємств стратегічних рішень щодо стабільного розвитку на конкурентних ринках.

Запропоновано авторську модель здійснення проведення PEST-аналізу впливу макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємства, адже проведення якісного PEST-аналізу дає можливість всебічно та фахово оцінити ступінь впливу різноманітних макроекономічних факторів на діяльність авіапідприємств. В результаті проведення PEST-аналізу здійснюється формалізована критеріальна оцінка сили впливу факторів кожної групи на розвиток авіапідприємства. Індикатор сили впливу оцінюється експертами в балах, рангах або інших одиницях вимірювання. В наслідок рангування робиться висновок про те, яка група чинників є найбільш впливовою для управління авіапідприємством у поточному періоді та (за потребою) прогнозування впливу цих факторів у майбутньому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва : Дело, 1992. 702 с.
2. Scott S., Porter M. The New Challenge to America's Prosperity Findings from the Innovation Index. Washington DC Council on Competitiveness, 1999.
3. Scott S., Porter M. National Innovative Capacity. Washington DC Council on Competitiveness, 2002.
4. Шершньова З., Оборська С. Стратегічне управління. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.
5. Грант Р.М. Современный стратегический анализ. 5-е изд. / Пер. с англ. под ред. В.Н. Фунтова. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 560 с.
6. Мейер В. Маршал. Оценка эффективности бизнеса / Маршал В. Мейер / Пер. с англ. А.О. Корсунский. Москва : ООО «Вершина», 2004. 272 с.
7. Мартиненко В.П. Стратегія життєздатності підприємств промисловості : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 328 с.
8. Клівець П.Г. Стратегія підприємства : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2007. 320 с.
9. Мехеда Н., Савченко А. Вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства. URL: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2014/Economics/10_170149.doc.htm (дата звернення: 14.07.2020).
10. Нижник В.М. Методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на бізнес-процеси промислових підприємств. *Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент*. 2012. № 9(2). С. 334–345.
11. Хангер Дж. Дэвид, Уиллен Т.Л. Основы стратегического менеджмента: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению «Менеджмент»; пер. с англ. Изд. 4-е. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 319 с.
12. Протасова Л.В. Деякі теоретичні аспекти стратегічного планування діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 4. С. 216–220.
13. Зук К. Стратегія росту компанії в епоху нестабільності : Пер. с англ. / Зук Крис, Аллен Джеймс. Москва : ООО «И.Д. Вильямс», 2007. 192 с.
14. Березін О., Безпарточний М. Стратегія підприємства : навч. пос. Київ : Ліра-К, 2010. 224 с.
15. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. 302 с.
16. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій : Навч. посіб. / За ред. Л.В. Балабанової. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2005. 301 с.
17. Тесленок І.М. Кримська Л.О. Стратегічний аналіз зовнішнього середовища в системі управління промисловим підприємством : монографія. Запорізький національний технічний університет. Запоріжжя, 2012. 109 с.
18. Шляхта О.М. SWOT-аналіз як інструмент стратегічного менеджменту підприємства. *Економічний простір. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури*. 2012. Вип. 68. С. 301–309.
19. Кривда В.І., Кривда О.В., Нараєвський С.В. Можливості удосконалення методики SWOT-аналізу. *Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем : зб. наук. праць МННЦ ІТІС*. 2007. № 12. С. 74–77.
20. Мех О.А. Можливості удосконалення методики SWOT-аналізу. *Наука та наукознавство*. 2012. № 1. С. 21–26.

REFERENCES:

1. Meskon M., Albert M., Hedouri F. (1992). *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management]. Moscow: Delo, 702 p. [in Russian]
2. Scott S., Porter M. (1999). The New Challenge to America's Prosperity Findings from the Innovation Index. Washington DC Council on Competitiveness.
3. Scott S., Porter M. (2002). National Innovative Capacity. Washington DC Council on Competitiveness.
4. Shershniova Z., Oborska S. (2004). *Strategichne upravlinnya* [Strategic management]. Kyiv: KNEU, 699 p. [in Ukrainian]
5. Grant R.M. (2008). *Sovremennyy strategicheskiy analiz* [Modern strategic analysis]. 5-th ed. / Trans. with English under ed. V.N. Funtova. Sankt-Peterburg: Piter, 560 p. [in Russian]
6. Meyer V. Marshal. (2004). *Otsenka effektivnosti biznesa* [Evaluation of business efficiency]. Moscow: LLC «Vershyna», 272 p. [in Russian]
7. Martynenko V.P. (2006). *Strategia zhytvezdatnosti pidpryemstv promyslovosti* [Sustainability strategy of industrial enterprises]. Kyiv: Center for Educational Literature, 328 p. [in Ukrainian]
8. Klivets P.G. (2007). *Strategia pidpryemstva* [Enterprise strategy]. Kyiv: Akademiya, 320 p. [in Ukrainian]
9. Meheda N., Savchenko A. *Vplyv zovnishnogo seredovysha na diyalnist pidpryemstva* [The influence of the external environment on the enterprise]. Available at: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2014/Economics/10_170149.doc.htm (accessed July 14, 2020).
10. Nizhnik V.M. (2012). *Metody otsinky vplyvu faktoriv zovnishnogo seredovysha na business-protsesy promyslovykh pidpryemstv* [Methods for assessing the impact of environmental factors on the business processes of industrial enterprises]. *Ekonomichni nauku. Seria: Ekonomika ta menedzhment*, 9(2), 334–345. [in Ukrainian]
11. Hanger J. David, Wheelen T.L. (2008). *Osnovy strategicheskogo menedzhmenta: uchebnyk dlya studentov obuchayuchihsya v universite po napravleniyu "Menedzhment"* [Fundamentals of strategic management: a textbook for university students studying in the field of "Management"]. Trans. with English Ed. 4th. Moscow: UNITI-DANA, 319 p. [in Russian]
12. Protasova L.V. (2010). *Deyaki teoretychni aspekty strategichnogo planuvannya pidpryemstv* [Some theoretical aspects of strategic planning of the enterprise]. *Vistnyk Khmelnytskogo natsionalnogo universitetu*, 4, 216–220. [in Ukrainian]
13. Zuk K. (2007). *Strategii rosta kompaniyi v epohu nestabilnosti* [Strategies for the company's growth in an era of instability]. Trans. with English / Zuck Chris, Allen James. Moscow: LLC «ID Williams», 192 p. [in Russian]
14. Berezin O., Bezpartochny M. (2010). *Strategia pidpryemstva* [Strategy of the enterprise]. Kyiv: Lira-K, 224 p. [in Ukrainian]
15. Pastukhova V.V. (2002). *Strategichne upravlinnya pidpryemstvom: filosofiya, polityka, efektyvnist* [Strategic management of the enterprise: philosophy, policy, efficiency]. Kyiv: Kievskiy natsionalnyi torгово-ekonomichnyi universitet, 302 p. [in Ukrainian]
16. Balabanova L.V. (2005). *SWOT-analiz osnova formuvannya marketingovykh doslidzhen* [SWOT-analysis – the basis for the formation of marketing strategies]. Kyiv: Znannya, 301 p. [in Ukrainian]
17. Teslenok I.M., Krymska L.O. (2012). *Strategichnyi analiz zovnishnogo seredovysha v systemi upravlinnya promyslovyim pidpryemstvom* [Strategic analysis of the external environment in the management system of an industrial enterprise]. Monograph. Zaporizhia National Technical University. Zaporozhye, 109 p. [in Ukrainian]
18. Shlyakhta O.M. (2012). *SWOT-analiz yak instrument strategichnogo menedzhmentu pidpryemstva* [SWOT-analysis as a tool of strategic management of the enterprise]. *Ekonomichniy prostor. Prydniprovskaya derzhavna akademiya budivnytstva ta arhitektury*, 68, 301–309. [in Ukrainian]
19. Kryvda V.I., Kryvda O.V., Naraevsky S.V. (2007). *Mozhlyvosti udoskonalennya metodyky SWOT-analizu* [Opportunities to improve the methodology of SWOT-analysis]. *Ekonomiko-matematychne modelyuvannya sotsialno-ekonomichnykh system. MNNC ItiS*, 12, 74–77.
20. Mex O.A. (2012). *Mozhlyvosti udoskonalennya metodyky SWOT-analizu* [Opportunities to improve the methodology of SWOT-analysis]. *Nauka ta naykoznavstvo*, 1, 21–26.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020.
The article was received 11 September 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-11

УДК 331.101.3:669.013

Почтовюк А.Б.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7862-9659>
E-mail: andrey.pochtovyuk@gmail.com*

Заїка К.О.

*аспірант кафедри економіки
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8467-4608>
E-mail: katya.orlova.977@gmail.com*

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Статтю присвячено аналізу соціально-психологічних аспектів мотивації трудової діяльності персоналу гірничодобувного підприємства. Надано обґрунтування складових мотиваційної системи, а також теоретичних основ матеріальної та нематеріальної мотивації працівників. Установлено, що крім матеріального стимулювання необхідно удосконалювати й соціально-психологічне управління. На етапі аналізу системи мотивації досліджуваного підприємства, з метою виявлення факторів та соціально-психологічних аспектів, використано метод анкетування, а також результати розрахунків динаміки рівня заробітної плати та зміни чисельності персоналу. З урахуванням виявлених недоліків запропоновано заходи щодо удосконалення соціально-психологічного механізму та визначено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: нематеріальна мотивація, система мотивації персоналу, фактори мотивації, соціально-психологічні методи управління, метод анкетування.

Почтовюк А.Б., Заїка Е.О. АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена анализу социально-психологических аспектов мотивации трудовой деятельности персонала горнодобывающего предприятия. Предоставлено обоснование составляющих мотивационной системы, а также теоретических основ материальной и нематериальной мотивации работников. Установлено, что кроме материального стимулирования необходимо совершенствовать и социально-психологическое управление. На этапе анализа системы мотивации исследуемого предприятия, с целью выявления факторов и социально-психологических аспектов, использован метод анкетирования, а также результаты расчетов динамики уровня заработной платы и изменения численности персонала. С учетом выявленных недостатков предложены меры по совершенствованию социально-психологического механизма и определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: нематериальная мотивация, система мотивации персонала, факторы мотивации, социально-психологические методы управления, метод анкетирования.

Pochtovyuk Andriy, Zaika Kateryna. ANALYSIS OF MOTIVATION'S SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE METALLURGICAL ENTERPRISE STAFF

One of the main tasks of the enterprise's head is to create an interest among employees in the work results and quality. Motivation as a socio-psychological phenomenon and one of the management functions is a key link in the formation of an approach to defining employee behavior. Currently, non-material motivation is gaining the greatest weight in society, since it is the impetus for personnel development, which in turn becomes one of the enterprise's highest priority goals. The metallurgical industry presents special requirements for personnel. The purpose of the article is to analyze the existing social and psychological aspects of non-material motivation of the enterprise personnel labor activity, as well as to develop measures for its improvement on the example of PJSK «Poltava GOK». The theoretical foundations of material and non-material motivation were considered. It has been established that the non-material motivation of employees pursues the same goals as the introduction of material types of incentives by the enterprise. It is social and psychological methods that relate to non-material incentives, which increases their role in influencing working personnel. The study results of the personnel non-material motivation system, which were carried out by questioning the employees of the enterprise's economic department were presented. During the survey, the most work motivating factors were identified and ranked according to the most important socio-psychological aspects: income level, the possibility of professional growth and job interestingness. To assess the effectiveness of material and non-material (social and psychological) incentives for personnel, were used data on indicators of average wages dynamics, the number and structure of working personnel. The analysis result was the designation of the need to improve the intangible motivation system in the context of the socio-psychological component, as well as its basis on the policy of increasing the influence of non-monetary incentives. In order to solve this problem, a system of additional socio-psychological methods of motivating metallurgical enterprise's employees was developed.

Keywords: intangible motivation, personnel motivation system, motivation factors, socio-psychological management methods, questionnaire method.

Постановка проблеми. Рівень виробництва металургійних підприємств не розвивається без застосування ефективних мотиваційних систем, які під впливом економічних умов потребують постійного удосконалення. Для подолання зазначених проблем

все частіше застосовують не тільки класичне економічне мотивування у вигляді грошових бонусів та високої заробітної плати, а й нефінансові способи стимулювання [1, с. 198]. При цьому, нематеріальна мотивація набуває найбільшої значимості. Саме соці-

ально-психологічні методи управління відносяться до нематеріальної мотивації, що підвищує їх роль у впливі на працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки вирішення проблем мотивації персоналу представлені у працях відомих практиків. Є.Ю. Рубанова та Н.А. Колобова вважають, що у більшості випадків на підприємствах приділяють велику увагу матеріальним стимулам, а нематеріальний вплив на персонал недооцінюється [2, с. 55]. В останні роки в науковій літературі з'явилася велика кількість досліджень, присвячених використанню соціально-психологічних методів управління персоналом [3, с. 222]. В.В. Скриль і Т.А. Галайда виділяють наступні методи соціально-психологічного впливу на персонал: поліпшення робочого місця; позитивне ставлення керівництва до підлеглих; підвищення по службі; гнучкий графік роботи; безкоштовне навчання [4, с. 3]. Однак формулюючи соціально-психологічні аспекти мотивації, учені недостатньо адаптують їх для практичного застосування.

Метою статті є аналіз системи нематеріальної мотивації трудової діяльності персоналу з метою розробки додаткових соціально-психологічних методів на прикладі металургійного підприємства ПрАТ «Полтавський ГЗК».

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Посилення ролі людського фактору на виробництві змушує звернути увагу на соціально-психологічні аспекти, що регулюють трудову діяльність, провідним з яких є мотивація. Мотивація як внутрішній психологічний імпульс дії [5, с. 177]. Ефективне управління залежить від системи стимулювання, у якій задіяні матеріальні та нематеріальні стимули. Отже, методи стимулювання персоналу сучасного підприємства поділяються на матеріальні

та нематеріальні [6, с. 215]. В останні роки поширення набуло використання нематеріальних методів мотивації, включаючи організаційні та соціально-психологічні [7, с. 66]. Виділяють найефективніші методи нематеріальної мотивації (рис. 1).

На гірничодобувному підприємстві ПрАТ «Полтавський ГЗК» активно використовуються різні інструменти мотивації (табл. 1). Не принижуючи роль традиційних методик мотивації та внесок класиків мотиваційного менеджменту, необхідно впроваджувати механізм методичного підвищення мотиваційного потенціалу працівників шляхом періодичного з'ясування їхніх мотиваційних потреб [9, с. 692]. Для виявлення значимості соціально-психологічних аспектів нематеріальної мотивації проведено дослідження задоволеності персоналу ПрАТ «Полтавський ГЗК» шляхом анкетування серед співробітників економічного відділу, що налічує п'ять осіб. Були виявлені найбільш мотивуючі фактори трудової діяльності (табл. 2). Найбільш важливими аспектами для опитуваних стали: заробітна плата, можливість професійного росту та цікавість роботи.

Першим мотивуючим фактором розглянуто рівень доходів працівників (рис. 2). Для 80 % опитуваних заробітна плата виявилася найважливішим мотивуючим фактором, інші 20 % обрали можливість самореалізації.

Другий фактор – можливість професійного росту персоналу, однак тільки 20 % вважають, що він займає значне місце у списку пріоритетів (рис. 3).

На рисунку 4 проаналізовано фактор цікавості роботи. Більша частина опитаних схилиються до того, щоб робота була цікавою, а не монотонною.

Також було визначено які заохочення, надані підприємством, були найбільш ефективними (рис. 5). Найважливішим соціально-психологічним методом

Рис. 1. Ефективні методи нематеріальної мотивації

Джерело: сформовано авторами на основі [8]

Таблиця 1

Система мотивації персоналу на ПрАТ «Полтавський ГЗК»

Матеріальна мотивація	
Виплати пов'язані з ФОП	Виплати, що не належать до ФОП
Основна заробітна плата (оклади)	Оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності
Премія за виробничі результати	Нецільова благодійна допомога
Доплати до окладу за законодавством і встановлені самим підприємством	Авторська винагорода
Заохочення разового характеру (що не відносяться до виробничих показників): заохочення з фонду начальника цеху, заохочення за участь у проекті «Банку ідей», заохочення за виконання особливо важливого завдання цеху, заохочення за безперервний стаж, заохочення молодятам	Інші виплати
Нематеріальна мотивація	
Безкоштовне обслуговування працівників у медико-санітарній частині підприємства Безкоштовне страхування життя та критичних захворювань Забезпечення працівників санаторно-курортними путівками Забезпечення дітей працівників путівками у табори відпочинку Забезпечення дітей працівників безкоштовними новорічними подарунками Забезпечення працівників харчуванням за зниженою вартістю Розміщення фото найкращих працівників на Алеї слави Присвоєння звань «Ветерана праці», «Кращий молодий працівник» Надання додаткових днів відпустки за сімейними обставинами Проведення корпоративних заходів для працівників підприємства та їх сімей	

Джерело: складено за даними [10]

Таблиця 2

Мотивуючі фактори персоналу ПрАТ «Полтавський ГЗК»

№	Питання анкети	Результати відповіді, %
1	Рівень доходів (заробітна плата)	100
2	Розташування офісу	20
3	Можливість професійного росту	100
4	Високий соціальний статус, що надає робота	20
5	Високий рівень відповідальності та повноважень	20
6	Гнучкий графік роботи	40
7	Можливість самореалізації	40
8	Рівень цікавості роботи	100
9	Відносини з безпосереднім керівником	40
10	Визнання, відчуття значимості на підприємстві	20

Джерело: сформовано авторами на основі результатів анкетування

управління є вивчення та спрямоване формування мотивів трудової діяльності працівників. Важливе значення має раціональне використання різних форм колективного та індивідуального морального стимулювання. Методи морального стимулювання використовуються для заохочення колективів, груп, окремих працівників, які досягли високих трудових показників. Розрізняють колективне та приватне моральне стимулювання (почесні звання, почесні

знаки, прапори, ордена, медалі, подяки, грамоти, дошка пошани тощо). Соціально-психологічне значення заохочення полягає у тому, що воно звертає увагу інших працівників на приклади, гідні наслідування, та формує громадську думку важливості сумлінної праці.

Більшість опитуваних обрали преміювання, а решта відзначили для себе такі види нематеріальної мотивації, як почесні грамоти, число яких склало

ЗАРОБІТНА ПЛАТА ПЕРСОНАЛУ

■ Менш важливий ■ Найважливіший

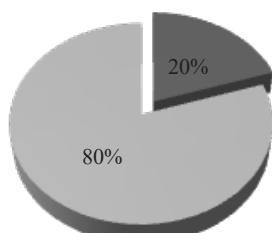

Рис. 2. Ранжування фактору мотивації «Заробітна плата»

Джерело: сформовано авторами на основі результатів анкетування

МОЖЛИВІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО РОСТУ

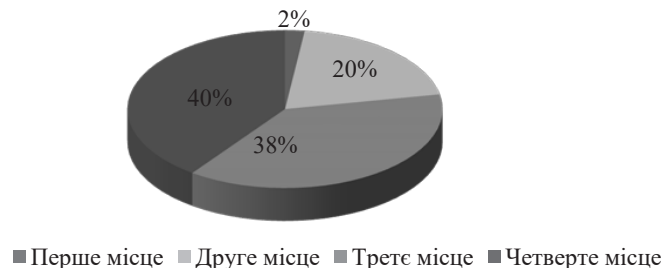

Рис. 3. Ранжування фактору мотивації «Можливість професійного росту»

Джерело: сформовано авторами на основі результатів анкетування

Таблиця 3

Динаміка чисельності персоналу та середньої заробітної плати

Показники	Станом на:		Відхилення (+;-)
	31.12.2017	31.12.2018	
Облікова чисельність персоналу, осіб:			
Усього, осіб:	7785	7542	-243
чоловіків	5134	5085	-49
жінок	2651	2457	-194
у категорії «Керівник»	150	172	-22
Чисельність персоналу за віком, осіб:			
вище 55 років	605	499	-106
від 45 до 55 років	1680	1700	-20
від 30 до 45 років	2500	2443	-57
до 30 років	3000	2900	-100
Коефіцієнт плинності кадрів, %	6,76	6,62	-0,14
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн	10166	13980	+3814

Джерело: розраховано авторами на основі річної фінансової звітності підприємства

40 %. Листи подяки та медалі відзначили 20 % опитаних. Отже, необхідно зазначити, що існує певний зв'язок між людським потенціалом та соціально-психологічним станом колективу, які виступають у ролі складових елементів мотиваційного процесу [11, с. 86]. Володіння керівником соціально-психологічними методами управління допомагає знайти підхід до кожного працівника, оскільки вони засновані на знанні закономірностей соціології та психології. Для оцінки ефективності матеріального та соціально-психологічного стимулювання були використані дані за динамікою середньої заробітної плати, чисельністю та структурою працюючого персоналу (табл. 3).

Результати аналізу свідчать, що на підприємстві відбулося зменшення усіх категорій персоналу на ряду зі значним збільшенням середньої заробітної плати. Найбільшого підвищення, до 20 % – 25 %, зазнав ремонтний персонал, адже саме у цій сфері був максимальний відтік кадрів, викликаний відкритістю європейських ринків праці. Однак матеріальна мотивація суттєво не вплинула на зниження плинності персоналу, оскільки у кожному колективі є люди, які вже вирішили свої фінансові питання. Багато серед них намагаються задовольнити інші особисті цілі, такі як професійне зростання і реалізація своїх здібностей. Тому запропоновано удосконалити систему нематеріальної мотивації підприємства шляхом реалізації програм, спрямованих на підвищення задоволеності персоналу для забезпечення високого рівня продуктивності праці, підвищення якості роботи з метою створення колективу успішних працівників та забезпечення сприятливої атмосфери для формування нових знань у сфері управління персоналом. Серед соціально-психологічних методів реалізації вищезазначених програм рекомендовано: організацію товариських зустрічей, турнірів з футболу; проведення конкурсів за результатами першого року роботи; проведення конкурсів серед дітей співробітників; проведення конкурсів на кращого наставника.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що керівництво металургійного під-

ЦІКАВІСТЬ РОБОТИ

Рис. 4. Ранжування фактору мотивації «Цікавість роботи»

Джерело: сформовано авторами на основі результатів анкетування

УПОДОБАННЯ ОПИТУваних

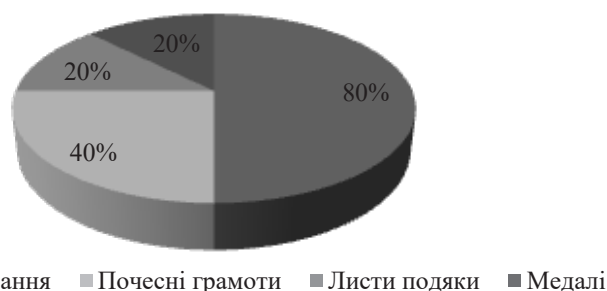

Рис. 5. Вибір найкращих заохочень від ПрАТ «Полтавський ГЗК»

Джерело: сформовано авторами на основі результатів письмового опитування

приємства застосовує різні способи впливу на трудову мотивацію персоналу. Виявлено, що ефективне управління людськими ресурсами, передбачає знання як соціологічних, так і психологічних методів. У зв'язку з цим робота керівника, полягає у цілеспрямованому збагаченні змісту праці підлеглих. Запропоновані заходи будуть сприяти зростанню професійної мотивації. Необхідним є впровадження участі персоналу в управлінні, що дозволить підвищити віддачу від роботи працівників. Перспективи подальших досліджень пов'язані з оцінкою впливу показників соціально-психологічної складової на економічні результати діяльності металургійних підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Трифонова О.В. Використання соціально-психологічних методів в сфері нематеріальної мотивації на підприємствах України. *Економіка і регіон*. 2012. № 3(34). С. 198–201.
2. Рубанова Є.Ю., Колобова Н.А. Соціально-психологічні методи управління персоналом. *Учені замітки ТОДУ*. 2018. Т. 9. № 4. С. 54–59.
3. Церковна А.В., Харламова В.В. Використання соціально-психологічних методів управління персоналом. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2017. Т. 16. Вип. 3(37). С. 222–237.
4. Скриль В.В., Галайда Т.О. Ефективне використання мотиваційного механізму в системі управління персоналом на підприємстві. *Економічний форум*. 2015. № 1. С. 1–6.
5. Хаметова Л.М. Маніпуляція та мотивація: соціально-психологічний аспект. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1 (49.1). С. 174–178.
6. Сазонова Т.О., Кононенко А.В., Кононенко І.В. Стимулювання працівників як фактор підвищення результативності діяльності підприємства. *Економічний форум*. 2018. № 1. С. 215–221.
7. Suladze, E., Petrova, T., Kirillov, A. (2017) Improvement of the motivation and stimulation of personnel in small organizations. *New generation*, no. 14–1, pp. 61–66.
8. Bugaeva, M., Buryakov, S., Vassilieva, K., Zaytseva-Savkovich, E., Satsuk, T. (2019). The Efficiency Of Personnel Management Using Motivation Modern Methods. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, vol. 8, no. 4, pp. 3922–3925.
9. Григорук П.М., Оксененко К.В. Управління мотивацією персоналу на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 688–692.
10. Звіт про управління Ferrexpo Poltava Mining, 2018. URL: https://www.ferrexpo.ua/system/files/id_reports/zvit_pro_upravlinnya_prat_poltavskiy_gzk_stanom_na_31.12.2018r_0.pdf (дата звернення: 26.07.2020).
11. Перепадя Ф.Л. Мотивація персоналу на металургійних підприємствах України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 16(2). С. 85–88.

REFERENCES:

1. Trifonova E.V. (2012). Vikoristannya socialno-psihologichnih metodiv v sferi nematerialnoyi motivaciyi na pidpriyemstvakh Ukraini [Use of social and psychological methods in the sphere of intangible motivation at the Ukrainian enterprises]. *Economy and region*, no. 3(34), pp. 198–201.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020.
The article was received 11 September 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-12

УДК 339.3:004

Червона О.Ю.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри економіки підприємства**Львівського національного університету імені Івана Франка**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3053-3786>**E-mail: olgachervona@gmail.com*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку електронної комерції в Україні на сучасному етапі. Розглянуто основні види бізнес-моделей електронної комерції на онлайн-ринку. Визначено ключові фактори впливу на напрями та перспективи розвитку електронної комерції. Означено тренди розвитку пошукових систем, соціальних мереж та мобільного зв'язку, які невід'ємно пов'язані з ростом електронної комерції. Проаналізовано особливості європейського, американського та українського ринків електронної комерції. Досліджено вплив пандемії COVID-19 на ситуацію в електронній комерції, виявлено як позитивні, так і негативні аспекти ефекту від карантину. Запропоновано способи управління ризиками при проведенні операцій електронної комерції.

Ключові слова: електронна комерція, онлайн-операції, ринок електронної комерції, бізнес-моделі електронного ринку, інтернет-магазини, канали електронних продаж.

Червона О.Ю. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОМЕРЦИИ

Статья посвящена исследованию тенденций развития электронной коммерции в Украине на современном этапе. Рассмотрены основные виды бизнес-моделей электронной коммерции на онлайн-рынке. Определены ключевые факторы влияния на направления и перспективы развития электронной коммерции. Означены тренды развития поисковых систем, социальных сетей и мобильной связи, которые неотъемлемо связаны с ростом электронной коммерции. Проанализированы особенности европейского, американского и украинского рынков электронной коммерции. Исследовано влияние пандемии COVID-19 на ситуацию в электронной коммерции, выявлено как позитивные, так и негативные аспекты эффекта от карантина. Предложены способы управления рисками при проведении операций электронной коммерции.

Ключевые слова: электронная коммерция, онлайн-операции, рынок электронной коммерции, бизнес-модели электронного рынка, интернет-магазины, каналы электронных продаж.

Chervona Olga. THE TRENDS OF DEVELOPMENT OF E-COMMERCE

An article is committed to the research of the trends of development of e-commerce in Ukraine on a modern level. The main types of the business models of e-commerce on online market are considered such as: Brokerage; Advertising; Direct; Infomediary; Merchant; Subscription Business Models on the Web. It is defined that the main factors of the influence on the growth of e-commerce are directions of the development of the searching services, social networks and mobile communication. It is proved that Google is intensively working on formation and spreading the new sources of electronic sales. Facebook and subsidiary social network Instagram are implementing dynamical advertising, proposing to do online shopping and promoting use of the Facebook Pay. Amazon is shaping the policy of development not only in the area of e-commerce but also is actively involving services of logistics and delivery, while expanding their fleet of planes, trucks and drones. The features of the European, American and Ukrainian markets were analyzed. The most popular items, which are bought online, were defined and also features of the activity of the big, middle and small companies of e-commerce were researched. The influence of the COVID-19 pandemic on the e-commerce was analyzed and both positive and negative sides of the quarantine were discovered. The development of e-commerce in Ukraine is hindered by the underdeveloped courier network; the increase in the cost of the order through substantial delivery costs; a sharp reduction in the income of the population; the desire to save because of uncertainty about future income; buying online only a certain set of products; the growth of cybercrime. It was defined that for the successful maintaining of e-commerce subject of running must: improve and develop logistic, upgrade the speed and quality of the delivery, develop direction of "purchase for subscribe", trace the appearance of the new apps in the area of e-commerce, implement personalize service for the specific groups of consumers, make effective advertising. The methods of risk management while carrying out e-commerce operation were proposed.

Keywords: e-commerce, online operations, e-commerce market, e-market business models, online stores, e-sales channels.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть розвиток світової економіки невід'ємно пов'язаний з поширенням Інтернету та діджиталізацією господарських процесів. Одним з найбільш динамічних новітніх ринків, що розвиваються у XXI столітті є ринок електронної комерції. В Україні електронна комерція перебуває на етапі стрімкого піднесення, має шанси зайняти суттєву частку підприємницьких угод, зокрема у сфері торгівлі, та істотно впливає на суміжні сфери. Так, розвиток електронної торгівлі трансформує логістику, рекламний бізнес, частину сфери обслуговування та платіжні системи. Значний динамічний поступ електронної комерції актуалізує необхідність дослідження тенденцій розвитку даної сфери та її впливу на економічні процеси в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері розвитку електронної комерції протягом останніх років проводилися такими науков-

цями як: Васильєв Ю., Гліненко Л., Дайновський Ю., Марусей Т., Орехова Т., Писаренко Н., Снявська О. Зважаючи на вагомий внесок авторів щодо формування теоретичних та практичних аспектів розвитку електронної комерції, динамічні та стрімкі зміни даної сфери економіки потребують детального дослідження і узагальнення, вивчення механізмів та особливостей впливу різних факторів на тенденції електронної комерції в сучасних умовах України та світу.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні факторів впливу на розвиток електронної комерції, визначенні умов її успішного функціонування та вивченні тенденцій ринку електронної комерції в Україні.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. На початковому етапі становлення електронної комерції її розвитку сприяло збільшення інтернет-покриття та поява інтернет-магазинів. У 90-х роках минулого століття виникли перші

інтернет-магазини, де люди могли купувати товари та оплачувати їх банківськими картками.

З того часу інновації в області мобільного зв'язку, соціальних мереж і пошукових систем привели до того, що електронна комерція розвивається швидше, ніж практично будь-яка інша галузь. При цьому електронна комерція все ще становить не більше 20% світових роздрібних продажів.

Електронною комерцією (e-commerce) називають сферу господарських та комерційних взаємодій, що виникають між учасниками бізнесу з використанням інформаційних технологій та мереж. Тобто, це поняття можна розглядати як ведення підприємницької діяльності за допомогою інтернету. Від суб'єктів підприємництва та особливостей їхньої діяльності залежить наскільки глибоко інтегрований їх бізнес в онлайн-сферу та яку частку від загальних операцій займає електронна комерція. Але, можна стверджувати, що обсяги електронної комерції у світі та в Україні невинно зростають.

Електронна комерція може реалізовуватися різними бізнес-моделями, які постійно еволюціонують та розвиваються. Бізнес-моделі електронної комерції включають: посередницькі моделі, рекламні, «прямі» моделі, інформаційні, торговельні, підписні моделі. Ці моделі реалізуються різними способами. Крім того, фірма може поєднувати декілька різних моделей у своїй загальній стратегії інтернет-бізнесу. Наприклад, часто поєднують рекламну та підписну моделі.

До посередницької бізнес-моделі електронної комерції належать біржі, торговельні посередники (які приймають від користувачів заявки на купівлю або продаж товарів і послуг); системи збору заявок (де потенційний покупець встановлює остаточну ціну для певного товару або послуги, а посередник забезпечує виконання заявки); дистриб'ютори; агенти з пошуку; віртуальні ринки (Marketplaces); інтернет-аукціони.

Рекламна модель в Інтернеті сформулювалася на основі традиційної моделі медіа-мовлення. Трансляторами реклами є сайти веб-сервера, що надають контент і сервіси, поєднані з рекламними матеріалами у формі банерів. Рекламна модель працює краще, якщо трафік відвідувачів великий або спеціалізований.

«Пряма» модель заснована на потужності веб-сервера, що дозволяє виробнику (тобто компанії, яка створює продукт або послугу) працювати безпосередньо з покупцями, омиваючи дистриб'юторські канали. Ця модель може ґрунтуватися на результативному, поліпшеному обслуговуванні клієнтів і кращому розумінні потреб споживачів.

Торговельна модель включає: віртуальних роздрібних продавців, які проводять продажі через веб-сервер; продавців за каталогами в Інтернеті; реальні компанії, що мають розвинену інфраструктуру дистрибуції послуг і представлені через веб-вітрину; продавців бітів, які працюють лише з цифровими продуктами і послугами; інтернет-магазини.

Існують фірми, які функціонують онлайн як інформаційні посередники, здійснюючи незалежний збір даних про виробників, постачальників та їх продукцію і надають інформацію про ринок.

Підписна модель складається контент-сервісів, індивідуальних мережевих сервісів (засобів для поширення наданої користувачем інформації), інтернет-провайдерів.

З метою визначення перспектив та напрямів розвитку електронної комерції необхідно дослідити основні фактори впливу на цей процес. Перш за все, варто відзначити головну особливість електронної

комерції – це її невід'ємність від пошукових систем, соціальних мереж та мобільного зв'язку, які дуже стрімко розвиваються та вдосконалюються. Відомі світові лідери, такі як Google, Amazon і Facebook, конкуруючи між собою, стимулюють один одного до інновацій та, поряд з основними видами діяльності, активно розвивають напрям електронної комерції [4]. Так, Google інтенсивно працює над тим, щоб сформувати і поширити новий канал електронних продажів Google Shopping Actions. Даний канал об'єднує пошук Google Search з інструментом для просування товарних оголошень Google Shopping і віртуальним голосовим помічником Google Assistant. Це дає можливість покупцю знайти найкращий продукт за найбільш підходящою ціною.

Facebook та її дочірня соціальна мережа Instagram обрали електронну комерцію одним із шляхів подальшого розвитку компанії. Ці соцмережі мають широкий інструментарій для показу продуктів цільовій аудиторії, впроваджують динамічну рекламу, просувають використання сервісу Facebook Pay. І, як результат, все більше покупців здійснюють онлайн-покупки завдяки рекламі в Facebook.

На даний час Amazon формує політику розвитку не лише у сфері електронної комерції, але й активно долучає послуги логістики, розширюючи свій парк літаків, вантажних машин та безпілотників. Це сприяє забезпеченню повного задоволення споживачів та виправданню їх очікувань.

Розвитку електронної комерції також сприяє фактор створення додаткових каналів онлайн-продажів. Протягом останніх років у мережі розвиваються нові платформи, які стають більш спеціалізованими та профільними. Вони приділяють увагу більш вузьким категоріям товарів і спеціалізуються на конкретних сферах чи видах продуктів, наприклад, на товарах домашнього вжитку, дитячих товарах, автотоварах та інше. Поява нішевих торгових майданчиків спонукає ритейлерів та виробників по новому формувати стратегію пошуку їхніх споживачів.

На сьогодні вже сформовані європейський та американський ринки електронної комерції із своїми особливостями. Найпопулярніші товари, які купують в інтернеті в Європі – це одяг, взуття, домашня електроніка та книги. Особливо одяг та взуття є категоріями-лідерами продажу у Великій Британії та Німеччині. У країнах Північної Європи перебуває найбільше інтернет-покупців, оскільки 92% населення віком від 15 до 79 років стверджують, що вони купують в Інтернеті. На Велику Британію припадає найбільша частка коштів в розрахунку на душу населення, яку споживачі витрачають у інтернеті.

Ринок США відрізняється від європейського, є досить потужним і постійно зростає. Цей ринок приблизно у 100 разів більший, ніж ринок України та на 30% більший за ринок ЄС. Американці також купують в інтернет-магазинах багато одягу та взуття, однак, в них серед онлайн-замовлень переважають продукти харчування. Наприклад, AmazonFresh продає в інтернеті свіжі продукти харчування, такі як: молочні продукти, м'ясо, свіжі фрукти та овочі, а також готові страви і здійснює односторонню доставку. Розширена служба Amazon Prime Now пропонує цілодобову доставку понад 7 тис. продуктів з окремих місцевих магазинів та 15 тис. найменувань виробів, таких як вишукані вина та алкогольні напої. В процесі надання послуг Amazon почала запускати свої власні преміальні харчові бренди, такі як Harry Belly Gourmet coffee та Mama Bear (дитяче харчування).

В Україні найчастіше онлайн купують одяг, аксесуари, взуття, косметику, дрібну побутову техніку та смартфони. Також користуються популярністю авто-товари та інвентар для дому і саду. Серед учасників, які формують пропозицію на ринку електронної торгівлі в нашій державі присутні очевидні лідери (Rozetka.ua, Olx.ua, Prom.ua, Shafa.ua, Bigl.ua та інші). Вони посили суттєву частку та намагаються не знижувати темпів розвитку. Ці компанії працюють за моделлю Marketplace, активно розвиваються і, на теперішньому етапі, намагаються вирішувати проблеми пов'язані з автоматизацією та оптимізацією внутрішніх процесів, розвитком логістики і управління складом [5, с. 129].

Середнім гравцям важко відповідати лідерам по вибору товарів та рівню цін від постачальників. Проте їхньою перевагою може стати більш персоналізований сервіс у певних нішах. Персоналізація – одна з важливих складових забезпечення задоволеності клієнтів, у тому числі в сфері електронної комерції. Пропозиції, рекомендації та поради повинні бути змодельовані з урахуванням конкретних потреб кожного з сегментів клієнтів. Більше того, навіть маркетингову стратегію необхідно будувати з урахуванням фактора персоналізації, щоб пропонувати покупцеві те, що відповідає його індивідуальним потребам і перевагам. Тому, необхідно вести аналітику, проводити опитування та слідувати за історією покупок. Можна спробувати використовувати рекомендаційні алгоритми. Але наразі визначальним чинником на ринку залишається ціна товару, а не якість обслуговування, тому саме цінова конкуренція є дуже високою.

Вагомим чинником в розвитку електронної комерції є ефективна логістика. Вдосконалення якості обслуговування покупців і забезпечення їх лояльності неможливе без доставки. Окрім швидкості оптимальна доставка має забезпечувати покупцеві вибір додаткових опцій: пошта, транспортна служба, кур'єр до будинку, протягом 24 годин або на обрану дату. На ринку України відбувається активний розвиток логістичних компаній – Нової пошти, Інтайм, а також оновлення Укрпошти. Багато дрібних фірм, що працюють онлайн у великих містах, зокрема у сфері харчування, формують власну систему доставки, або користуються послугами Uber, Raketa, Glovo та інші.

З-поміж трендів електронної комерції варто виділити формування subscription shopping, або «покупки наборів по підписці». Суть в тому, що клієнт може вибрати відразу весь набір товарів, необхідних, наприклад, для догляду за обличчям і тілом або для свого домашнього улюбленця. При цьому клієнт не витрачає час на замовлення продуктів, які купує регулярно. Прогнозується, що через кілька років більше половини продавців, які працюватимуть безпосередньо зі споживачами, будуть пропонувати такі підписні набори, використовуючи можливості персоналізації.

Ще однією тенденцією у розвитку електронної комерції є збільшення користування мобільними додатками. Нові мобільні додатки мають дати можливість споживачам швидко приймати рішення при навігації по сайтах для покупок і робити покупку «однією кнопкою».

Значні корективи у світові економічні процеси внесла пандемія COVID-19. Не оминула її впливу і електронна комерція. З-поміж багатьох сфер бізнесу, саме для електронної комерції у період карантинних обмежень відкрилися як значні можливості так і з'явилися певні загрози. Те, що в період пандемії споживачі мали обмежену спроможність купувати в мага-

зинах, спонукало багатьох суб'єктів господарювання розпочати або розширити електронну комерцію. Більшість населення України, маючи доступ до Інтернету, могли замовити онлайн продукти харчування, ліки, одяг, товари першої необхідності тощо. Проте, виникло багато негативних моментів, зокрема:

- нерозвинена кур'єрська мережа та неможливість отримати замовлення у віддалених районах країни;
- збільшення вартості замовлення через суттєві витрати на доставку, особливо у разі необхідності частого замовлення товарів;
- різке скорочення доходів населення;
- зменшення кількості ненагальних покупок, прагнення заощадити у зв'язку з невідомістю щодо майбутніх доходів;
- в період карантину здійснювались онлайн-покупки тільки обмежених видів товарів; багато сфер бізнесу не мали товарообороту (наприклад: продаж дорогої техніки, обладнання, меблів, товарів розкоші та інше).

З метою дослідження ситуації в електронній комерції під час пандемії технологічна компанія, яка спеціалізується на захисті цифрових активів і брендів, що продаються в Інтернеті «Red Points» весною 2020 року провела опитування 150 лідерів цієї сфери. В результаті було отримано наступні дані: 58% респондентів відзначили збільшення онлайн-доходів в березні 2020 р. порівняно з минулим роком; 72% прагнуть просувати рекламні акції і стимули для захисту доходів в Інтернеті; 41% вказали на зростання кіберзлочинності; 68% зазначили, що боротьба з кіберзлочинністю дуже важлива для їхнього бізнесу; 59% прагнуть інвестувати більше в канали електронної комерції в результаті COVID-19 [1].

В процесі здійснення операцій купівлі-продажу онлайн виникають чисельні ризики для споживачів, які часто негативно впливають на успішність електронної комерції. В Україні ці ризики, в основному, пов'язані з порушеннями прав споживачів та наявними можливостями недобросовісним учасникам електронної комерції уникати відповідальності за шахрайство.

Одним із способів управління ризиками при проведенні будь-яких операцій електронної комерції є укладення угод (договорів) за допомогою засобів дистанційного зв'язку. Для укладання такої угоди усі учасники відносин у сфері електронної комерції мають надати таку інформацію як: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи – підприємця; адреса електронної пошти й/або адреса інтернет-магазину; ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи – підприємця; відомості про ліцензію (серія, номер, строк дії й дата видачі), якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню; щодо включення податків до розрахунку вартості товару, роботи, послуги та в разі доставки товару – інформація про вартість доставки; інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню. Тобто, установлення правового статусу продавця та його можливості здійснювати інтернет-торгівлю – основа для запобігання ймовірним ризикам [2].

Окрім того, інтернет-магазини чи інші суб'єкти господарювання, що пропонують товари і послуги онлайн мають забезпечити надання достовірної,

доступної та необхідної інформації про продукцію (послуги) та її виробника. Саме достатня поінформованість сприяє захисту прав і законних інтересів споживачів. До основної інформації про продукцію відносять дані про: основні характеристики продукції; ціну, знижки або доплати, умови оплати; гарантійні зобов'язання; способи та умови доставки та повернення продукції. Однак, на ринку електронної комерції ще присутні чисельні види продукції, які не відповідають стандартам якості, є невідомого походження і можуть бути навіть небезпечними. Тому, споживачам завжди необхідно перевіряти наявність відповідного маркування та знаків виробника на товарі.

Проведення розрахунків в електронній комерції з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, переказів чи готівкою також має бути обумовлено договором. А після проведення оплати покупець має отримати електронний документ операції, що підтверджує факт отримання коштів.

Саме переведення всіх операцій у електронній комерції на договірну основу може значно сприяти зменшенню ризиків у цій сфері як для продавця так і для споживача.

Висновки. Електронна комерція в Україні є однією з найбільш динамічних висококонкурентних сфер бізнесу, яка змінюється як у плані технологій, так і щодо моделей ведення бізнесу. Щоб вести успішну діяльність у цій сфері необхідно враховувати всі фактори і тенденції її розвитку. Для цього суб'єкти електронної комерції повинні: вдосконалювати і розвивати логістику, покращувати швидкість і якість доставки; враховувати розвиток напряму «покупки по підписці»; відслідковувати появу нових мобільних додатків у сфері електронної комерції; впроваджувати персоналізований сервіс для певних груп споживачів; проводити ефективну рекламу. Особливу увагу, в процесі ведення електронної комерції, необхідно приділити захисту прав споживачів та забезпеченню їх інтересів шляхом підвищення гарантій з боку бізнес-структур.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрощук Г. COVID-19: вплив на електронну комерцію. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/covid19-vpliv-na-elektronnu-komerciyu.html> (дата звернення: 04.08.2020).
2. Буров М. Ризики споживачів у сфері e-commerce та шляхи запобігання їм. *Юрист & Закон*. 2019. № 23. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012817 (дата звернення: 10.08.2020).
3. Про електронну комерцію : Закон України від 02 вересня 2015 р. № 675-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 25.08.2020).
4. Симоненко К. Топ-20 факторів, які будуть впливати на онлайн-торгівлю в 2020 році. URL: <https://rau.ua/ecommerceuk/top-20-faktoriv-onlajn-torgivlyu> (дата звернення: 17.08.2020).
5. Синявська О.О. Електронна торгівля в Україні: тенденції та перспективи розвитку. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2019. Вип. 9. С. 126–132.

REFERENCES:

1. Androschuk G. COVID-19: vplyv na elektronnu komerciyu. Available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/covid19-vpliv-na-elektronnu-komerciyu.html> (accessed August 04, 2020).
2. Burov M. (2019). Ryzkyk spozhyvachiv u sferi e-commerce ta shlyahy zapobigannya yim. *Yurist & Zakon*, no. 23. Available at: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012817 (accessed August 10, 2020).
3. Pro elektronnu komerciyu: Zakon Ukrayiny vid 02 veresnya 2015 r. № 675-VIII / Verhovna Rada Ukrayiny. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (accessed August 25, 2020).
4. Symonenko K. Top-20 faktoriv, yaki budut vplyvaty na onlajn-torgivlyu v 2020 roci. Available at: <https://rau.ua/ecommerceuk/top-20-faktoriv-onlajn-torgivlyu> (accessed August 17, 2020).
5. Synyavska O.O. (2019). Elektronna torgivlya v Ukrayini: tendencyi ta perspektyvy rozvytku [E-commerce in Ukraine: trends and prospects]. *Visnyk HNU imeni V.N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayinoznavstvo. Turyzm»*, no. 9, pp. 126–132. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 03.09.2020.
The article was received 03 September 2020.*

СЕКЦІЯ 4 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-13

УДК 331.522.4:378(477)

Алексенко Т.М.

головний консультант сектору досліджень
Таврійського регіону і Криму у місті Херсоні
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4075-972X>
E-mail: alexenko.niss@gmail.com

Максименко О.П.

завідувач сектору досліджень
Таврійського регіону і Криму у місті Херсоні
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9844-7983>
E-mail: maksimenko.niss@gmail.com

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ШЛЯХОМ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТИ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто аспекти сучасного стану економіки України в умовах системної кризи та пандемії коронавірусної інфекції, їх вплив на зростання бідності та погіршення якості життя населення, виникнення ризиків викликаних необґрунтованою соціально-економічною нерівністю. Проаналізовано вплив якіснішого рівня освіти та розвитку науки на сфері суспільного життя, а саме: зростання ВВП, скорочення безробіття, зниження соціальної напруженості, рівня злочинності та антигромадської поведінки, покращення соціальної мобільності, підвищення культурного рівня населення і соціальної відповідальності громадян. Досліджено зв'язок кількості регіональних закладів вищої освіти з індексом виробництва валового регіонального продукту та індексом конкурентоспроможності регіону. Внесені пропозиції щодо використання вищої освіти та наукових досліджень в якості основної стратегії для боротьби з бідністю та інтеграції України до пулу економічно-розвинутих країн.

Ключові слова: рівень освіти, системна криза, людський капітал, якість життя, постіндустріальне суспільство, валовий внутрішній продукт, заклади вищої освіти.

Алексенко Т.М., Максименко А.П. ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ – СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

В статье рассмотрены аспекты современного состояния экономики Украины в условиях системного кризиса и пандемии коронавирусной инфекции, их влияние на рост бедности и ухудшение качества жизни населения, возникновение рисков вызванных необоснованным социально-экономическим неравенством. Проанализировано влияние качественного уровня образования и развития науки на сферы общественной жизни, а именно: рост ВВП, сокращение безработицы, снижение социальной напряженности, уровня преступности и антиобщественного поведения, улучшение социальной мобильности, повышения культурного уровня населения и социальной ответственности граждан. Исследована связь количества региональных высших учебных заведений с индексом производства валового регионального продукта и индекса конкурентоспособности региона. Внесены предложения по использованию высшего образования и научных исследований в качестве основной стратегии для борьбы с бедностью и интеграции Украины в пул экономически развитых стран.

Ключевые слова: уровень образования, системный кризис, человеческий капитал, качество жизни, постиндустриальное общество, валовой внутренний продукт, учреждения высшего образования.

Alexsenko Tamara, Maksimenko Aleksandr. IMPROVING THE QUALITY OF HUMAN CAPITAL BY IMPROVING EDUCATION AND RESEARCH IS A STRATEGIC FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE STATE

The aspects of the current Ukraine's economy's state were distinguished in the article. The following factors were taken into account for further consideration: systemic crisis, coronavirus pandemic, their impact on the growth of poverty and life quality's deterioration, the formation of risks, caused by the unreasonable socio-economic inequality. It was determined, that category of life's quality has the maximum reflection of the human life's satisfaction, and its most important component is the level of education, which has the strong dependence on the actions of the authorities. An example of the countries life index's quality calculation was given basing on which the education factor was determined as a key one. The education's level and the science's development influence on the spheres of public life was analyzed, more specifically: GDP growth, reduction of unemployment, social tension, crime and antisocial behavior, the improvement of social mobility, raising the population's cultural level and citizen's social responsibility. The influence of the regional higher educational institutions' number on the production of gross regional product and the competitiveness of the region has been investigated. The ranking of TOP-35 countries of the world with the highest and lowest education level index was analyzed. The conclusions about the direct dependence of the educational level in the country and its economic development were highlighted. The requirements for the specifics of the existing ones for the educational characteristics of human capital in the modern labor market were considered. The usage by world's economically developed countries of the education's investments and research activities increasing as an instrument of economic growth was studied. The collected and processed proposals for improving of the education's quality were presented by the leading institutions of higher education in the Tauride region. Basing on the processing results, the proposals regarding the usage of higher education and scientific research as the main strategy for fighting poverty and integrating

Ukraine into the pool of economically developed countries were advanced. It was proposed to consider the investments on education and research activities as the most effective tool to stimulate the economic growth, life's quality improvement, and guarantee the success and security of Ukraine. An attention was accented on the necessity to develop and implement the Strategy for improving the quality of higher education in Ukraine.

Keywords: level of education, systemic crisis, human capital, quality of life, post-industrial society, gross domestic product, institutions of higher education.

Постановка проблеми. Економіка України перебуває в стані стагнації та потребує радикальних заходів по її оздоровленню. Враховуючи загальносвітову економічну кризу та пандемію коронавірусу, резерви економічного розвитку слід вишукувати за рахунок внутрішніх інвестицій. Стратегічним чинником, розвитку держави та підвищення якості людського капіталу, на думку авторів, має стати вдосконалення системи вищої освіти та наукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження таких вчених та експертів-економістів як: О.В. Длугопольський, Г.З. Чекаловська, В.П. Кухар, П.С. Єщенко, Я. А. Жаліло, Н.А. Тюхтенко, А.В. Ломоносов, О.Е. Ломоносова, Г.Г. Савіна, О.Є. Куц свідчать про прямий вплив рівня освіти і наукової діяльності на соціально-економічний розвиток держави, якість життя та людського капіталу. В статті вперше буде розглянуто вплив закладів вищої освіти (далі – ЗВО) на економіку регіонів, їх кореляція з індексами валового регіонального продукту та індексами конкурентоспроможності.

Мета статті. На основі викладеного, можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в тому, щоб довести, що збереження та розвиток державних регіональних ЗВО, забезпечення доступності вищої освіти для всіх верств населення має стати стратегічним чинником економічного зростання, боротьби з бідністю та інтеграції України до пулу економічно-розвинутих країн.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Україна багато років знаходиться в глибокій системній кризі. Після розпаду Радянського Союзу економіка України входила в десятку найбільших економік світу і по багатьох позиціях займала лідируючі місця в Європі, мала ряд високотехнологічних виробництв, таких як космічне, авіаційне, суднобудування, точне приладобудування, електроніка та ін. У даний час країна з промислово розвинутої перетворюється в аграрно-промислову, і має всі передумови перетворитися в суто аграрну. Збільшується зовнішній борг за кредитами. Диференціація населення за рівнем доходів наближається до критичного рівня. В незадовільному стані соціальна сфера. Основна маса населення відсторонена від власності та управління. Всі рівні влади намагаються виправдати такий стан зовнішньою агресією, зношеністю засобів виробництва, жорсткою конкуренцією на світових ринках, різними санкціями, квотами, митними бар'єрами. При цьому не приділяється достатньо уваги внутрішнім причинам деградації економіки. В силу обставин, що склалися, в сьогоденних умовах різко зростає роль освіти та наукової діяльності, які б дозволили не тільки уникнути багатьох помилок, але і, що особливо важливо, виробити позитивну програму радикальних перетворень в національній економіці, яка сприятиме евроінтеграції України.

Валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС) на душу населення (реальний ВВП) в Україні – складає лише 20% від середнього по ЄС, що є другим найнижчим рівнем серед усіх країн Центральної та Схід-

ної Європи. Ситуація ускладнилася у зв'язку з пандемією коронавірусу. Для України нова криза стане ще більшим ударом, ніж для решти світу. Українська економіка – мала і відкрита. Це означає, що вона дуже залежить від ситуації у світі, зокрема, від попиту та пропозиції на товари українського експорту і цін на товари, які Україна імпортує. Згідно прогнозу МВФ, ВВП України через коронавірус упаде на 7,7%, тоді як світова економіка – на 3%. Тобто відновлення після кризи для України буде більш тривалим, ніж для решти світу: зростання ВВП України в 2021 році прогнозується на рівні 3,6%, тоді як зростання економіки світу – на 5,8%. Це означає, що нова криза тільки збільшить розрив між Україною і розвиненими країнами, як за показником конкурентоспроможності економіки, так і за показниками якості життя. Експерти ЮНІСЕФ прогнозують, що економічні наслідки пандемії приведуть у цьому році до зuboжіння значної частини населення України. Число людей, які живуть за межею бідності, за найскромнішими оцінками, збільшиться на 6,3 млн, з них 1,4 млн складуть діти. Мінсоцполітики уточнює, що згідно прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за підсумками 2019 року рівень бідності (за критерієм витрати нижчі за фактичний прожитковий мінімум) очікується на рівні 38,5%, що на 4,7% нижче значення 2018 року, а за підсумками 2020 року рівень бідності зросте до 45%, що на 6,5% вище значення 2019 року [10].

У сучасному світі дати оцінку ефективності діяльності держави, з метою підвищення благополуччя громадян, досить складно, але такі критерії все ж існують. Однією з таких категорій, яка максимально охоплює задоволення людей життям, соціальними відносинами, навколишнім середовищем, а також характеризує структуру потреб і що важливо, має сильну залежність від діяльності органів державної влади, є категорія якість життя, оскільки саме за нею людина орієнтується у всій своїй поведінці. Останнім часом саме значенням індексу якості життя приділяється величезна увага ООН, а також більшістю зарубіжних і вітчизняних вчених.

Зазначений індекс поєднує відібрані об'єктивні (статистичні) та суб'єктивні (соціологічні) показники, які характеризують якість життя та визначають рівень комфорту, в якому перебувають індивід і суспільство. У таблиці наведені дані розрахунку індексу якості життя за даними щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАНУ та моніторингового порівняльного міжнародного проекту «Європейське соціальне дослідження» (ESS), що охоплює 26 європейських країн. Наведені дані дозволяють зробити висновок, що кожна соціально-політична система дозволяє реалізувати певний рівень і характер якості життя. Очевидно, що у формуванні системи показників якості життя фактор освіти відіграє ключову роль, особливо у формуванні системи нормативно-ціннісних координат суспільства. Тобто у економічно розвинутому, демократичному суспільстві найбільшої ваги набирають рівень освіти, професія та досвід роботи. Серйозною

Таблиця 1
Індекс якості життя за даними «Європейського соціологічного дослідження»
шкала від 0 до 10 балів

Сфери якості життя	Країни			
	Фінляндія	Польща	Росія	Україна
Здоров'я	5,4	3,8	3,5	2,9
Благополуччя	8,0	7,1	6,2	5,4
Зайнятість	6,2	6,6	7,1	6,2
Безпека	8,1	8,6	7,5	6,5
Навколишнє середовище	3,3	3,1	2,9	2,8
Освіта	7,9	6,0	4,3	3,9
Демократичне управління	5,9	4,5	4,2	2,7
Участь у громадському житті	2,2	0,6	0,7	0,5
Задоволення життям	7,9	7,0	5,7	4,8
Індекс якості життя	5,7	5,2	4,7	4,0

Джерело: [11]

соціальною проблемою забезпечення таких складових як демократичне управління та задоволення життям, у нашій країні є поляризація суспільства за рівнем доходів. Адже необґрунтована соціально-економічна нерівність завжди вкрай негативно сприймається соціумом і може призвести до навіть до збройного протистояння. І якщо говорити про Україну, то саме подібна нерівність в умовах відсутності «соціальних ліфтів» є головною причиною міграції працездатного населення з України. Це гостро ставить перед вітчизняною економікою, включаючи її регіональний рівень, завдання модернізації суспільної та економічної сфер. Залучення коштів у інфраструктуру, модернізацію, бізнес-середовище та інституційні реформи в регіонах, якщо вони не забезпечені належним рівнем людського капіталу, не зможуть підвищити конкурентоспроможність території, а отже, і забезпечити підвищення якості життя. Тобто основним ресурсом розвитку, і відповідно конкурентоспроможності регіону має бути не сировина і основні фонди, а людський, перш за все, інтелектуальний потенціал. Тому основні зусилля влади і суспільства повинні бути спрямовані на максимальну капіталізацію цього потенціалу. З усіх складових людського капіталу освіта є ключовим фактором, який визначає можливість переходу до інноваційної економіки.

туру, модернізацію, бізнес-середовище та інституційні реформи в регіонах, якщо вони не забезпечені належним рівнем людського капіталу, не зможуть підвищити конкурентоспроможність території, а отже, і забезпечити підвищення якості життя. Тобто основним ресурсом розвитку, і відповідно конкурентоспроможності регіону має бути не сировина і основні фонди, а людський, перш за все, інтелектуальний потенціал. Тому основні зусилля влади і суспільства повинні бути спрямовані на максимальну капіталізацію цього потенціалу. З усіх складових людського капіталу освіта є ключовим фактором, який визначає можливість переходу до інноваційної економіки.

Таблиця 2
Вплив ЗВО на економічний стан та конкурентоспроможність регіону

	Кількість ВНЗ, од	Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2019 році	Кількість патентів (корисна модель) 2016 рік	Індекс конкурентоспроможності регіонів України
Україна	652	103,2	8828	
Вінницька	23	107,3	1315	0,155
Волинська	14	93,8	62	0,178
Дніпропетровська	55	103,4	594	0,255
Донецька	28	102,8	260	0,061
Житомирська	19	100,7	45	0,135
Закарпатська	14	98,4	80	0,145
Запорізька	24	101,4	323	0,207
Івано-Франківська	16	106,1	128	0,157
Київська	21	102,1	155	0,202
Кіровоградська	15	104,5	74	0,129
Луганська	12	103,3	166	0,054
Львівська	43	101,8	344	0,248
Миколаївська	17	104,3	85	0,178
Одеська	40	101,8	357	0,233
Полтавська	18	100,9	211	0,164
Рівненська	13	108,3	122	0,182
Сумська	14	103,2	120	0,155
Тернопільська	18	101,8	283	0,174
Харківська	64	101,4	1081	0,261
Херсонська	21	101,9	108	0,136
Хмельницька	18	99,8	99	0,158
Черкаська	16	103,2	120	0,157
Чернівецька	16	104,4	186	0,171
Чернігівська	16	98,5	25	0,122
м.Київ	97	106,2	2485	0,942

Джерело: сформовано авторами за даними [12; 13]

Таблиця 3

ТОП-35 країн світу з найвищим (Рейтинг) та ТОП-35 країн найнижчим (Антирейтинг) індексом рівня освіти

Рейтинг	Країна	Індекс	Антирейтинг	Країна	Індекс
1	Німеччина	0.940	155	Камбоджа	0,476
2	Австралія	0.929	156	Коморські Острови	0,476
3	Данія	0.920	157	Соломонові Острови	0,469
4	Ірландія	0.918	158	Малаві	0,459
5	Нова Зеландія	0.917	159	Руанда	0,457
6	Норвегія	0.915	160	М'янма	0,452
7	Великобританія	0.914	161	Гаїті	0,445
8	Ісландія	0.912	162	Бутан	0,441
9	Нідерланди	0.906	163	Кот-д'Івуар	0,441
10	Фінляндія	0.905	164	Екваторіальна Гвінея	0,441
11	Швеція	0.904	165	Папуа-Нова Гвінея	0,432
12	Об'єднанні Штати Америки	0.903	166	Танзанія	0,423
13	Канада	0.899	167	Ліберія	0,422
14	Швейцарія	0.897	168	Бурунді	0,418
15	Бельгія	0.893	169	Сирія	0,416
16	Чехія	0.893	170	Афганістан	0,413
17	Словенія	0.886	171	Пакистан	0,407
18	Литва	0.879	172	С'єрра-Леоне	0,403
19	Ізраїль	0.874	173	Гвінея-Бісау	0,402
20	Естонія	0.869	174	Мавританія	0,389
21	Латвія	0.866	175	Мозамбік	0,389
22	Польща	0.866	176	Гамбія	0,386
23	Південна Корея	0.862	177	Центрально-Африканська республіка	0,353
24	Гонконг	0.855	178	Сенегал	0,352
25	Австрія	0.852	179	Йемен	0,347
26	Японія	0.848	180	Гвінея	0,340
27	Грузія	0.845	181	Судан	0,339
28	Палау	0.844	182	Ефіопія	0,335
29	Франція	0.840	183	Джибуті	0,313
30	Білорусія	0.838	184	Південний Судан	0,301
31	Греція	0.838	185	Буркіна Фасо	0,300
32	Росія	0.832	186	Малі	0,290
33	Сінгапур	0.832	187	Чад	0,288
34	Словацьчина	0.831	188	Еритрея	0,269
35	Ліхтенштейн	0.827	189	Нігер	0,247

Джерело: за даними «Рейтинг країн світу за рівнем освіти» [14]

Саме доступність освіти – невід'ємна умова накопичення людського капіталу та інтенсивного економічного зростання.

Питання, що стосуються специфіки вимог до необхідних освітніх характеристик людського капіталу слід розглядати в тісному зв'язку з вивченням тенденцій розвитку ринкового суспільства, його галузевих трансформацій і ринку праці. З огляду на те, що в другій половині 20-го століття в економіці розвинених країн стала переважати тенденція до витіснення матеріального виробництва сферою послуг [6]. Відповідно, змінився і характер зайнятості, на який має значний вплив звернення до інформаційних ресурсів [1, с. 38]. У цьому контексті необхідне переосмислення бачення розвитку регіонів, що потребує наукового стратегування їхнього розвитку, орієнтованого на ефективне використання людського потенціалу на засадах диверсифікації регіональних економік. Відповідно зростає необхідність коригування структурних вад кожного регіону науково обґрунтованими засобами.

Освіта все більше розглядається не тільки як спосіб зміни соціального і економічного статусу індивіда, але і як фактор соціально-економічного розвитку

території. Конкуренентоспроможність регіону, можливості для економічного зростання і інвестиційна привабливість, соціальна стабільність у сучасних умовах визначається якістю трудового потенціалу, його відповідністю умовам, суспільного виробництва, що постійно змінюється. Розвиток сучасної економіки перетворює освітні послуги в найбільш затребуваний товар, оскільки, за висловом А.В. Трохимчук, сьогодні на ринку праці «купується не співробітник, а його кваліфікація, знання та вміння» [8, с. 294]. Якщо розглянути концентрацію вищих навчальних закладів по регіонах України – простежується помітний взаємозв'язок виробництва валового регіонального продукту з кількістю наявних у регіоні вищих навчальних закладів.

З наведених даних можна зробити висновок, що питома вага наукової та освітньої інфраструктури суттєво впливає на якість людського капіталу та відповідно формування ВВП. З огляду на зазначене, освіту та наукову діяльність можна вважати одним з основних факторів економічного зростання і технологічного прогресу. Їх стан і ефективність визначають економічний і виробничий потенціал, обороноздатність, життєвий рівень громадян і між-

народний статус держави [8, с. 297]. До речі, рейтинг країн світу складається саме на основі індексу рівня освіти, який розраховується як індекс грамотності дорослого населення та індекс сукупної долі тих, що отримують освіту. Останній такий рейтинг був підготовлений у кінці 2018 року.

Економічний стан країн з високим індексом рівня освіти не потребує коментарів. Якщо говорити про лідерів «антирейтингу», то це переважно слаборозвинені країни Африки і Азії. Через погану економічну обстановку, відсутність доступу населення до високоякісних освітніх послуг, показник рівня освіти тут досить низький. Відповідно низькі і темпи соціально-економічного зростання.

Аналіз соціально-економічних характеристик територій за ключовими економічними показниками показує чіткий взаємозв'язок освіти та якості життя. Освіта підвищує продуктивність праці, що забезпечує збільшення доходів зайнятих і зростання ВВП. Проведені в середині 1980-х років у США дослідження показали, що збільшення терміну навчання робочої сили на один рік може привести до додаткового зростання ВВП на 2% [2, с. 58]. В останні роки у країнах Організації економічного розвитку та співробітництва (далі – ОЕРС) та їх партнерів також був проведений ряд досліджень, спрямованих на вивчення впливу людського капіталу на економічне зростання регіону. В результаті було встановлено, що кожен додатковий рік навчання призводить до 0,5-1,2%-ого економічного зростання. Збільшення середньостатистичного рівня освіти на один рік піднімає виробництво продукції на душу населення на 5% [8, с. 293]. Таким чином обсяги вкладення в людський капітал через освіту визначають економічне зростання і є найбільш потужною рушійною силою економічного розвитку.

Очевидно, що освіта впливає на всі сфери суспільного життя. Для держави підвищення рівня освіти громадян відбивається: у зниженні соціальної напруженості, скороченні безробіття, зниженні рівня бідності, антигромадської поведінки, злочинності, в зростанні соціальної мобільності, у підвищенні культурного рівня населення, в збільшенні соціальної відповідальності громадян. З позиції економіки, результативність функціонування системи вищої освіти виражається в зростанні продуктивності праці, ВВП і ВПП (валового регіонального продукту), у підвищенні конкурентоспроможності національної/регіональної економіки. Тобто інвестиції саме в освіту створюють широкий спектр економічних і соціальних ефектів. Вони також сприяють підвищенню рівня економічної справедливості і скороченню рівня бідності, підвищенню соціальної мобільності між поколіннями, формуванню кадрового потенціалу, а також своєчасній адаптації стратегії розвитку освіти до змін ринку праці. І, відповідно, повинні розглядатися як один з найбільш ефективних видів капіталовкладень. Так звані «Кращі країни світу», за версією U.S. News & World Report, зростання інвестицій в освіту і науково-дослідну діяльність розглядають як інструмент стимулювання економічного зростання і забезпечення повної зайнятості, а високий рівень знань, навичок і компетенцій населення визнають запорукою успіху і безпеки держави [15].

Стосовно України, то відповідно до запропонованих змін до державного бюджету України 2020 року передбачається тотальне скорочення державних витрат на наукову сферу. Слід зазначити, що рівень цих витрат у порівнянні з іншими країнами і так перебував на критично низькому рівні: за планом на 2020 рік – 10,6 млрд. грн. (або 0,2% ВВП), це

при тому що згідно зі статтею 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава повинна забезпечувати бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності в розмірі ... не менше 1,7% ВВП. Як наслідок скорочення державної підтримки науки – Україна зараз знаходиться серед країн з найнижчим рівнем «науково-дослідницької капіталізації» ВВП. Так, виконані в Україні дослідження і розробки (ДіР) у 2019 році становили по оцінці лише 0,4% ВВП, у той час як в середньому по країнах ОЕРС цей показник складає 2% ВВП [9]. Ситуація в наукових організаціях близька до критичної і продовжує погіршуватися. Бюджетне фінансування науки скорочується, зарплатний фонд інститутів зменшується, відповідно почалися скорочення, не вистачає коштів на оплату комунальних послуг та податків на майно. Криза торкнулася більшості сфер наукової діяльності, однак фундаментальна наука постраждала особливо сильно. Хоча згідно зі стратегією ЄС «Європа-2020», курс на який декларує Україна, поставлено завдання довести рівень фінансування науки в країнах ЄС до 3% ВВП у 2020 році. (Довідково: у порівнянні з країнами ОЕРС частка ДіР в економіці України відповідає рівню таких країн, як Чилі, Румунія, Латвія, Аргентина). Найбільші обсяги виконання ДіР спостерігаються в Швейцарії – 3,4%; Кореї – 4,2%; Ізраїлі – 4,3% ВВП. За останні 10 років чисельність дослідників у нашій державі скоротилося більш ніж удвічі. Україна входить до числа країн з найменшою концентрацією дослідників: 12 осіб на 10000 населення проти 55 в країнах Європи та ОЕРС.

Проблемою є і те, що роботодавці постійно скаржаться на низьку якість випускників вищої школи. Однією з основних причин низької якості освіти вважають велику кількість навчальних закладів, а отже, і студентів. У публічному дискурсі цю особливість української системи освіти пов'язують з пережитками радянської системи. Але як показують статистичні дані [7], «роздута» система вищої освіти насправді є наслідком постсоціалістичних трансформацій, пов'язаних з переходом до капіталізму. Вона сформувалася як ринкова пропозиція на підвищення попиту освітніх послуг.

Статистика свідчить, що починаючи з 2010/2011 навчального року кількість зарахованих студентів постійно перевищує кількість випускників шкіл. Після розпаду Радянського Союзу мережа університетів в Україні зросла переважно через появу приватних послуг. Крім приватних університетів, державні установи також почали надавати платні послуги. Тому причина падіння якості вищої освіти швидше криється в першочерговому намірі отримання прибутку, ніж у пережитках радянського досвіду. При продовженні зазначених тенденцій у науковій і освітній сфері ще кілька років, з високою ймовірністю можна стверджувати, що відродження української науки стане неможливим навіть при істотному збільшенні бюджетного фінансування. Українська наука просто перестане існувати як громадський інститут. Реальним шансом поліпшити ситуацію в науковій і освітній сферах України, трансформували їх у фактор економічного зростання став Указ Президента України № 210/2020 «Про вдосконалення вищої освіти в Україні».

Сектор досліджень Таврійського регіону та Криму у місті Херсоні Національного інституту стратегічних досліджень провів дослідження зазначеної тематики в Херсонській, Миколаївській областях та Автономній республіці Крим, за результатами якого

підготував пропозиції до проекту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, а саме:

1. З метою підвищення рівня планування чисельності науково-педагогічних працівників і узгодження обсягів підготовки фахівців з вищою освітою за державним замовленням, враховуючи, що однією з найбільш істотних складових витрат закладів вищої освіти – є витрати на оплату праці, розробити нормативи чисельності студентів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника нового покоління, які можуть бути введені на галузевому рівні, як нормативний документ, або мати локальний характер і використовуватися вузами для прийняття управлінських рішень з питань організації навчального процесу, при плануванні праці та її оплати, складанні кошторисів витрат і т.п. При формуванні системи нормативів за основу може бути взята «Методика розрахунку нормативів чисельності студентів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації» (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 33535, дата реєстрації 01.08.2010 року (автори Ломоносов А.В., Ломоносова О.Е.)). Зазначена методика дозволяє формувати економічно обґрунтовані системи нормативів для кожної окремої спеціальності і освітньої програми.

2. Для запобігання втрати кращих випускників шкіл і «вимивання» людського капіталу з регіонів, забезпечення їх підприємств кваліфікованими фахівцями та надання системі державного замовлення гнучкості, доповнити відкриту конкурсну пропозицію (широкий конкурс) закритими (фіксованим) конкурсними пропозиціями для регіонів. При визначенні для кожного регіону кількості місць для навчання за державним замовленням враховувати демографічну ситуацію і стан вищої освіти (наприклад, кількість випускників, чисельність студентів, у тому числі на 10 тис. населення, спектр спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців необхідних для конкретного регіону і т.д.), індикатори соціально економічного розвитку, в тому числі людського і людського інтелектуального капіталу, стратегію і перспективи кожного регіону і т.п.

3. З метою ефективного реалізації державної політики в галузі освіти і науки, інновацій та соціально-економічного розвитку регіонів, а також для створення умов для прийняття науково обґрунтованих рішень і підвищення впливу на процеси, що відбуваються в цій галузі, доцільним є організація проведення моніторингу регіональних систем вищої освіти. Здійснення такого моніторингу дозволить:

- контролювати стан і зміни параметрів функціонування і розвитку систем вищої освіти регіонів;
- своєчасно формувати достовірну інформацію, яка б забезпечувала виконання комплексу досліджень, що включають аналіз, оцінку і прогнозування соціально-економічних процесів у сфері вищої освіти, а також підготовки рекомендацій щодо внесення необхідних коректив. Результати моніторингу можуть використовуватися при формуванні концепцій, програм і планів розвитку вищої освіти, контролі реалізації державної політики в сфері вищої освіти регіону, вирішенні питань оптимізації мережі навчальних закладів, проведення експертної оцінки доцільності створення в регіоні нових освітніх установ, внесення до Міністерства освіти і науки України пропозицій, спрямованих на поліпшення функціонування закладів вищої освіти.

Для проведення постійного моніторингу регіональних ринків освітніх послуг вищої освіти доцільно

організувати Науково-дослідні центри (громадські організації, які б виконували дослідження стану і розвитку вищої освіти області) моніторингу регіональної вищої освіти при органах державної влади. Наприклад, такий центр створено при Херсонській обласній адміністрації. При плануванні своєї роботи Центр моніторингу вищої освіти враховуватиме:

основні напрямки соціально-економічного розвитку і науково-технічного прогресу, державні та галузеві науково-технічні і цільові програми, плани і програми розвитку громад і територій. Актуальні регіональні проблеми, пов'язані з вищою освітою, визначатимуться Центром моніторингу самостійно, або пропонуватимуться для дослідження і вирішення іншими установами і організаціями.

4. З метою розширення автономії вищих навчальних закладів та надання їм дієвого інструментарію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень пропонується наступне:

4.1. Дозволити ЗВО, що мають статус національних або дослідних, самим розраховувати і встановлювати розміри оплати освітніх та інших послуг, в тому числі індикативну собівартість.

4.2. Дозволити ЗВО, річний обсяг бюджетного фінансування яких становить не менше 100 млн. грн., закупівлю товарів, робіт і послуг, придбання яких передбачається за рахунок власних надходжень відповідно до Закону України № 922-VIII від 25 грудня 2015 року «Про державні закупівлі», за спрощеною процедурою, починаючи не з 50 тис. грн., а з 200 тис. грн.

4.3. З метою реалізації фінансової автономії ЗВО в умовах хронічного недофінансування розробити механізм адаптації вищих навчальних закладів до вимог ринку і процесів економізації вищої школи. Це, в свою чергу, передбачає формування комплексу нормативних, методичних та довідкових матеріалів, які забезпечували б прийняття ефективних управлінських рішень в умовах недофінансування. Так, Херсонською філією Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова підготовлений комплекс методичних матеріалів, що забезпечують адаптацію ЗВО в умовах обмеженого фінансування.

5. Спростити механізм впровадження подвійних дипломів та режим отримання викладачем права для викладання за кордоном.

6. Збільшити в освітньо-кваліфікаційних програмах ЗНО кількість фізико-математичних і технічних дисциплін.

7. Забезпечити збалансований розвиток і ефективне використання потужностей регіональних вузів для підготовки молодих фахівців та передбачити для ЗВО програми перенавчання різних вікових груп населення відповідно до потреб ринку праці.

8. Забезпечити вдосконалення використання ІТ-технологій у навчальному процесі (особливо для потреб в екстремальних умовах).

9. Передбачити врегулювання однаковості вимог при ліцензуванні та акредитації освітніх програм.

10. Скасувати здачу ЗНО, і, зокрема, ЗНО з іноземної мови, для вступників до магістратури та надходять на контрактній основі.

11. Передбачити пріоритетне фінансування інженерних спеціальностей в ЗВО за рахунок бюджетів усіх рівнів, а також збільшення в шкільних освітніх програмах кількості навчальних годин на фізико-математичні та технічні дисципліни, розглянути можливість створення політехнічних шкіл.

12. Акредитацію освітніх програм проводити не пізніше ніж за рік до отримання випускниками

диплома, для забезпечення, в разі не проходження акредитації ЗВО, можливості випускникам, зокрема контрактникам, отримати диплом у ЗВО з акредитованими програмами.

13. Не враховувати індекс працевлаштування студентів при призначенні фінансування ЗВО.

14. Стимулювати розвиток професійно-технічної освіти в Україні.

15. Розглянути можливість створення навчальних кластерів (ПТУ, коледж, ЗВО, підприємство). Розробити механізм залучення регіональних ЗВО в якості структурних підрозділів Індустріальних парків.

16. Забезпечити всебічну державну підтримку створення та розвитку наукових шкіл.

17. Проводити політику використання регіональних вузів, як тригерів економічного розвитку регіонів, запобігаючи їх бездумну ліквідацію, враховуючи їх вплив на зайнятість і економічне становище регіону, а також те що необгрунтоване скорочення викладачів і наукових співробітників призведе до значного зростання протестного потенціалу.

18. Не допускати зниження фінансування фундаментальних наукових досліджень нижче законодавчо встановлених показників. Впроваджувати ефективні форми (з досвіду економічно розвинених країн світу) державного стимулювання витрат бізнесу на дослідження і розробки – фактично опосередкованого фінансування науки з боку держави – податкові відрахування, податкові кредити і ін.

19. Максимально зберегти кількість державних регіональних ЗВО, зважаючи на їх інтегрованість в економіку регіонів та створення умов доступності вищої освіти.

Висновки. Впровадження зазначених пропозицій (узгоджених з керівниками провідних ЗВО регіону) на державному рівні, на думку авторів, дозволить перетворити науку і освіту в висококонкурентну сферу діяльності, дієвий спосіб покращення якості людського капіталу, і як наслідок – економічного становища держави. З огляду на те що наука і освіта – це не тільки питання статусу і культурного рівня, а найефективніший чинник розвитку, то розробка і реалізація Стратегії поліпшення якості вищої освіти має стати першочерговим державним завданням.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Длугопольский А.В., Чекаловская Г.З. Образование как фактор формирования человеческого капитала и экономического роста (на примере Украины). *Теоретическая экономика*. 2013. № 3. С. 32–39.
2. Нуриев Р.М. Развитие человеческого капитала как реальная альтернатива сырьевой специализации страны. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2007. Том 5. № 3. С. 55–61.
3. Человеческий капитал – как фактор опережающего экономического развития М.С. Хараева. *Креативная экономика*. 2009. Том 3. № 3. С. 20–27.
4. Филипенко А.С. Народная солидарная экономика: концептуальный эскиз. *Экономика Украины*. 2016. № 6(647). С. 19–28.
5. Lomonosov A., Lomonosova O., Nadtochii I. The systematization and classification of socio-economic problems in higher education. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. No. 4. P. 137–147. DOI: 10.30525/2256-0742/2019-5-4-137-147
6. Ломоносов А.В., Ломоносова О.Е. Проблеми розвитку людського інтелектуального капіталу Херсонщини. *Таврійський науковий вісник: науковий журнал*. Херсон : Айлант. 2008. Вип. 57. С. 147–152.
7. Савіна Г.Г. Розроблення системи управління розвитком трудового потенціалу регіонів України в контексті світових інтеграційних процесів : монографія. Херсон : ХНТУ, 2010.
8. Куц А. Указываем молодежи на дверь: Почему Украине ни в коем случае нельзя сокращать госзаказ в образовании. 112 ua. URL: <https://112.ua/mnenie/ukazyvaem-molodezhi-na-dver-pochemu-ukraine-ni-v-koem-sluchae-nelzya-sokrashhat-goszakaz-v-obrazovanii-454224.html> (дата звернення: 31.07.2020).
9. Трохимчук А.В. Влияние образования на экономику в условиях постиндустриального общества. *Концепт*. 2017. Т. 14. С. 292–298. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770663.htm> (дата звернення: 31.07.2020).
10. Данилишин Б. Зміни до держбюджету-2020: Процес руйнування наукової сфери вже запущено. *Zik.ua*. URL: https://zik.ua/blogs/zminy_do_derzhbiudzhetu_2020_protse_ruinuvannia_naukovoji_sfery_vzhe_zapushchenyi_963545 (дата звернення: 04.08.2020).
11. Мінсоцполітики запевняє, що суттєвого підвищення рівня бідності у 2020 році не буде. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/g1bmarket.ru/ratings/education-index> (дата звернення: 19.08.2020).
12. Україна посіла 5 місце з кінця у рейтингу кращих країн світу. *Lenta.ua*. URL: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-posila-pyate-mistse-z-kintsya-u-reytingu-krashchih-krayin-svitu-34813/> (дата звернення: 19.08.2020).
13. Держстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.08.2020).
14. Львівська обласна державна адміністрація. URL: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/index%20konkurentospromozhnosti_aparatka_pdf (дата звернення: 18.08.2020).
15. Рейтинг стран мира по Индексу уровня образования. URL: <https://g1bmarket.ru/ratings/education-index> (дата звернення: 19.08.2020).
16. Україна посіла 5 місце з кінця у рейтингу кращих країн світу. *Lenta.ua*. URL: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-posila-pyate-mistse-z-kintsya-u-reytingu-krashchih-krayin-svitu-34813/> (дата звернення: 19.08.2020).

REFERENCES:

1. Dlugopol'skij A.V., Chekalovskaya G.Z. (2013). Obrazovanie kak faktor formirovaniya chelovecheskogo kapitala i ehkonomicheskogo rosta (na primere Ukrainy) [Education as a factor in the formation of human capital and economic growth (on the example of Ukraine)]. *Teoreticheskaya ehkonomika*, no. 3, pp. 32–39. [in Russian]
2. Nuriev R.M. (2007). Razvitie chelovecheskogo kapitala kak real'naya alternativa syr'evoy specializacii strany [Development of human capital as a real alternative to the country's raw material specialization]. *Ehkonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, tom 5, no. 3, pp. 55–61. [in Russian]
3. Kharaeva M.S. (2009). Chelovecheskij kapital – kak faktor operzhayushchego ehkonomicheskogo razvitiya [Human capital as a factor of outstripping economic development]. *Kreativnaya ehkonomika*, tom 3, no. 3, pp. 20–27. [in Russian]
4. Filipenko A.S. (2016). Narodnaya solidarnaya ehkonomika: konceptual'nyj ehskiz [People's solidarity economy: concept sketch]. *Ehkonomika Ukrainy*, no. 6(647), pp. 19–28. [in Russian]
5. Lomonosov A., Lomonosova O., Nadtochii I. (2019). The systematization and classification of socio-economic problems in higher education. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga: Publishing House «Baltija Publishing», vol. 5(2019), no. 4, pp. 137–147. DOI: 10.30525/2256-0742/2019-5-4-137-147
6. Lomonosov A.V., Lomonosova O.E. (2008). Problemi rozvitku lyuds'kogo intelektual'nogo kapitalu Khersonshchini [Problems of development of human intellectual capital of Kherson region]. *Tavrijs'kij naukovij visnik: naukovij zhurnal*. Kherson: Ajlant, vol. 57, pp. 147–152. [in Ukrainian]
7. Savina G.G. (2010). *Rozroblennya sistemi upravlinnya rozvitkom trudovogo potencialu regioniv Ukrainy v konteksti svitovikh integracijnih procesiv: monografiya* [Development of a management system for the development of labor potential of the regions of Ukraine in the context of global integration processes. monograph]. Kherson: KHNTU. [in Ukrainian]
8. Kushch A. Ukazyvaem molodezhi na dver': Pochemu Ukraine ni v koem sluchae nelzya sokrashchat' goszakaz v obrazovanii. 112 ua. Available at: <https://112.ua/mnenie/ukazyvaem-molodezhi-na-dver-pochemu-ukraine-ni-v-koem-sluchae-nelzya-sokrashhat-goszakaz-v-obrazovanii-454224.html> (accessed July 31, 2020).
9. Trokhimchuk A.V. (2017). Vliyanie obrazovaniya na ehkonomiku v usloviyakh postindustrial'nogo obschestva. *Koncept*. T. 14, pp. 292–298. Available at: <http://e-koncept.ru/2017/770663.htm> (accessed July 31, 2020).

10. B. Danilishin. Zmini do derzhbyudzhetu-2020: Proces rujn-vannyya naukovoi sferi vzhe zapushcheno. Zik.ua. Available at: https://zik.ua/blogs/zminy_do_derzhbiudzhetu_2020_protse_ruinovannia_naukovoii_sfery_vzhe_zapushchenyi_963545 (accessed August 04, 2020).
11. Minsocpolitiki zapevnyae, shcho suttevogo pidvishchennyya rivnyia bidnosti u 2020 roci ne bude. Ukrinform. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3029694-minsocpolitiki-zapevnae-so-suttevogo-pidvisenna-rivna-bidnosti-u-2020-roci-ne-bude.html> (accessed August 07, 2020).
12. Dzerkalo tizhnyia. Available at: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/yakist-zhit-tya-na-shlyahu-do-adekvatnosti.html> (accessed August 12, 2020).
13. Derzhstat Ukraini. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed August 17, 2020).
14. L'vivs'ka oblasna derzhavna administraciya. Available at: https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/indeks%20konkurentospromozhnosti_aparatka_pdf (accessed August 18, 2020).
15. Rejting stran mira po Indeksu urovnya obrazovaniya. Available at: <https://gtmarket.ru/ratings/education-index> (accessed August 19, 2020).
16. Ukraina posila 5 misce z kincyia u rejtingu krashchikh krain svitu. Lenta.ua. Available at: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-posila-pyate-mistse-z-kintsya-u-rejtingu-krashchih-krayin-svitu-34813/> (accessed August 19, 2020).

*Стаття надійшла до редакції 16.09.2020.
The article was received 16 September 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-14

УДК 331.522.4:314(477)

Наумова М.А.

*кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної та управлінської аналітики
Донецького національного університету Василя Стуса
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1333-8022>
E-mail: m.naumova@donnu.edu.ua*

Гончарук Н.С.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри права, управління та адміністрування
філії Донецького національного університету імені Василя Стуса
«Бізнес-інноваційний центр "ДонНУ-Поділля"»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2205-6198>
E-mail: n.goncharuk@donnu.edu.ua*

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ

В умовах посилення несприятливого впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток країни, таких як глобалізація економіки, торгівлі, ринку праці, наслідки четвертої промислової революції «Індустрія 4.0», поширення пандемії Covid-19 та соціально-економічної нестабільності в країні, зростає актуальність моніторингу ключових факторів ефективного функціонування ринку праці України, одним з яких є стан демографічної ситуації в країні. Метою статті є аналіз динаміки основних показників демографічних процесів в Україні та їх прогнозування на основі системно-динамічної моделі. В статті проведено дослідження демографічної ситуації в Україні, проаналізовано динаміку чисельності наявного населення, природного та міграційного приросту населення країни, розподілу постійного населення за віковими групами. В роботі представлено результати моделювання середньої чисельності наявного населення України за допомогою системно-динамічного моделювання. Визначені прогнозні значення основних демографічних показників на 2021–2022 роки. Запропоновано ряд заходів в сфері державного регулювання демографічної ситуації, які спрямовані на зростання чисельності населення країни.

Ключові слова: ринок праці, демографічна ситуація, чисельність населення, соціально-економічна нестабільність, системно-динамічне моделювання.

Наумова М.А., Гончарук Н.С. ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В УКРАИНЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА

В условиях усиления неблагоприятного воздействия внешних и внутренних факторов на развитие страны, таких как глобализация экономики, торговли, рынка труда, последствия четвертой промышленной революции «Индустрия 4.0», распространение пандемии Covid-19 и социально-экономической нестабильности в стране, возрастает актуальность мониторинга ключевых факторов эффективного функционирования рынка труда Украины, одним из которых является состояние демографической ситуации в стране. Целью статьи является анализ динамики основных показателей демографических процессов в Украине и их прогнозирования на основе системно-динамической модели. В статье проведено исследование демографической ситуации в Украине, проанализирована динамика численности наличного населения, естественного и миграционного прироста населения страны, распределения постоянного населения по возрастным группам. В работе представлены результаты моделирования средней численности наличного населения Украины с помощью системно-динамического моделирования. Определены прогнозные значения основных демографических показателей на 2021–2022 годы. Предложен ряд мер в сфере государственного регулирования демографической ситуации, направленные на рост численности населения страны.

Ключевые слова: рынок труда, демографическая ситуация, численность населения, социально-экономическая нестабильность, системно-динамическое моделирование.

Naumova Maryna, Honcharuk Nataliia. DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE AS A FACTOR OF LABOR MARKET DEVELOPMENT

In the context of the increasing adverse impact of external and internal factors on the development of the country such as the globalization of the economy, trade and labor market, the consequences of the fourth industrial revolution "Industry 4.0", the spread of the Covid-19 pandemic and the increasing socio-economic instability in the country, there is an increasing relevance of monitoring key

factors of the effective functioning of the labor market in Ukraine, one of which is the state of the demographic situation in the country. Today the demographic situation in Ukraine is deteriorating every day, which is associated with economic, social and political problems in the country. First of all, the main problems are a significant increase in mortality and a low birth rate. But in addition to these problems, the growth of labor migration, the outflow of talented youth abroad, military operations in the east of the country, the annexation of Crimea, etc., are also significant. The purpose of the article is to analyze the dynamics of the main indicators of demographic processes in Ukraine and their forecasting based on the construction of a system-dynamic model. The article studies the demographic situation in Ukraine, analyzes the dynamics of the current population, including urban and rural. A study of the natural and migration growth of the population of Ukraine for 1990-2020 was carried out. The analysis of the distribution of the resident population by age groups in 2020 was made. The paper presents the results of modeling the average number of the available population of Ukraine using system-dynamic modeling. The forecasted values of the main demographic indicators for 2021–2022 have been determined: the average number of the available population in the regions of Ukraine and in the country as a whole, the growth rates of these parameters, the general rates of divorce and marriage, the general rates of migration and natural growth. Areas with the most problematic demographic situation are highlighted. A number of measures are proposed in the field of state regulation of the demographic situation aimed at increasing the population of the country.

Keywords: labor market, demographic situation, population size, socio-economic instability, system-dynamic modeling.

Постановка проблеми. Одним з ключових факторів ефективного функціонування сучасної ринкової економіки в нашій країні є стабільний розвиток ринку праці, який може своєчасно адаптуватись до несприятливих соціально-економічних змін. Тому особливої актуальності набуває дослідження впливу різноманітних чинників на стан ринку праці в умовах соціально-економічної та епідеміологічної нестабільності, таких як економічні, політичні, соціально-культурні, географічні, природно-кліматичні, демографічні, екологічні та інші, моделювання та прогнозування його показників.

На сьогоднішній день демографічна ситуація в Україні погіршується з кожним днем, що пов'язано з економічними, соціальними та політичними проблемами в країні. Насамперед, головні проблеми – це суттєве зростання смертності населення та низький рівень народжуваності. Але й крім цих проблем є зростання трудової міграції, відтік талановитої молоді закордон, військові дії на сході країни, анексія Криму тощо, які повинні стати пріоритетними при формуванні демографічної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження демографічних проблем в Україні висвітлювалося в працях таких українських вчених, як Г.П. Баб'як [1], А.А. Смаглюк, Н.В. Статівка [2],

А.С. Магдич [3], Д.Д. Плинокос [4], І.А. Цвігун [5], Т.В. Яковенко [6] та інших. Але за сучасних умов для забезпечення соціально-економічної стабільності в Україні необхідно досліджувати, аналізувати та прогнозувати демографічну ситуацію, яка безпосередньо впливає на формування трудового потенціалу країни, запроваджувати необхідні державні програми щодо регулювання проблеми відтворення населення.

Метою статті є дослідження демографічної ситуації в Україні та її прогнозування за допомогою побудови системно-динамічної моделі.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Ефективне функціонування ринку праці України залежить від впливу багатьох факторів, як зовнішніх, таких як глобалізація економіки, торгівлі, ринку праці, четверта промислова революція «Індустрія 4.0», поширення коронавірусу тощо, так і внутрішніх, як політична ситуація в країні, економічні спади, фінансові кризи. Не останнє місце серед цих факторів займає демографічна ситуація в Україні, яка може посилювати дисбаланс у попиті та пропозиції на ринку праці. Рівень народжуваності, чисельність працездатного населення, його гендерно-вікова структура визначає пропозицію робочої сили на ринку праці. З іншого боку, зниження чисельності населення та його доходів, яке є головним спо-

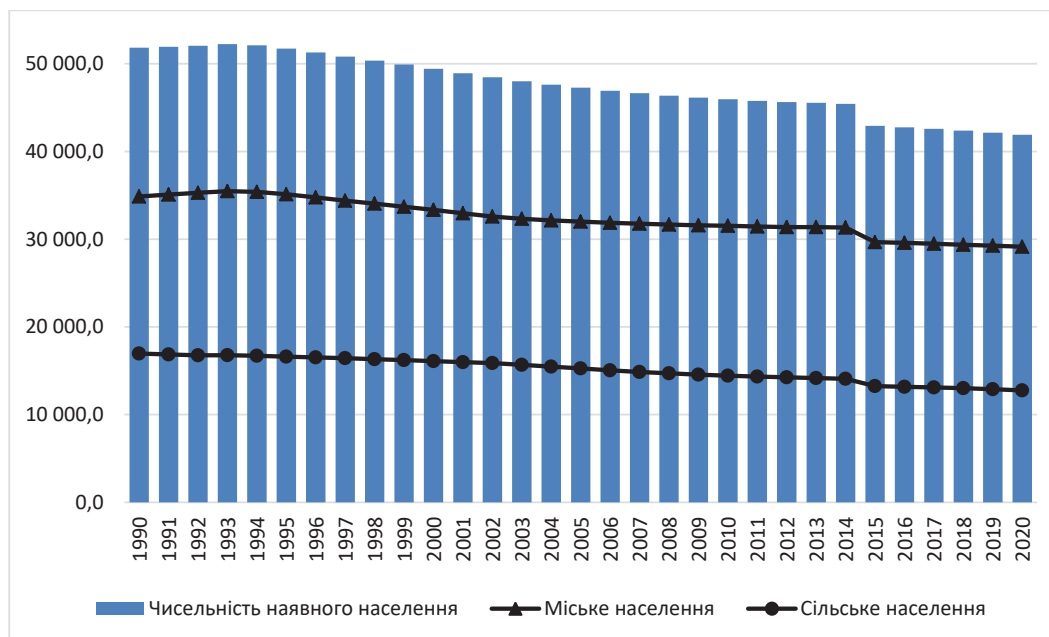

Рис. 1. Чисельність наявного населення України з 1990–2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

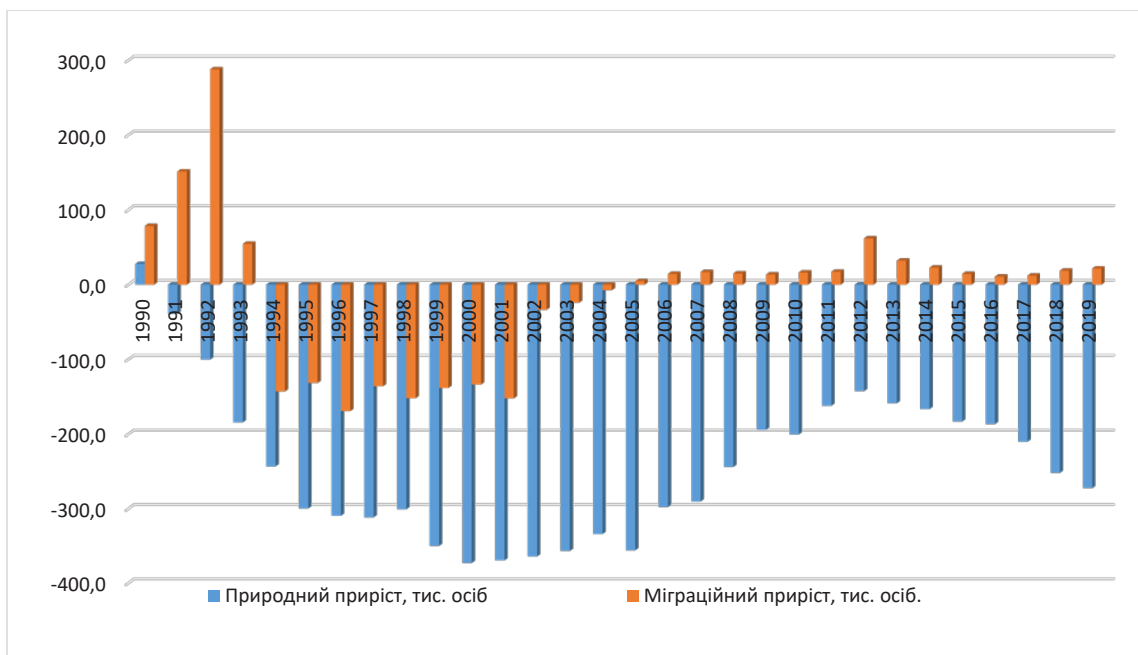

Рис. 2. Природний та міграційний прирости населення України за 1990–2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

живачем товарів та послуг, призводить в результаті до скорочення попиту на робочу силу в певних областях економіки.

Згідно даних Державної служби статистики України чисельність населення України за 30 років зменшилась на 9936,1 тис. осіб. Крім того, з 2014 по 2020 рр. чисельність населення зменшилась внаслідок анексії Криму та тимчасової окупації окремих територій Донецької та Луганської областей.

Однак загальна чисельність населення не достатньо відображає специфіку формування ринку праці, оскільки міське та сільське населення по-різному впливають на функціонування ринку праці, в різній мірі беруть участь в його організації, розподілі капітальних вкладень, формуванні структури зайнятості та бюджету. Аналіз даних показав, що темп приросту чисельності міського та сільського населення за 1990–2020 рр. має негативне значення: для міського населення – (-16,43%), абсолютне значення темпу приросту сільського населення – ще більше, він складає -24,79%. Суттєве зменшення чисельності

сільського населення насамперед пов'язано з низьким рівнем життя в сільській місцевості, відсутністю робочих місць, особливо для молоді, відтоком населення до великих міст, внаслідок чого зниженням рівня народжуваності та зростанням рівня смертності. Крім того, спостерігається зростання трудової міграції до сусідніх країн (Польща, Чехія, Словаччина тощо). Щоб уникнути негативної тенденції скорочення як міського та і сільського населення необхідно покращити умови праці та проживання у містах та селах, збільшити соціальну допомогу при народженні дітей, надавати матеріальну підтримку починаючим підприємцям та молодим сім'ям у вигляді довгострокових кредитів.

Проведемо дослідження природного та міграційного приросту населення України за 1990–2020 рр. (рис. 2).

Природний приріст населення України мав позитивне значення лише у 1990 році, найбільше значення міграційного приросту спостерігається аж у 1992 році. З 2012 року по 2019 рік відбувалось погіршення ситуації, природний приріст став негативним і змінювався з -142,4% до -272,3%. Темп приросту міграційного приросту з 2014 по 2019 рр. був також від'ємний та дорівнював -4,87%.

Головними факторами погіршення природного приросту за останніх 5 років є нестабільний соціально-економічний та політичний стан країни, зростання рівня міграції, в тому числі і трудової, зменшення рівня народжуваності в цілому по країні, низький рівень якості життя населення. Дійсно, згідно дослідження компанії Economist Intelligence Unit та розробленим нею Індексом якості життя населення (Quality-of-life Index), який охоплює головні показники з різних сфер життя (здоров'я, сімейне життя, громадське життя, матеріальний добробут, політичну стабільність та безпеку, клімат та географію, гарантію роботи, політичну свободу та ставеву рівність), Україна у 2019 році з значенням 102,34 посіла 34 місце. Так, наприклад, Польща посіла 23 місце, Білорусь – 25, Румунія – 26, а

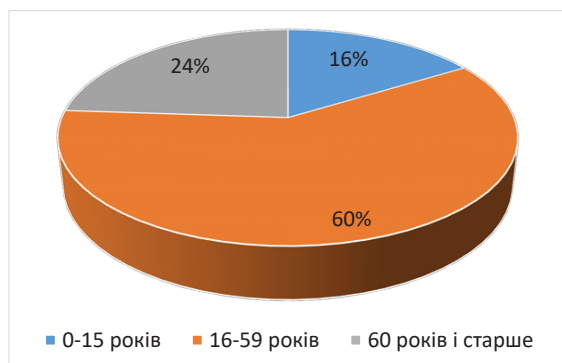

Рис. 3. Розподіл постійного населення за окремими віковими групами на 1 січня 2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [7]

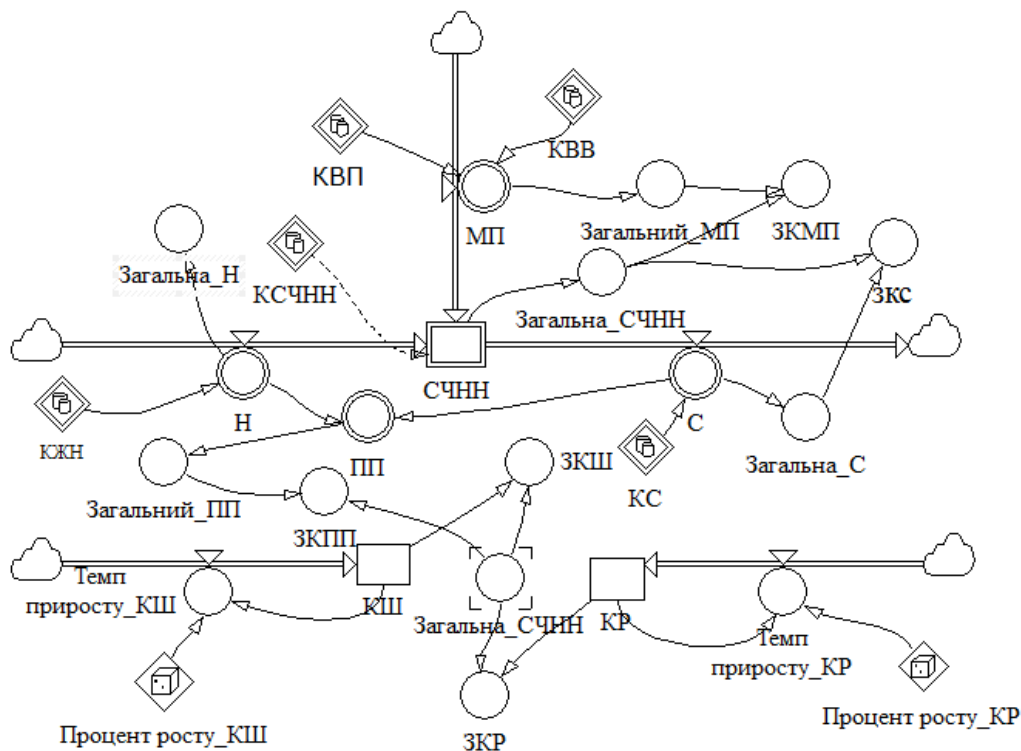

Рис. 4. Системно-динамічна модель прогнозування середньої чисельності наявного населення України

Джерело: побудовано авторами

Російська Федерація – 33, тобто за якістю життя Україна значно відстає від сусідніх держав [8]. Найнижчі оцінки Україна має за показниками охорони здоров'я, вартості життя, рівня забрудненості атмосфери, що вказує на найбільш пріоритетні напрями при вирішенні питання щодо зростання якості життя населення на даний час.

Що стосується розподілу постійного населення за віковими групами, то частка населення віком 60 років та більше складає 24% у загальному обсягу населення країни, віком 0-15 років – 16%, а 16-59 років – 60% (рис. 3), що показує набагато меншу кількість молоді у порівнянні з громадянами пенсійного віку та суттєве навантаження на зайняте населення. Так, у 2018 році в Україні на 10 працюючих громадян припадало 11 пенсіонерів [9].

Для прогнозування середньої чисельності наявного населення (СЧНН) України побудуємо системно-динамічну модель за допомогою ППП «Powersim» на основі методу Ейлера 1-го порядку, який на основі початкових значень дозволяє більш точно здійснити прогнозування (рис. 4).

Дані було обрано з сайту Державної служби статистики України [7] по 25 регіонам за такими показниками: КЖН – кількість живонароджених; КС – кількість смертей; KVП – кількість випадків прибуття; KVВ – кількість випадків вибуття; КСЧНН – початкова кількість середньої чисельності наявного населення, а також інші показники, як Н – народжуваність; С – смертність, ПП – природний приріст; МП – міграційний приріст, КШ – кількість шлюбів; КР – кількість розлучень. Розраховано та спрогнозовано такі показники, як ЗКР – загальний коефіцієнт розлучуваності; ЗКШ – загальний коефіцієнт шлюбності, загальний ПП – загальний природ-

ний приріст по всій країні, загальна СЧНН по всій країні та інші показники [7; 10].

Рівняння усіх змінних системно-динамічної моделі, побудованої в ППП «Powersim» представлено на рис. 5.

Прогнозування середньої чисельності наявного населення проведено (рис. 6) для 25 областей України, а саме 1 – Вінницька; 2 – Волинська; 3 – Дніпропетровська; 4 – Донецька; 5 – Житомирська; 6 – Закарпатська; 7 – Запорізька; 8 – Івано-Франківська; 9 – Київська; 10 – Кіровоградська; 11 – Луганська; 12 – Львівська; 13 – Миколаївська; 14 – Одеська; 15 – Полтавська; 16 – Рівненська; 17 – Сумська; 18 – Тернопільська; 19 – Харківська; 20 – Херсонська; 21 – Хмельницька; 22 – Черкаська; 23 – Чернівецька; 24 – Чернігівська; 25 – м. Київ.

Згідно прогнозу майже у всіх областях України спостерігається скорочення середньої чисельності наявного населення. Так, темп приросту СЧН має від'ємне та найбільше абсолютне значення у Чернігівській області – (-2,89%), ненабагато більше значення темпу приросту мають Кіровоградська область – (-2,65%), Сумська – (-2,45%), Черкаська – (-2,37%) та Запорізька – (-2,17%). Темп приросту СЧН в межах від -2% до -1% мають Миколаївська, Житомирська, Полтавська, Вінницька, Херсонська, Дніпропетровська, Донецька, Хмельницька, Луганська, Тернопільська та Харківська області. Децю кращу демографічну ситуацію, але все одно скорочення СЧН, згідно побудованої моделі можна спостерігати у Львівській, Волинській, Івано-Франківській, Рівненській, Чернівецькій, Закарпатській та Одеській областях. І тільки місто Київ та Київська область, згідно прогнозу, будуть мати додатний темп приросту середньої чисельності наявного населення.

Name				Definition
ЗКПП	☒	☒	☒	(Загальний_ПП/Загальна_СЧНН)*1000
ЗКР	☒	☒	☒	(КР/Загальна_СЧНН)*1000
ЗКШ	☒	☒	☒	(КШ/Загальна_СЧНН)*1000
Процент росту...	☒	☒	☒	NORMAL(-0,1;0,16)
Темп прирост...	☒	☒	☒	КР*Процент росту_КР'
КР	☒	☒	☒	138000
Процент росту...	☒	☒	☒	NORMAL(0,03;0,04)
Темп прирост...	☒	☒	☒	КШ*Процент росту_КШ'
КШ	☒	☒	☒	237900
зкс	☒	☒	☒	(Загальна_С/Загальна_СЧНН)*1000
ЗКМП	☒	☒	☒	(Загальний_МП/Загальна_СЧНН)*10000
КСЧНН	☒	☒	☒	XLDATA
КВВ	☒	☒	☒	XLDATA
КВП	☒	☒	☒	XLDATA
Загальний_ПП	☒	☒	☒	ARRSUM(ПП)
ПП	☒	☒	☒	H-C
КС	☒	☒	☒	XLDATA
КЖН	☒	☒	☒	XLDATA
Загальна_С	☒	☒	☒	ARRSUM(С)
Загальний_МП	☒	☒	☒	ARRSUM(МП)
Загальна_СЧНН	☒	☒	☒	ARRSUM(СЧНН)
Загальна_Н	☒	☒	☒	ARRSUM(Н)
Н	☒	☒	☒	КЖН
МП	☒	☒	☒	КВП-КВВ
С	☒	☒	☒	КС
СЧНН	☒	☒	☒	КСЧНН

Рис. 5. Опис змінних системно-динамічної моделі прогнозування СЧНН

Джерело: побудовано авторами

Загалом, згідно прогнозу, в країні середня чисельність наявного населення у 2022 року скоротиться на 501570 осіб (рис. 7).

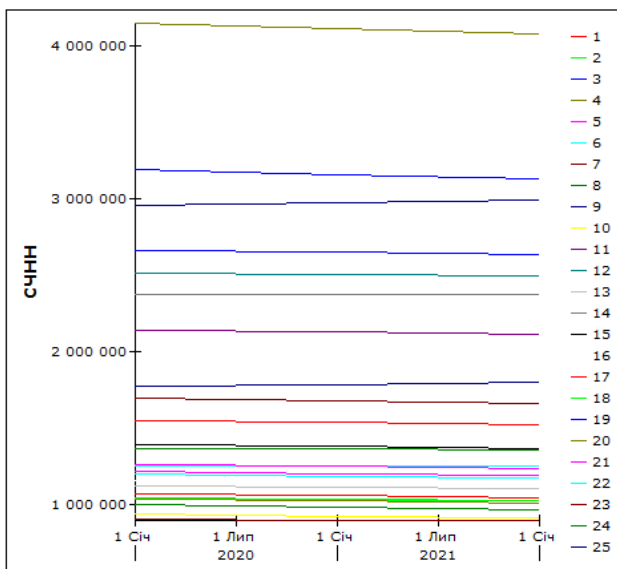

Рис. 6. Прогнозування середньої чисельності наявного населення окремо по 25 областям України 2021–2022 роки

Джерело: побудовано авторами

Значення загального коефіцієнту розлучень зменшаться за 2 роки, але лише на 0,49% (рис. 8). І, враховуючи, що у 2019 році на кожні 3 шлюби припадало в середньому 2 розлучення, можна сказати, що у 2022 році не буде істотних позитивних змін [11].

На рис. 9. здійснено прогнозування загального коефіцієнту шлюбності в Україні на 2021–2022 роки. Модель показує, що він зросте на 1,09% порівняно з початком 2020 року.

Згідно побудованої моделі (рис. 10) загальний коефіцієнт міграційного приросту зросте лише на 0,6% за 2 роки, тобто кількість випадків прибуття будуть лише трохи випереджати випадки вибуття.

Як показує рис. 11, загальний коефіцієнт природнього приросту населення України збільшиться до значення -6,56%, смертність буде і надалі випереджати народжуваність в Україні.

Таким чином, побудована модель підтверджує негативну тенденцію спаду чисельності постійного населення України, яка почалась ще у 90-х роках попереднього сторіччя, зменшення народжуваності та зростання смертності. Такий стан демографічної ситуації в Україні впливає на розвиток всієї економіки країни, особливо на стан ринку праці, оскільки є одним з основних чинників підвищення рівня зайнятості.

Висновки. Проведений аналіз та прогнозування демографічної ситуації України на 2021–2022 роки показав, що одним з пріоритетних завдань держави є регуляція процесів відтворення населення, оновлення та впровадження програм підтримки сімей, в тому числі багатодітних, молоді тощо. Основною метою демографічної політики держави повинно бути створення сприятливих умов для постійного зростання чисельності населення країни, для виконання чого необхідно розвивати наступні напрями:

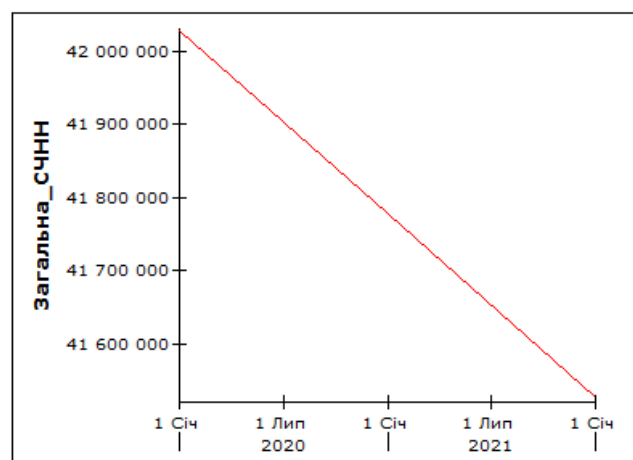

Рис. 7. Прогнозування загальної середньої чисельності наявного населення України на 2021–2022 роки

Джерело: побудовано авторами

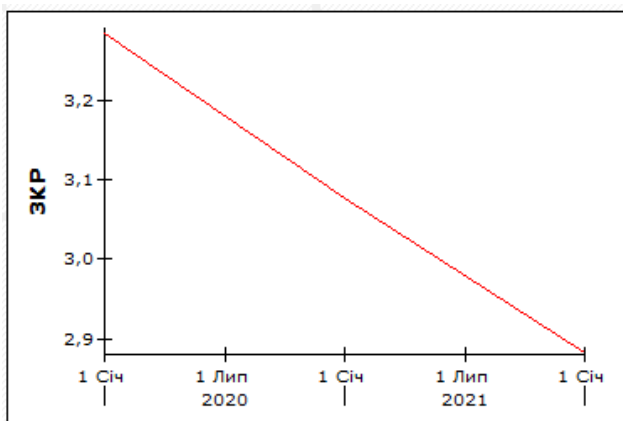

Рис. 8. Загальний коефіцієнт розлучень в Україні та його прогнозування на 2021–2022 роки

Джерело: побудовано авторами

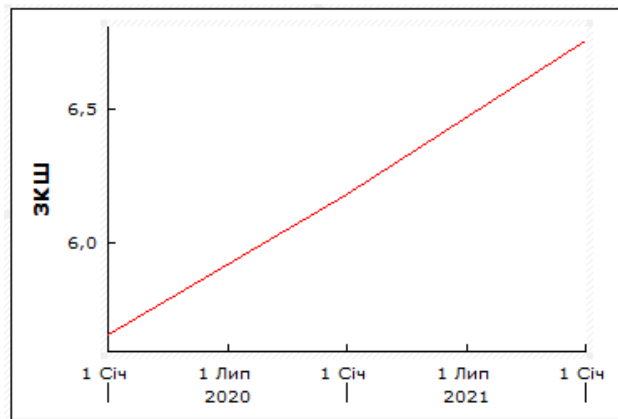

Рис. 9. Прогнозування загального коефіцієнту шлюбності в Україні на 2021–2022 роки

Джерело: побудовано авторами

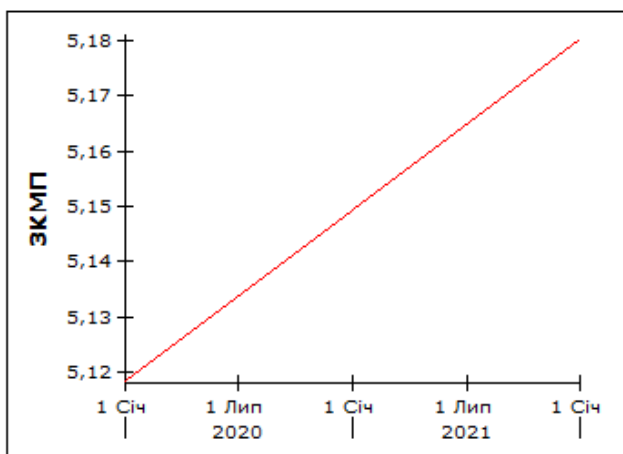

Рис. 10. Загальний коефіцієнт міграційного приросту в Україні та його прогнозування на 2021–2022 роки

Джерело: побудовано авторами

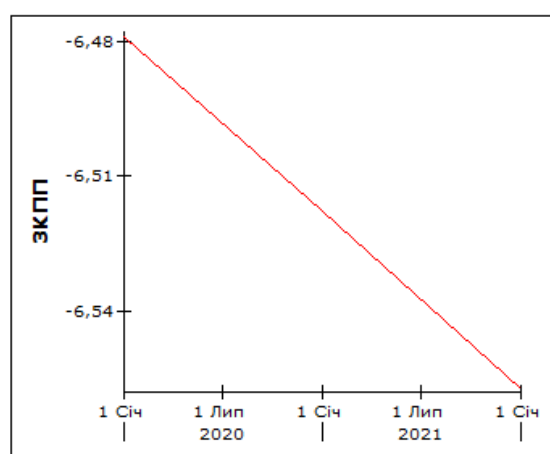

Рис. 11. Загальний коефіцієнт природного приросту населення України та його прогнозування на 2021–2022 роки

Джерело: побудовано авторами

– розвиток економіки країни та підвищення рівня та якості життя населення;

– реформування сфери соціально-трудових відносин для розвитку продуктивної праці та забезпечення населення гідною оплатою праці;

– створення нових робочих місць та умов для ведення бізнесу для зменшення рівня трудової міграції та переходу до неформальної зайнятості з низьким рівнем соціального захисту працівників;

– розвиток системи освіти та усунення дисбалансу з ринком праці для залучення молодого населення до праці в Україні, зменшення відтоку талановитої молоді закордон;

– підвищення рівня народжуваності. Для реалізації цього напрямку необхідно проводити розробку державних програм для підтримки сімей, які очікують дитину, в тому числі матеріально, підвищення якості медичного обслуговування, підтримки багатодітних сімей тощо;

– зниження рівня смертності шляхом вдосконалення функціонування системи охорони здоров'я, популяризації здорового способу життя та профілактики захворюваності, посилення заходів охорони навколишнього середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баб'як Г.П. Демографічні чинники та їх вплив на відтворення трудового потенціалу України. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 362–366.
2. Статівка Н.В., Смаглюк А.А. Демографічна складова економічної безпеки України. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 280–287.
3. Магдич А.С. Вплив соціальних факторів на економічне зростання: вітчизняний аспект. *Економічний нобелівський вісник*. 2015. № 1. С. 68–78.
4. Плинокос Д.Д. Аналіз впливу природного та механічного руху населення на стан трудових ресурсів. *Держава та регіони*. 2015. № 4(85). С. 18–23.
5. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. 400 с.
6. Яковенко Т.В. Особливості сучасної демографічної кризи в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2014. № 1122. С. 77–83.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 27.08.2020).
8. Europe: Quality of Life Index by Country 2019. URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2019®ion=150 (дата звернення: 27.08.2020).

9. В Україні на 10 працюючих припадає 11 пенсіонерів. Інтернет-Видання «Економічна правда». URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/12/15/643625/> (дата звернення: 27.08.2020).
10. Населення України за 2018 рік (Демографічний щорічник). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ukr_2018.pdf (дата звернення: 27.08.2020).
11. Крамар О. Демографія. Недооцінена загроза. Інтернет-Видання «Тиждень UA». URL: <https://tyzhden.ua/Economics/233708> (дата звернення: 27.08.2020).

REFERENCES:

1. Babiak H.P. (2014). Demografichni chynnyky ta yikh vplyv na vidtvoрення trudovoho potentsialu Ukrainy [Demographic factors and their impact on the reproduction of labor potential of Ukraine]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 1, pp. 362–366.
2. Stativka N.V., Smahliuk A.A. (2011). Demografichna skladova ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Demographic component of economic security of Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, v. 1, pp. 280–287.
3. Mahdich A.S. (2015). Vplyv sotsialnykh faktoriv na ekonomichne zrostantia: vitchyzniani aspekt [The influence of social factors on economic growth: the domestic aspect]. *Ekonomichnyi nobelivskiy visnyk*, no. 1, pp. 68–78.
4. Plynokos D.D. (2015). Analiz vplyvu pryrodnoho ta mekhanichnoho rukhu naselennia na stan trudovykh resursiv [Analysis of the impact of natural and mechanical movement of the population on the state of labor resources]. *Derzhava ta rehiony*, no. 4(85), pp. 18–23.
5. Tsvihun I.A. (2013). *Demografichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання: monohrafiia* [Demographic security of Ukraine and directions of its regulation: monograph]. Kamianets-Podilskiy: Vydavets PP Zvoleiko D.H. [in Ukrainian]
6. Yakovenko T.V. (2014). Osoblyvosti suchasnoi demografichnoi kryzy v Ukraini [Features of the current demographic crisis in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*, no. 1122, pp. 77–83.
7. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 27 August 2020).
8. Europe: Quality of Life Index by Country 2019. Available at: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2019®ion=150 (accessed 27 August 2020).
9. V Ukraini na 10 pratsiuuchykh prypadaie 11 pensioneriv. Internet-Vydannia «Ekonomichna pravda». Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/12/15/643625/> (accessed 27 August 2020).
10. Naselennia Ukrainy za 2018 rik (Demografichni shchorichnyk). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ukr_2018.pdf (accessed 27 August 2020).
11. Kramar O. Demohrafiia. Nedootsinena zahroza. Internet-Vydannia «Tyzhden UA». Available at: <https://tyzhden.ua/Economics/233708> (accessed 27 August 2020).

*Стаття надійшла до редакції 14.09.2020.
The article was received 14 September 2020.*

СЕКЦІЯ 5 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-15

УДК 330.15:657.44:347.464

Бардаш С.В.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри туристичного
та готельно-ресторанного бізнесу і консалтингу
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5711-5229>
E-mail: serg.bardash@gmail.com*

Осадча Т.С.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, фінансів і підприємництва
Херсонського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4258-0907>
E-mail: tatiana@osadcha.com*

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ОБЛІКОВОГО ВІДОБРАЖЕННЯ РЕНТИ

У даній оглядовій статті розглядається уточнення облікового компоненту ренти як економічної категорії, а також визначення правових та економічних передумов бухгалтерського обліку ренти. Встановлено, що згідно чинного законодавства та відсутності прямих заборон, рентні відносини можуть відбуватися: виключно між фізичними особами, виключно між юридичними особами; між юридичною та фізичною особами. Правильно побудований процес ідентифікації ренти містить ряд економічних важелів впливу на виробництво, за допомогою яких забезпечується співпраця між окремими ланками й учасниками виробничо-комерційного процесу, а також стимулювання процесу удосконалення технологій і підвищення ефективності використання ресурсів. Встановлено, що правовими підставами обліку результатів рентних відносин є: ідентифікація суб'єкта, якому належить об'єкт (рентоутворюючий фактор (ресурс)) та суб'єкта, який використовує об'єкт (рентоутворюючий фактор (ресурс)); регламентація механізму реалізації рентних відносин; правова підстава для розрахунків за рентоутворюючий фактор (ресурс), договір ренти, або інший правовий акт, що урегулює рентні відносини.

Ключові слова: рентні відносини, рента, рентний ресурс, договір ренти, облік ренти.

Бардаш С.В., Осадча Т.С. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ УЧЕТНОГО ОТРАЖЕНИЯ РЕНТЫ

В данной обзорной статье рассматривается уточнение учетного компонента ренты как экономической категории, а также определение правовых и экономических предпосылок бухгалтерского учета ренты. Установлено, что согласно действующему законодательству и отсутствию прямых запретов, рентные отношения могут происходить: исключительно между физическими лицами, исключительно между юридическими лицами; между юридическим и физическим лицами. Правильно построенный процесс идентификации ренты содержит ряд экономических рычагов воздействия на производство, с помощью которых обеспечивается сотрудничество между отдельными звеньями и участниками производственно-коммерческого процесса, а также стимулирование процесса совершенствования технологий и повышения эффективности использования ресурсов. Установлено, что правовыми основаниями учета результатов рентных отношений являются: идентификация субъекта, которому принадлежит объект (рентообразующий фактор (ресурс)) и субъекта, использующего объект (рентообразующий фактор (ресурс)), регламентация механизма реализации рентных отношений; правовое основание для расчетов за рентообразующий фактор (ресурс), договор ренты или иной правовой акт, регулирует рентные отношения.

Ключевые слова: рентные отношения, рента, рентный ресурс, договор ренты, учет ренты.

Bardash Serhii, Osadcha Tetiana. ECONOMIC AND LEGAL PREREQUISITES FOR ACCOUNTING REFLECTION OF RENT

The relevance of the research is the lack of regulation of rental relations at the microeconomic level. Economic theory determines the features of the rental relations at the state level but there is no information on the accounting reflection of rent as one of the types of income of the entity. The level of information content of rental income remains problematic. This leads to a purposeful reduction in the availability of information on rental income, as no form of existing reporting provides any information on any type of rent. The purpose of the research is to specify the accounting component of rent as an economic category, as well as to identify legal and economic prerequisites for rent accounting. The methodological basis of the research consists of a dialectical method of knowing the essence of rent and rental relations; general methods of scientific knowledge (analysis, abstraction, synthesis, generalization), bibliographic method of transformation of economic essence and legal content of rent and rental relations, analysis of legal acts in the implementation of rent agreement, method of grouping economic and legal preconditions for establishing effective segment of rent accounting. Scientific results. It has been established that transformation of the modern mechanism of fragmentary regulation of rental should occur systematically, with obligatory improvement of accounting methods of rent resources and development of a method for calculating rental income, as well as a taxation system of extra profits taking into account specific sources and conditions for the formation of various types of rent. With the purpose of transformation of rental relations in the part of the improvement of accounting of income including rents, legal and economic preconditions for rent accounting are identified. In particular, it has been established that the legal basis for accounting of the results of rental relations is the identification of the entity, to which the object belongs (rent-forming factor (resource)); of the entity that uses the object (rent-forming factor (resource)); of the mechanism of implementation of rental relations; of an indisputable reason for calculating the rental factor (resource), – a contract of rent or other legal instrument regulating rental relations. The main economic preconditions necessary and sufficient for the organization and keeping of rent accounting by the economic entity are as follows:

an object, – the rent-forming factor (resource), which the economic entity-rent payer uses (exploits); economic benefit from the use (operation) of such an object; income of the entity that uses (exploits) such an object that includes the rent; rent estimation for determining rental income, a share of rent in income from a certain type of activity and subsequent implementation of rent payment; documenting and accounting of rent accounts (rental income) and rent payment, followed by their reflection in the financial statements of the business entity-rent payer.

Keywords: rental relations, rent, rent resources, contract of rent, rent accounting.

Постановка проблеми. Концепція сталого розвитку спрямована на гармонізацію економічних, соціальних, екологічних складових суспільного розвитку та дозволяє подолати наслідки економічної кризи, сприяє його соціальному розвитку та збереженню навколишнього середовища.

Перехід на принципи сталого розвитку пов'язаний з екологічно ефективним використанням та справедливим розподілом існуючих ресурсів між існуючим та майбутнім поколінням, а також розподілом ренти між членами громадянського суспільства. Означений результат можливий за умови економіко-правового унормування рентних відносин. Теорія ренти пройшла тривалу еволюцію в процесі розвитку економічної науки, під час якого змінювалися підходи і до визначення самої ренти.

Генезис розвитку господарської діяльності людства свідчить, що рентні відносини виникли разом з приватною власністю на землю. У подальшому вони зазнали суттєвих трансформацій, у тому числі з причини появи нових об'єктів ренти.

Економічна теорія пояснює особливості рентних відносин на макrorівні, проте на мікрорівні вони залишаються майже не дослідженими. Наразі досить проблемним є рівень інформативності про рентні доходи, що одержують певні суб'єкти господарювання від використання рентних ресурсів, адже жодна форма існуючих видів звітності не надає жодної інформації про будь-який вид ренти.

Означений недолік не дозволяє здійснити достовірну оцінку фінансового стану суб'єктів господарювання та впливає на об'єктивність й ефективність прийняття управлінських рішень в частині реалізації концепції сталого розвитку. Одним з шляхів розв'язання проблеми ідентифікації ренти на рівні економічного суб'єкта є дослідження її правових аспектів та економічних передумов обліку для формування теоретичного базису реалізації рентних відносин на мікрорівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у визначення пріоритетів трансформації рентних відносин зроблено вітчизняними і зарубіжними вченими, серед яких С. Архієреєв, В. Базилевич, Д. Галинська, В. Голян, А. Гриценко, Б. Данилишин, В. Дементьєв, Г. Задорожний, Б. Кваснюк, Б. Кузик, А. Ложнікова, Д. Львов, В. Мещеров, В. Міщенко, І. Михасюк, О. Носова, А. Олейник, В. Полтерович, Ю. Разовський, П. Саблук, В. Тамбовцев, М. Хвесик, К. Шерстюкова, Ю. Яковець та інші.

Дослідженню процесів сталого розвитку, у т.ч. його економічного компоненту, присвячені наукові праці іноземних та вітчизняних вчених, серед яких Р. Блінк, В. Геєць, Б. Данилишин, В. Джегатезен, Ф. Джовані, В. Жук, Е. Гонч, Г. Кларк, М. Котабі, Л. Корнійчук, В. Шевчук, В. Трофимова та інші.

Так, визначаючи різні пріоритети економічного і соціального розвитку, Б. Данилишин акцентує увагу на розвитку соціального капіталу та вважає, що механізм реалізації пріоритетів сталого розвитку може бути економічним, соціальним, екологічним, нормативно-правовим, адміністративним [1], фактично залишаючи поза увагою питання правомір-

ного розподілу доходів, у т.ч. ренти від видобутку та використання у господарській діяльності природних ресурсів, як одного з потужних джерел наповнення бюджетів, загального економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Більш акцентованими на розв'язання проблем розвитку сталого розвитку є результати дослідження, викладені В. Трофимовою у публікації [2]. Разом з тим, відстоюючи переваги глобального мислення, визначаючи актуальність вирішення проблем та розвитку глобальної системи безпеки [2], автор залишає поза увагою питання необхідності взаємозв'язку показників обліку результатів функціонування економічних суб'єктів, у т.ч. доходів, які слугують основою показників макроекономічної системи, що, на нашу думку, унеможливило розв'язання проблем розвитку глобальної системи безпеки на шляху реалізації концепції сталого розвитку.

Більш системне розв'язання проблем перебування економіки України на засадах концепції сталого розвитку запропонували В. Геєць, Л. Шинкарук, Т. Артьємова та ін. у колективній монографії [3]. Однак, поряд з визначними результатами дослідження, в публікації [3] залишилася поза увагою одна з основних проблем фінансування розвитку секторів і галузей національної економіки, – це неурегульованість питань формування та розподілу доходів від використання національного багатства та створення для цього адекватної системи обліку.

У колективній монографії [4] викладені результати дослідження проблем управління сталим розвитком та ідентифікований його макроекономічний базис. Однак, питання формування, розподілу та перерозподілу доходів від використання або експлуатації рентиутворюючих ресурсів, переважну частку яких складають природні ресурси, а також налагодження ефективної системи обліку для здійснення подальшого контролю на регіональному та державному рівнях, окрім питань екологічного контролінгу на мікроекономічному рівні [4, с. 502-514] залишилися не дослідженими.

Проблеми теорії ренти, природи ренти, її видів у своїх працях досліджували А. Сміт, А. Маршал, Й. А. Шумпетер, М. Блауг та інші. Пошук відповіді на значення феномену ренти у реалізації ринкових відносин, а також її впливу на поведінку економічних суб'єктів суттєво активізувався завдяки результатам наукових досліджень, викладених у працях Г. Таллока, Дж.М. Б'юкенен, Е. Крюгер. У працях зазначених дослідників було суттєво розширено перелік видів ренти, однак, наразі їх пропозиції жодним чином не наблизили наукове співтовариство до розв'язання наукової проблеми можливості обліку ренти учасниками відносин у сфері господарювання.

Однією з базових умов реалізації концепції сталого розвитку є трансформація інституту права власності та досягнення справедливого розподілу природних ресурсів між існуючим та майбутнім поколіннями, а також доходів, одержаних від їх продажу. Умовою такого розподілу є визначеність у питаннях формування, розподілу та використання ренти. Однак останнє є неможливим без удосконалення методології та методики бухгалтерського

обліку з обов'язковим включенням ренти до складу його об'єктів.

Протягом останніх років порушувалися питання бухгалтерського обліку як інформаційного джерела для управління певним видом ренти. Так, теоретичні питання окремих видів ренти досліджувалися такими вченими, як В. Жук [5], І. Замула [6], С. Здан (Мельник) [7], Т. Остапчук [8]. Високо оцінюючи доробок згаданих та інших авторів наукових публікацій, варто зазначити, що рента як економічна категорія, за винятком рентних платежів, так і залишилася за межами понятійного апарату бухгалтерського обліку.

Також, наразі тривають дискусії щодо обліку та сплати рентних платежів, як прояву рентних відносин. Зокрема, на думку В. Матюхи вилучення у надкористувача рентного платежу на користь держави має відбуватися у розмірі надприбутку (надлишку – різниці між отриманим і середньо-нормальним прибутком) [9, с. 57]. Отже автор наведеної пропозиції прирівнює рентний платіж до ренти, як додаткового доходу, з чим, на нашу думку, погодитися складно.

У своїй публікації Б. Занько [10] розкриває особливості формування рентних платежів за користування надрами у системі бухгалтерського обліку згідно з п. 18 П(С)БО 16 та пропонує включати рентну плату до складу адміністративних витрат, однак питання, як обліковувати ренту залишає без відповіді.

Спроба актуалізувати питання необхідності обліку ренти здійснена у публікації С. Здан (Мельник) [7]. На думку автора, рента є досить складним аспектом доходної частини підприємства, тому «на даному етапі дуже складно визначити її розмір, і як наслідок відобразити в обліку. Першою проблемою відображення рентного доходу в обліку виступає відсутність не тільки єдиного підходу до визначення рентного доходу, а і чіткого розуміння його наявності не лише на землях сільськогосподарського призначення» [7, с. 178–179].

На думку Л. Параскевич, головними причинами гальмування процедури відображення рентного доходу є наявність різних законодавчих підходів до визначення доходів, витрат, а також формування фінансового результату діяльності підприємства [11, с. 124], що, на наше переконання, відповідає дійсності.

Також серед останніх публікацій українських вчених слід згадати публікацію О. Боднар, яка провела ретроспективний аналіз генезису ренти в системі вартісних концепцій [12], однак відповіді на те, як оцінювати ренту для пошуку шляхів її подальшого відображення у бухгалтерському обліку та створення інформаційного забезпечення для справедливого розподілу ренти як складової концепції сталого розвитку у публікації не встановлено.

Розгляд питання можливості обліку ренти як одного з наслідків рентних відносин залишиться неповним без розгляду їх правових аспектів, зокрема форми документального оформлення рентних відносин, визначення предмета та суб'єктного складу рентних відносин. Вагомий внесок у формування правового регулювання рентних відносин здійснено завдяки дослідженням таких науковців як: М. Апанасюк, В. Балюк, М. Брагінський, В. Вітрянський, Н. Золотько, Р. Майданик, І. Тімуш, Е. Яригіна та інші, однак варто зважати на те, що належного врахування правових аспектів рентних відносин на мікрорівні наразі не досягнуто.

Мета статті полягає у уточненні облікового компонента ренти як економічної категорії, а також визначення правових та економічних передумов бухгалтерського обліку ренти.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Рента є одним з фундаментальних понять економічної науки, однак остаточного пояснення природи ренти, механізмів її формування і розподілу економічна наука не надала й дотепер. Перманентна трансформація економічних відносин обумовлює зміну поглядів щодо розуміння ренти як економічної категорії. Проаналізувавши низку наукових праць [12; 13; 14; 15], присвячених генезису теорії ренти, встановлено, що погляди науковців відносно сутності ренти певним чином еволюціонували. Так представники класичної політичної економії, зокрема У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль вважали, що рента – це продукт природи, скоригований на затрати ресурсів і праці, відповідно природна рента мала подвійне розуміння, – як продукту природи та продукту праці. Доктрина ренти Д. Рікардо набула теоретичного та практичного характеру, ґрунтуючись на визначенні вартості, яке було дане А. Смітом, та позицій щодо приватної власності на землю. Як вважає ряд дослідників [15; 16], починаючи від Д. Рікардо до теперішнього часу практично не відбулося суттєвого розвитку в аспекті синтезу теорії вартості та ренти [12, с. 66], адже він визначив ренту як економічну категорію та наполягав на хибності змішування ренти з орендною платою, чим виводив ренту з категорії буденного життя в категорії економічної теорії.

Сучасні підходи до трактування рентних відносин були сформовані представниками неокласичної економічної теорії (У. Джевоїс, К. Менгер, А. Маршал, Дж.Б. Кларк) та представниками інституційної економічної теорії (Е. Аткинсон, Дж. Б'юкенен, Е. Крюгер, Д. Норт, Дж. Стіглер, Г. Таллок, Р. Толсон та ін.). Зокрема, представники неокласичної школи (А. Маршал, О. Бем-Баверк, Л. Вальрас) ренту розглядали як наддохід ресурсу понад альтернативною вартістю його використання. Відповідно, представники інституціоналізму, зокрема Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, Р. Толлісон, А. Крюгер вважають ренту результатом обмеження конкуренції з метою отримання монополічних прав [17, с. 42].

В переважній більшості країн пострадянського простору, що у своєму соціально-економічному житті дотримувалися доктрин командно-адміністративної економіки та не визнавали приватну власність на засоби виробництва, уявлення щодо розуміння ренти були дещо відмінними від поглядів науковців країн іншого світу, адже рента розглядалася як «доход з капіталу, землі або майна, що його їхні власники регулярно одержують, не займаючись підприємницькою діяльністю. ... Зростання кількості капіталістів, які одержують ренту в епоху імперіалізму, є одним з проявів паразитизму й загнивання капіталізму на його монополістичній стадії» [18, с. 473].

За часів незалежної України суттєвих змін у розумінні ренти не відбулося, адже остання розглядалася як:

- надлишковий дохід, який слід вважати частиною економічного ефекту від використання економічних ресурсів суспільства [13, с. 10];
- періодична плата у вигляді грошових платежів або їх натурального еквівалента, що здійснюється замість отриманого майна [19, с. 297];
- плата, яка встановлюється за користування землею та іншими ресурсами, які є власністю інших економічних суб'єктів, за умови, що пропозиція їх обмежена [20, с. 734];
- особливий вид стабільного нетрудового доходу, отриманого від капіталу, землі, майна, цінних паперів тощо, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю [21, с. 233];

– додатковий прибуток, який виникає у користувача природними ресурсами внаслідок легального використання ресурсів завдяки їх рідкості, обмеженості та різних підходів до ефективності використання [22, с. 90];

– будь-який доход, регулярно одержуваний від нерухомого майна, землі, облігацій, що не потребує від його одержувачів підприємницької діяльності [23, с. 294].

Для узагальнення та встановлення суттєвих відмінностей в існуючому плюралізмі думок з питань сутності ренти доцільно звернути увагу на окремі результати дослідження, викладені у публікації [17, с. 44], згідно яких рента розглядається як:

– ціна за використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких обмежена;

– будь-які платежі власнику прав на ресурси, що перевищують доходи, які можна отримати при немонопольному використанні цих ресурсів, тобто в умовах ринкової конкуренції;

– рівень оплати деякого фактора виробництва, який перевищує розміри мінімальної оплати, необхідної для того, щоб отримати необхідну пропозицію цього фактора в рамках заданого способу його використання;

– плата за будь-який ресурс, пропозиція якого підтримується на незмінному рівні без витрат, але не може бути збільшена і, відповідно, не залежить від ціни;

– форма вираження зверх прибутку, отриманого в результаті експлуатації обмежених різноякісних ресурсів.

На рівні сучасних досліджень рентних відносин, на думку Т. Гурувської [13], можна виділити різноманітні види ренти, об'єднавши їх у дві групи за ресурсними джерелами: 1) природна рента – це надлишковий (додатковий) доход, що виникає при використанні різноякісних обмежених природних ресурсів [24]; 2) неприродна (економічна) рента – це додатковий доход, отриманий без підприємницьких зусиль та витрат праці, що виникає у результаті використання тих ресурсів, які не належать до природних багатств (природних ресурсів) – фінансових, інтелектуальних та адміністративних (владних) ресурсів. Однак, з позицією щодо економічної ренти, яка на думку автора роботи [13] є доходом, що отримується без підприємницьких зусиль, складно погодитися, адже використання, наприклад інтелектуальних ресурсів обумовлює певні підприємницькі зусилля та формують певні витрати праці.

Також, як зазначає К. Шерстюкова, поняття «рента» стосовно природних ресурсів найчастіше використовується в таких значеннях: «плата за користування ресурсами (платіж власнику); дохід власника (користувача) ресурсу, отриманий у результаті експлуатації (на правах власності або господарювання) ресурсу (як фактору виробництва)» [25, с. 18].

Наведена поліморфність сутності ренти обумовлює той факт, що й досі в бухгалтерському обліку майже не розглядалася рентна природа доходів, адже, як правильно зазначає С. Здан (Мельник), це досить складний аспект доходної частини підприємства, тому дуже складно визначити розмір ренти, і як наслідок, відобразити її в обліку [7].

Варто звернути увагу й на те, що ренту розглядають й як юридичне поняття, а саме, як:

– ризиковий (алеаторний) правочин, згідно з яким переноситься право власності на майно під забезпечення майбутніх потреб одержувача [19, с. 297];

– узагальнене поняття договору ренти, вид самостійного цивільно-правового зобов'язання, з властивими йому загальними та особливими ознаками [19, с. 298];

– форму виплати у вигляді певної грошової суми або іншого надання, передбаченого договором ренти [19, с. 298].

Останнє визначення згідно думки, викладеної у публікації [19], слід розглядати як вузьке розуміння ренти, що саме й знайшло своє відображення в окремих нормативно-правових актах. Підтвердженням даної позиції є огляд нормативно-правових документів, згідно якого рента – це встановлена (фіксована) сума, що сплачується фізичній особі періодично у зазначені терміни протягом строку життя чи протягом визначеного або встановленого періоду часу згідно із зобов'язаннями здійснювати платіж в обмін на адекватну та повну винагороду [26; 27].

Не виключаючи з кола міркувань вузьке розуміння ренти як юридичного поняття, вважаємо за безальтернативне твердження те, що: «Будь-яка рента є формою реалізації права власності на відповідний ресурс. Всі види ... ренти є свого роду доходи, які отримують економічні агенти шляхом включення монопольного або виключного права на використання певного обмеженого ресурсу і разом з тим обмеження доступу до нього інших агентів, що обумовлено особливостями виникнення, залучення та використання самого ресурсу» [13, с. 10].

Наразі реалізація рентних відносин здійснюється через особливий економічний механізм створення й розподілу доданої вартості, який є сукупністю ринкових, законодавчих, організаційно-адміністративних та інших заходів, що впливають на поведінку учасників відносин у сфері господарювання і формують матеріальну зацікавленість як базис мотивації участі в процесі виробництва. У такій інтерпретації, зазначає А.О. Двігун [14, с. 73], економічний механізм реалізації рентних відносин можна визначити як окремий рентний механізм, під яким слід розуміти сукупність виробничо-організаційних структур, систему правових норм, набір форм і методів управління, за допомогою яких реалізуються процес створення, розподілу, привласнення та вилучення доходів від використання ресурсів відповідно до прав власності та інші ресурси, залучені в процес виробництва.

Сучасні рентні відносини постають як складна система взаємодій агентів ринкової економіки, пов'язана з привласненням особливих форм доходів від реалізації виключних прав власності на рентні ресурси» [28, с. 14]. Враховуючи те, що важливою передумовою ефективного функціонування рентних відносин є контроль доступу до цих ресурсів на основі чітко специфікованих та захищених прав власності, бухгалтерський облік наслідків рентних відносин є єдиним ефективним інструментом досягнення поставленої мети.

Варто також зважати на те, що платежі відбуватимуться лише на підставі правових актів, зокрема, договору ренти – цивільно-правового договору, згідно з яким одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платнику ренти) у власність майно, а платник ренти зобов'язаний в обмін на отримане майно періодично виплачувати одержувачеві ренту у вигляді певної грошової суми чи надання засобів на його утримання в іншій формі (ч. 1 ст. 371 ЦК України) [29].

В контексті даного дослідження актуальності набуває й питання предмету рентних відносин, – зокрема того, що саме може обумовлювати ренту. Варто зазначити, що серед фахівців з юриспруденції єдності з даного питання нами не встановлено, адже предметом договору ренти (*рентних відносин*) можуть бути:

– будь-яке індивідуально визначене майно, не вилучене з цивільного обігу, якому властиві як родові, так і індивідуальні визначені ознаки, використання якого у підприємницькій діяльності або для задоволення власних потреб платника ренти сприяє утворенню майнового доходу, ... окрім невідчужуваних нематеріальних благ, як-от особисті немайнові права, ідеї, не уречевлені результати інтелектуальної діяльності, послуги [30, с. 286];

– майнові права, інформація, результати інтелектуальної діяльності, в тому числі права на них, виконання робіт і надання послуг з цією ж метою [31, с. 354];

– майно (не лише речі та їх сукупність, а й майнові права та обов'язки, зокрема інформація, результати інтелектуальної діяльності та виключні права на них, виконання робіт та надання послуг), яке передається під виплату ренти, а також сама рента (як у грошовій формі, так і шляхом надання речей, виконання робіт або надання послуг) [32, с. 243];

– тільки речі, а саме договір ренти відрізняється від інших договорів, які теж спрямовані на відчуження майна у власність, тим, що його предметом не можуть бути майнові права, а також право вимоги [33];

– речі (в тому числі гроші та цінні папери), сукупність речей, а також майнові права, оскільки у відповідних статтях про договір ренти ЦК України немає жодних обмежень щодо того, що розуміти під майном для цього виду договору, а також виходячи з визначення майна, яке міститься в ст. 190 ЦК України [34].

Для визначення передумов обліку ренти, а отже рентних відносин, важливим є ідентифікація їх суб'єктів. Відповідно до статей 731, 733 ЦК України, які слід застосовувати у сукупності з іншими статтями глави 56 ЦК України, такими суб'єктами є:

– одержувач ренти з однієї сторони, – власник майна, який передає це майно іншій особі в обмін на отримання періодичних виплат рентних платежів у грошовій чи натуральній формі;

– платник ренти з іншої сторони, – особа, яка набуває права власності на майно, яке передається одержувачем ренти в обмін на зобов'язання сплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або іншого надання.

З позиції права суттєвим для реалізації рентних відносин на умовах договору ренти є те, що одержувач ренти повинен бути власником майна, яке передається під виплату ренти, оскільки цей договір спрямований на передавання права власності на майно. У разі передачі під виплату ренти майнових прав, особа-відчужувач має бути наділена цими правами (тобто, мати право на їх реалізацію) [34].

Важливим є те, що кодифікованим законодавством не обмежується суб'єктний склад учасників рентного договору. Наразі, згідно статті 733 ЦК України сторонами у договорі ренти можуть бути фізичні або юридичні особи. ЦК України також визначається, що платником та одержувачем ренти можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, наділені цивільною право- і дієздатністю, які можуть в повному обсязі без будь-яких обмежень виступати або платниками, або одержувачами ренти.

Окремі дослідники дотримуються думки, що: «соціальний характер рентного договору передбачає, що одержувачем ренти повинен бути суб'єкт, який не займається підприємницькою діяльністю» [29, с. 628]. Однак, проведений В. Посполітак та Р. Ханік-Посполітак аналіз норми глави 56 ЦК України, а також загальних положень про зобов'язання та договори, зважаючи на основи формальної логіки,

надав дослідникам достатніх підстав дати висновку про відсутність обмеження суб'єктного складу одержувача ренти за ЦК України [29]. Наразі також необхідно зважати на те, що одержувачами ренти можуть бути як комерційні, так і некомерційні юридичні особи. Те, що ренту вважають доходом, який не пов'язаний з підприємницькою діяльністю, не заважає її одержувати суб'єктам підприємницької діяльності, наприклад комерційним банкам [35, с. 7]. Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності за своїм статусом фактично прирівнюються до юридичних осіб. Згідно статті 51 ЦК України, до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовують нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не випливає із суті відносин. Зазначене є ще одним аргументом на користь того, що фізичні особи – підприємці можуть бути сторонами в договорі ренти [34].

В результаті проведеного дослідження нами встановлено, що згідно чинного законодавства та відсутності прямих заборон, рентні відносини можуть відбуватися: виключно між фізичними особами, виключно між юридичними особами; між юридичною та фізичною особами.

Варто зважати й на те, що у статті 732 ЦК України не визначено, якою із сторін конкретно можуть бути фізичні та юридичні особи за договором ренти. Це надає підстави стверджувати, що як платником ренти, так і її одержувачем можуть бути юридичні і фізичні особи, а також, як зазначено у публікації [34], держава та територіальні громади.

Отже, для потреб обліку ренти суб'єктами рентних відносин виступатимуть учасники відносин у сфері господарювання, які згідно чинного законодавства зобов'язані вести бухгалтерський облік та складати фінансову звітність. Відповідно, у платника ренти виникатиме додатковий дохід та витрати, пов'язані зі сплатою рентного платежу, а у одержувача рентного платежу – ренти, виникатиме дохід, з якого необхідно буде сплатити податок залежно від норм податкового законодавства.

В межах узагальнення окремих публікацій, присвячених правовому урегулюванню рентних відносин також встановлено, що перелік об'єктів, котрі можуть формувати ренту, є обмеженим, адже з позицій класичної економіки в якості джерела ренти розглядаються фактори виробництва: класичні (робоча сила, земля (природні багатства), капітал) та сучасні (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності, екологія, інформація, наука). Усвідомлення складності, багаторівневості інституційних засад розвитку та важливості ролі рентних відносин у сучасній ринковій економіці дозволяє відійти від вузького природно-ресурсного трактування ренти [28].

Рента як вид доходу безпосередньо впливає на оптимізацію використання економічних ресурсів суб'єктами господарювання, має важливе значення при визначенні пріоритетів і формуванні планів розвитку. Бізнес, орієнтуючись на задоволення попиту, визначає перспективи, пріоритетність окремих напрямів діяльності відповідно до потенціального прибутку, розмір якого значною мірою залежить від процесу ідентифікації ренти. Правильно побудований процес ідентифікації ренти містить ряд економічних важелів впливу на виробництво, за допомогою яких забезпечується співпраця між окремими ланками й учасниками виробничо-комерційного процесу, а також стимулювання процесу удосконалення технологій і підвищення ефективності використання ресурсів.

Учасниками ринку, а отже, і суб'єктами процесу ідентифікації ренти, є не тільки безпосередні учасники ресурсокористування, а саме, власники ресурсів, підприємства та підприємства різних форм власності, які ці ресурси використовують, а й посередницькі структури та інфраструктурні організації, до яких належать оптові торговці та експортери продукції, банки й біржі, транспортні підприємства. Різні державні органи також є стороною в процесі ідентифікації ренти, роль яких полягає в інституційному регулюванні рентних відносин на всіх рівнях виробничо-комерційного процесу, де відбувається створення, розподіл, присвоєння та вилучення ренти.

Процес ідентифікації ренти відбувається під впливом великої кількості ендегенних та екзогенних факторів, які визначають поведінку учасників рентних відносин, впливають на процес створення й порядок розподілу доходів від використання ресурсів. При цьому вирішальний вплив мають саме такі екзогенні фактори, як законодавча й регуляторна діяльність держави, результатом якої є ринкова інфраструктура, що створює систему накопичення та привласнення ренти, виокремлення та вилучення надприбутків.

Висновки. Трансформація сучасного механізму фрагментарного регулювання рентних відносин має відбуватися системно, з обов'язковим вдосконаленням: методів обліку рентних ресурсів та розробки методики обчислення рентних доходів; системи оподаткування надприбутків з урахуванням специфічних джерел та умов формування різних видів ренти; інституціоналізації форм привласнення і вилучення ренти шляхом забезпечення чіткої специфікації прав власності; унормування виробництва, привласнення і вилучення різних видів ренти, обмеження неефективного та стимулювання їхнього ефективного використання з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення добробуту населення України.

Означена трансформація може бути реалізована за умов обліку результатів рентних відносин. З цією метою у проведеному дослідженні ідентифіковано правові та економічні передумови обліку ренти.

Зокрема встановлено, що правовими підставами обліку результатів рентних відносин є: ідентифікація суб'єкта, якому належить об'єкт (рентоутворюючий фактор (ресурс)) та суб'єкта, який використовує об'єкт (рентоутворюючий фактор (ресурс)); регламентація механізму реалізації рентних відносин; правова підстава для розрахунків за рентоутворюючий фактор (ресурс), – договір ренти, або інший правовий акт, що урегулює рентні відносини.

До економічних передумов, необхідних та достатніх для організації та ведення обліку ренти суб'єктом господарювання слід віднести ідентифікацію: об'єкта, – рентоутворюючого фактору (ресурсу), який використовує (експлуатує) суб'єкт господарювання-платник ренти; економічної вигоди від використання (експлуатації) такого об'єкта; економічної переваги від використання (експлуатації) такого об'єкта; доходу суб'єкта, що використовує (експлуатує) такий об'єкт, що включає в себе ренту; рентного доходу або частки ренти в доході від певного виду діяльності для подальшого здійснення рентного платежу; документування та обліку на рахунках бухгалтерського обліку ренти (рентного доходу) та рентного платежу, з наступним їх відображенням у фінансовій звітності.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні: механізму рентних відносин на підставі визначених економіко-правових передумов

обліку ренти; класифікації видів ренти, а також існуючих пропозицій щодо відображення в системі обліку ренти від використання в господарській діяльності існуючих та інноваційних рентоутворюючих факторів, що наблизитиме до параметрів сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Данилишин Б.М. Соціальні пріоритети економічного розвитку. *Економіка. Управління. Інновації*. 2009. № 1.
2. Трофимова В.В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 8. С. 33–37.
3. Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2011. 696 с.
4. Аверкіна М.Ф., Андреева Н.М., Балджи М.Д., Веклич О.О. та ін. Сталый розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі: колективна монографія. НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»; НТТУ «Київський політехнічний інститут»; Вища економіко-гуманітарна школа; Міжнародна асоціація сталого розвитку / за наук. ред. проф. Хлобистова Є.В. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2014. 540 с.
5. Жук В.М. Бухгалтерський облік: шляхи вирішення проблем практики і науки: монографія. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. 454 с.
6. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2010. 440 с.
7. Здан (Мельник) С.І. Проблеми відображення рентного доходу промислових підприємств в бухгалтерському обліку. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2011. Випуск 1(19). С. 178–183.
8. Остапчук Т.П. Земельна рента в системі бухгалтерського обліку. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. 2012. № 3(55). С. 376–382.
9. Матюха В.В. Плата за користування надрами як основний елемент економічного механізму управління вітчизняним фондом надр. *Механізм регулювання економіки*. 2013. № 1. С. 54–60.
10. Занько Б.М. Бухгалтерський облік як джерело інформації для обчислення рентної плати за користування надрами. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 18–22.
11. Параскевич Л.В. Проблеми обліку фінансового результату промислового підприємства. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/123.pdf
12. Боднар О.В. Рента в системі вартісних концепцій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Випуск 23. С. 65–69.
13. Гуровська Т.В. Теорія ренти: історія та сучасність. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2011. Т. 1. № 6. С. 7–11.
14. Двігун А.О. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави. *Світ фінансів*. 2008. Вип. 3. С. 73–77.
15. Мещеров В.А. Современные рентные отношения: теория, методология и практика хозяйствования. Москва: Экон. науки, 2006. 312 с.
16. Зельднер А.Г., Ваславская И.Ю., Южелевский В.К. Государство и экономика: Факторы роста: монография. РАН, Ин-т экономики. Москва: Наука, 2003. 214 с.
17. Мошенець О.В. Еволюція рентних відносин: від класичної школи до теорії суспільного вибору. *Агросвіт*. 2009. № 7. С. 41–44.
18. Економічний словник. За редакцією П.І. Багрія, С.І. Дорогунцова. Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Радянської РСР. Київ, 1973. 622 с.
19. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібник / [відп. ред. Р.А. Майданик]. Київ: Юстініан, 2007. 912 с.
20. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник. За ред. В.Д. Базилевича. 4-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 743 с.
21. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2 / за ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. 568 с.
22. Захарчук О.А. Рентний характер платежів за ресурси. *Економіка та держава*. 2011. № 3. С. 89–91.

23. Зайчук О.В., Копиленко О.Л., Оніщенко Н.М. та ін. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 384 с.
24. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва. Москва : Экономика, 2004. 632 с.
25. Шерстюкова К. Перерозподіл природно-ресурсної ренти в національній економіці : автореф. дис... канд. екон. наук. за спеціальністю 08.00.03. Київ, 2017. 20 с.
26. Конвенція між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Бразилія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи (ст. 18) м. Києві 16 січня 2002 року. URL: www.zakon.rada.gov.ua
27. Угода між Україною і Республікою Таджикистан про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилення від сплати податків на доходи і капітал (ст. 18) м. Ялта, 7 вересня 2002 року. URL: www.zakon.rada.gov.ua
28. Гражевська А. Структура та характерні ознаки системи сучасних рентних відносин. *Вісник національного університету імені Тараса Шевченка*. Економіка. 2015. № 11(176). С. 13–16.
29. Цивільний кодекс України : Коментар; [за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенка]. Одеса : Юридична література, 2004. 1110 с.
30. Цивільне право України : курс лекцій: у 6-ти т. / Р.Б. Шишка [керівник авт. кол.], Є. О. Мічурін та ін.; [за заг. ред. Р.Б. Шишки]. Харків : Еспада, 2006. Т. 5. Кн. 2. Договірне право: Ч. 1. Загальні положення та договори на передачу майна у власність. С. 281–307.
31. Суханов Е.А. Гражданское право: в 4-х т. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. Том 3: Обязательственное право, 800 с.
32. Білоусов Ю.В., Лозінська С.В., Русу С.Д. та ін. Цивільне право України : навч. посібник / [за ред. Р.О. Стефанчука]. Київ : Прецедент, 2005. 448 с.
33. Балюк В.М. Суттєві умови договору ренти. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/Pravo/2008_10/Balyuk.pdf
34. Посполітак В. В., Ханік-Посполітак Р.Ю. Актуальні питання договору ренти. *Наукові записки*. Том 103. Юридичні науки. 2010. С. 85–90.
35. Апанасюк М.П. Договір ренти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 15 с.
7. Zdan (Melnyk) S.I. (2011). Problemy vidobrazhennia rentnoho dokhodu promyslovykh pidpriemstv v bukhgalterskomu obliku [Problems of reflection of rent income of industrial enterprises in accounting]. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*, випуск 1(19), pp. 178–183. [in Ukrainian]
8. Ostapchuk T.P. (2012). Zemelna renta v systemi bukhgalterskoho obliku [Land rent in the accounting system]. *Visnyk Donets'koho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. M. Tuhana-Baranovskoho*, no. 3(55), pp. 376–382. [in Ukrainian]
9. Matiukha V.V. (2013). Plata za korystuvannia nadramy yak osnovnyi element ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia vitchyznianym fondom nadr [Fee for the subsoil use as the main element of the economic mechanism of management of the domestic fund of subsoil]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 1, pp. 54–60. [in Ukrainian]
10. Zanko B.M. (2016). Bukhgalterskyi oblik yak dzherelo informatsii dlia obchyslennia rentnoi platy za korystuvannia nadramy [Бухгалтерський облік як джерело інформації для обчислення рентної плати за користування надрами]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, no. 4, pp. 18–22. [in Ukrainian]
11. Paraskevych L.V. *Problemy obliku finansovoho rezultatu promyslovoho pidpriemstva* [Problems of accounting of financial results of the industrial enterprises]. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2010_1/123.pdf (accessed September 09, 2020).
12. Bodnar O.V. (2017). Renta v systemi vartisnykh kontseptsii [Rent in the system of value concepts]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, випуск 23, pp. 65–69. [in Ukrainian]
13. Hurovska T.V. (2011). Teoriiia renty: istoriia ta suchasniy [Theory of rent: history and the present]. *Visnyk Khmelnyts'koho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, t. 1, no. 6, pp. 7–11. [in Ukrainian]
14. Dvihun A.O. (2008). Rentna polityka ta yii rol u realizatsii finansovoi stratehii derzhavy [Rent policy and its role in the implementation of the financial strategy of the state]. *Svit finansiv*, vyp. 3, pp. 73–77. [in Ukrainian]
15. Mescherov V.A. (2006). *Sovremennyye rentnyie otnosheniya: teoriya, metodologiya i praktika hozyaystvovaniya* [Modern rental relations: theory, methodology and business practice]. Moskva: Ekon. nauki, 312 p. [in Russian]
16. Zeldner A.G., Vaslavskaya I.Yu., Yuzhelevskiy V.K. (2003). *Gosudarstvo i ekonomika: Faktory rosta: monografiya* [State and economy: growth factors: monograph]. RAN, In-t ekonomiki. Moskva: Nauka, 214 p. [in Russian]
17. Moshenets O.V. (2009). Evoliutsiia rentnykh vidnosyn: vid klasychnoi shkoly do teorii suspilnoho vyboru [Evolution of rental relations: from the classical school to social choice theory]. *Ahrosvit*, no. 7, pp. 41–44. [in Ukrainian]
18. Ekonomichniy slovnyk. Za redaktsiieiu P.I. Bahriia, S.I. Dorohuntsova. *Holovna redaktsiia Ukrain'skoi radianskoii entsyklopedii Akademii nauk Radianskoii RSR* [Chief Editorial Office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. Kyiv, 1973. 622 p. [in Ukrainian]
19. Anomali v tsyvilnomu pravi Ukrainy: navch.-prakt. posibnyk / [vidp. red. R.A. Maidanyk]. Kyiv: Yustinian, 2007. 912 p. [in Ukrainian]
20. Bazylevych V.D., Bazylevych K.S., Balastryk L.O. (2008). *Makroekonomika: Pidruchnyk* [Macroeconomics: Textbook]. Za red. V.D. Bazylevycha. 4-te vyd., pererob. i dop. Kyiv: Znannia, 743 p. [in Ukrainian]
21. Ekonomichniy entsyklopedychnyi slovnyk [Economic encyclopedic dictionary: in 2 volumes]; U 2 t. T. 2 / za red. S.V. Mochernoho. Lviv: Svit, 2006. 568 p. [in Ukrainian]
22. Zakharchuk O.A. (2011). Rentnyi kharakter platezhiv za resursy [The rent character of payment for resources]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 3, pp. 89–91. [in Ukrainian]
23. Zaichuk O.V., Kopylenko O.L., Onishchenko N.M. ta in. (2009). *Suchasna pravova entsyklopediia* [Modern legal encyclopedia] / za zah. red. O.V. Zaichuka; In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter, 384 p. [in Ukrainian]
24. Kuzyk B.N., Yakovets Yu.V. (2004). *Rossiya – 2050: stratehiya ynnovatsyonnoho proryva* [Russia 2050: Strategy of Innovative Break-Through]. Moskva: Ekonomika, 632 p. [in Russian]
25. Sherstiukova K. (2017). Pererospodil pryrodno-resursnoi renty v natsionalnii ekonomitsi: avtoref. dys... kand. ekon. nauk. za spetsialnistiu 08.00.03 [Redistribution of natural resource rent in the national economy: abstract of dissertation of Candidate of Economic Sciences on the speciality 08.00.03]. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian]

REFERENCES:

1. Danylyshyn B.M. (2009). Sotsialni priorityety ekonomichnoho rozvytku [Social priorities of economic development]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, no. 1. [in Ukrainian]
2. Trofymova V.V. (2010). Kontseptsiiia staloho rozvytku yak osnova postindustrialnykh modelei rozvytku [The concept of sustainable development as a basis for post-industrial development models]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 8, pp. 33–37. [in Ukrainian]
3. Heiets V.M., Shynkaruk L.V., Artomova T.I. ta in. (2011). *Strukturni zminy ta ekonomichniy rozvytok Ukrainy: monohrafiia* [Structural changes and economic development of Ukraine: monograph]; za red. d-ra ekon. nauk L.V. Shynkaruk; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnouzuv. Kyiv, 696 p. [in Ukrainian]
4. Averkyna M.F., Andrieieva N.M., Baldzhy M.D., Veklych O.O. ta in. (2014). *Stalyi rozvytok – XXI stolittia: upravlinnia, tekhnolohii, modeli: kolektyvna monohrafiia* [Sustainable development in the 21st century: management, technology, models: collective monograph]. NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy»; NTTU «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»; Vyshcha ekonomiko-humanitarna shkola; Mizhnarodna asotsiatsiia staloho rozvytku / za nauk. red. prof. Khlobystova Ye.V. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu.A., 540 p. [in Ukrainian]
5. Zhuk V.M. (2012). *Bukhgalterskyi oblik: shliakhy vyreshennia problem praktyky i nauky: monohrafiia* [Accounting: ways to solve problems of practice and science: monograph]. Kyiv: NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky», 454 p. [in Ukrainian]
6. Zamula I.V. (2010). *Bukhgalterskyi oblik ekolohichnoi diialnosti u zabezpechenni stiikoho rozvytku ekonomiky: monohrafiia* [Accounting of environmental activities in ensuring sustainable development of the economy: monograph]. Zhytomyr: ZhDTU, 440 p. [in Ukrainian]

26. Konventsiia mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Federatyvnoi Respubliky Brazylia pro unyknennia podviinoho opodatkuvannia ta poperedzhennia podatkovykh ukhlyen stosovno podatkov na dokhody (st. 18) m. Kyievi 16 sichnia 2002 roku [Convention between the Government of Ukraine and the Government of the Federal Republic of Brazil on Avoidance of Double Taxation and Prevention of Fiscal Evasions with respect to income tax (Art. 18) dated January 16, 2002, Kyiv]. URL: www.zakon.rada.gov.ua (accessed September 09, 2020).
27. Uhoda mizh Ukrainoiu i Respublikoiu Tadzhykystan pro unyknennia podviinoho opodatkuvannia ta poperedzhennia ukhlyenia vid splaty podatkov na dokhody i kapital (st. 18) m. Yalta, 7 veresnia 2002 roku [Treaty between the Government of Ukraine and the Republic of Tajikistan on Avoidance of Double Taxation and Prevention of Fiscal Evasion with respect to taxes on income and capital (Art. 18) dated September 7, 2002, Yalta]. URL: www.zakon.rada.gov.ua (accessed September 09, 2020).
28. Hrazhevska A. (2015). Struktura ta kharakterni oznaky systemy suchasnykh rentnykh vidnosyn [Structure and characteristic features of the system of modern rental relations]. *Visnyk natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, no. 11(176), pp. 13–16. [in Ukrainian]
29. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Komentar [Civil Code of Ukraine: Comment]; [za zah. red. Ye.O. Kharytonova, O.M. Kalitenka]. Odesa: Yurydychna literatura, 2004. 1110 p. [in Ukrainian]
30. Tsyvilne pravo Ukrainy: kurs leksii [Civil Code of Ukraine: lecture course]: u 6-ty t. / R.B. Shyshka [kerivnyk avt. kol.], Ye.O. Michurin ta in.; [za zah. red. R.B. Shyshky]. Kharkiv : Espada, 2006. T. 5. Kn. 2. Dohovirne pravo: Ch. 1. Zahalni polozhennia ta dohovory naperedachu maina u vlasnist, pp. 281–307. [in Ukrainian]
31. Sukhanov E.A. (2005). *Hrazhdanskoie pravo: v 4- kh t.* [Civil law] 3-e yzd., pererab. y dop. Moskva: Volters Kluver, Tom 3: Obiazatelstvennoie pravo, 800 p. [in Russian]
32. Bilousov Yu.V., Lozinska S.V., Rusu S.D. ta in. (2005). *Tsyvilne pravo Ukrainy: navch. posibnyk* [Civil law of Ukraine: study guide] / [za red. R.O. Stefanchuka]. Kyiv : Pretsedent, 448 p. [in Ukrainian]
33. Baliuk V.M. *Suttievi umovy dohovoru renty* [Essential terms of the contract of rent]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znphnpu/Pravo/2008_10/Balyuk.pdf (accessed September 09, 2020).
34. Pospolitat V.V., Khanyk-Pospolitat R.Iu. (2010). Aktualni pytannia dohovoru renty [Actual questions of the contract of rent]. *Naukovi zapysky*. Tom 103. Yurydychni nauky, pp. 85–90. [in Ukrainian]
35. Apanasiuk M.P. (2004). Dohovir renty: avtoief. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.03 [Contract of rent: abstract of dissertation for the scientific degree of Candidate of Juridical Sciences: speciality 12.00.03]. Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 15 p. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 09.09.2020.
The article was received 09 September 2020.*

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-16

УДК 378.014.543(477)

Бурдонос Л.І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1084-0826>
E-mail: burdonosluida@ukr.net*

Виноградня В.М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9028-6772>
E-mail: vinogradniy_roma@ukr.net*

СТАН РОЗВИТКУ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню стану розвитку механізму фінансового забезпечення системи вищої освіти в умовах глобалізації світової економіки. Досліджено термінологію, яка використовується для позначення стану розвитку механізму фінансування закладів вищої освіти тощо. Охарактеризовано визначальні фактори розвитку фінансового забезпечення системи вищої освіти, для подальшої трансформації системи організації та управління української науки. Виявлено, що проблеми фінансового забезпечення закладів системи освіти залишаються невирішеними і певною мірою залежать від ефективності побудови та реалізації механізму державного фінансування. Проведено аналіз державного фінансування на систему освіти.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, вища освіта, заклади вищої освіти, фінансування, ринок освітніх послуг, якість освітніх послуг, бюджетні асигнування на освіту, науково-технічний потенціал країни.

Бурдонос Л.И., Виноградная В.М. СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию состояния развития механизма финансового обеспечения системы высшего образования в условиях глобализации мировой экономики. Исследована терминология, которая используется для обозначения состояния развития механизма финансирования высших учебных заведений и тому подобное. Охарактеризованы определяющие факторы развития финансового обеспечения системы высшего образования, для дальнейшей трансформации системы организации и управления украинской науки. Выведено, что проблемы финансового обеспечения учреждений системы образования остаются нерешенными и в определенной степени зависят от эффективности построения и реализации механизма государственного финансирования. Проведен анализ государственного финансирования на систему образования.

Ключевые слова: глобализационные процессы, высшее образование, высшие учебные заведения, финансирование, рынок образовательных услуг, качество образовательных услуг, бюджетные ассигнования на образование, научно-технический потенциал страны.

Burdonos Lyuda, Vynogradnya Vita. THE STATE OF DEVELOPMENT OF FINANCING OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE IN THE MODERN CONDITIONS OF GLOBALIZATION OF THE WORLD ECONOMY

The article is devoted to the study of the state of development of the mechanism of financial support of the higher education system in the conditions of globalization of the world economy. The terminology used to indicate the state of development of the mechanism of financing higher education institutions, etc. is studied. The determining factors of development of financial support of the system of higher education, for further transformation of the system of organization and management of Ukrainian science are characterized. It was found that the problems of financial support of educational institutions remain unresolved and to some extent depend on the efficiency of construction and implementation of the mechanism of public funding. Therefore, in the context of globalization, the questions become especially relevant: what are and will continue to be the advantages and at the same time difficulties and risks for higher education institutions in the market of educational services? How to reconcile, reconcile new opportunities and risks for the higher education system, when an economically active person is excluded from collective life? When funding is appropriate, the activities and services of educational institutions in the context of the transformation of the economic system are coordinated, in accordance with the objectives that are the goal: to provide the necessary public goods, sufficient quantity and quality. In the strategy of economic and social development of Ukraine, the preservation and development of scientific potential was declared a leading factor in the economic policy of the state. The overall level of funding for science is considered one of the key characteristics of the country's innovation, its readiness to build a knowledge-based society. Funding for the university science sector remains extremely low, and its volumes per scientist are significantly lower than for other science sectors. The lag of university science from the modern needs of innovative development is confirmed by the materials of the analysis of research activity of higher educational institutions of Ukraine.

Keywords: globalization processes, higher education, institutions of higher education, financing, the market of educational services, the quality of educational services, budget allocations for education, scientific and technical potential of the country.

Постановка проблеми. Економічна, фінансова, політична криза, військові конфлікти на Сході України та світова пандемія коронавірусу вичерпали ріст попередньої моделі економіки держави, показали, що в сучасних умовах підтримки системи вищої освіти необхідно є розробка і впровадження цільових програм підтримки ЗВО у нових економічних умовах адже кожний тип вищого навчального закладу займає важливе місце у підготовці компетентних фахівців високого рівня, вчених-дослідників, які потрібні для розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою школою таких українських вчених, як Т.М. Боголіб [3], Л.О. Познякова, С.Я. Салига, Л.І. Федулова, Г.С. Черевичний [14], Л.С. Шевченко [15] досліджено та розроблено фундаментальні концепції розвитку теорії та практики розвитку фінансового забезпечення вітчизняної системи вищої освіти. Стратегічний план дій для забезпечення удосконалення організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення закладів вищої освіти проаналізовано у наукових доробках таких вчених, як Н.В. Бракоренко, А.М. Гуржій, А. Даниленко, В. Куценко, Л. Лисяк, А. Монаєнко. Серед зарубіжних авторів, які у своїх наукових доробках приділяли увагу недостатньому фінансуванню системи вищої освіти з боку держави слід виділити праці Шевальє Т. [16], Ейшера Ж., М. Лукашенка, Я. Нейматова, В. Марцинкевича.

Мета статті: проаналізувати проблеми фінансового забезпечення розвитку системи вищої освіти України, оскільки за останні два десятиріччя відбувся розрив зв'язків циклу «наука – освіта – виробництво», вища освіта, як і наука, залишається майже повністю відстороненою від процесу формування інноваційної економіки. Складність цієї проблеми потребує системних стратегічних рішень.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. В умовах сьогодення, коли світова економіка знаходиться в стані бурхливого розвитку глобалізації, перед закладами вищої освіти постає завдання виживання, адже з впровадженням новітніх технологій скорочується потреба у великій кількості працівників: високотехнологічне обладнання та штучний інтелект просто їх замінює і тому ЗВО треба розвиватись динамічніше.

Якщо брати до уваги стан ЗВО на ринку освітніх послуг України то ситуація така: після введення в дію нового Закону «Про освіту» змінюється підхід до розподілу бюджетних коштів та фінансового забез-

печення загалом закладів [4]. Основна ідея – зняти пряму залежність фінансування закладів вищої освіти від наявної кількості студентів і фінансувати кошти у ті ЗВО, які будуть відповідати певним показникам.

Основними такими показниками являється:

- позиція університету у міжнародних рейтингах (головними показниками є рівень капіталізації та рівень цитованості педагогічно-наукових працівників університету);
- масштаб університету;
- наукові показники викладацького персоналу;
- залучені гранти або інвестиції (міжнародні гранти, гранти від бізнесу);
- працевлаштування випускників (з 2021 відомством буде розроблятися відповідна система електронного моніторингу);
- кількість студентів (важить 80% у впливі на обсяг фінансового забезпечення);
- регіональний коефіцієнт.

Тобто можна зробити висновок, що Міністерство освіти і науки насамперед цікавить допомога сильнішим університетам і сильним викладачам, які відповідно до кращих результатів діяльності та своїх рейтингів будуть отримувати більше фінансування у порівнянні з бюджетом 2019 року.

Існування ЗВО міжнародного рівня вимагає, перш за все, компетентного менеджменту, ціленаправленого бачення місії і цілей закладу, чітко сформульованого плану та позиціонування на ринку освітніх послуг.

Та освітні послуги закладу світового значення не потрібні, якщо не виконується ще одна умова – якість освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу, тобто здатність підготувати такі кадри, які будуть володіти високими технологіями, новими підходами, генерувати нові ідеї коли нові знання швидко старіють, потрібне їх постійне оновлення.

Якщо за попереднім Законом «Про освіту» держава забезпечувала бюджетні асигнування на освіту в розмірі не меншому 10 % національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність, то за новим Законом «Про освіту» від 05.09.2017 р. держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % валового внутрішнього продукту [10].

Університети 80% бюджетного фінансування отримуватимуть гарантовано для базових видатків. Решта коштів ЗВО – конкретні показники.

Якщо раніше показником для фінансування закладів вищої освіти була кількість студентів, то наразі ситуація змінилась. Але є й інша сторона медалі: держава за одного студента на технічній спеціальності буде забезпечувати асигнування на 60%, ніж за студента економічних спеціальностей, тобто стимулюватись будуть університети за технічно-інженерними галузями спрямування. З 2020 року ЗВО фінансуються за формулою, де університети з кращими результатами діяльності отримують більше фінансування порівняно із бюджетом минулого року. Всього на університети у 2020 році МОН витратить 16,26 млрд грн. [2].

З 2021 року до цих показників додається працевлаштування випускників, які МОН буде відслідковувати через онлайн-систему. Для поступовості переходу у 2020 році були запроваджені обмеження для мінімальної та максимальної зміни бюджету кожного ЗВО – 95% та 120% від 2019 року відповідно. Фінансування за формулою отримують 136 закладів вищої освіти та 12 їхніх філій, які мають власні кошториси. У 2020 році 94 заклади отримують 100-120% від бюджету 2019 року, а 54 – 95-99% від бюджету 2019 року [7].

Завдяки розрахунку фінансування за формулою у 2020 році 17 університетів отримали збільшення фінансування на понад 15 мільйонів гривень. З-поміж них – Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського, Львівська політехніка, Харківський політехнічний інститут, Сумський державний університет, Ужгородський національний університет тощо [11].

Показники, за якими МОН робить розрахунок розподілу фінансування, дають університетам чітке розуміння, за якою траєкторією їм потрібно рухатись, щоб покращувати свої позиції. Відтепер фактична кількість студентів за бюджетною формою навчання (контингент) – лише один із семи показників, які впливають на формування бюджету. Протягом наступних трьох років вага цього показника буде зменшуватись. Додатково держава стимулює університети зберігати свій профіль, технічні університети – підтримувати саме технічні спеціальності.

Показник масштабу стимулює заклади вищої освіти об'єднуватись та ефективно використовувати ресурси. Адже університети, у яких навчається менше 1000 студентів, будуть отримувати менше, а ті, де три, п'ять і десять тисяч студентів – навпаки отримуватимуть більше. Застосування регіонального коефіцієнту у формулі дало змогу регіональним університетам у 2020 році отримати краще фінансування. У попередні роки через відтік абітурієнтів у великі міста регіональні ЗВО втрачали студентів та не мали ресурсів для розвитку. Застосовуючи регіональний коефіцієнт, держава підтримує регіональні університети.

Наявність українських університетів у міжнародних рейтингах – це стимул працювати над міжнародним визнанням та репутацією, підвищення шансів залучати іноземних студентів. Міністерство враховує позиції в QS World University Rankings, The Times Higher Education World University Rankings та Academic Ranking of World Universities. Зараз п'ять ЗВО, які входять до рейтингів, отримали додаткове фінансування за цим показником [11].

Кількість грошей на дослідження, які університет залучає від бізнесу та з міжнародних грантів, свідчить, що закладу довіряють донори та/або бізнес. Держава, використовуючи цей показник, стимулює університети розвивати науку та диверсифікувати джерела надходження грошей.

Працевлаштування випускників – це показник, який МОН почне застосовувати при розрахунку фінансування ЗВО у 2021. З 2020 МОН запустило електронну систему, яка буде моніторити, чи працюють випускники того чи іншого університету на посаді, що вимагає вищої освіти. Цей показник буде стимулювати університети підвищувати якість освіти, враховувати потреби ринку праці та сприяти працевлаштуванню своїх випускників [10].

Взагалі успішне функціонування будь-якого закладу освіти залежить від належного рівня фінансового забезпечення його діяльності та ефективного використання обмежених фінансових ресурсів та має величезне значення для розвитку ВВП та ВВП держави. Проте більшість закладів системи освіти мають незадовільний стан фінансування, недостатність або взагалі відсутність бюджетних асигнувань на утримання матеріально-технічної бази установ, низька заробітна плата викладацько-професорського складу, зниження економічної доступності вищої освіти; обмеженість джерел формування фінансових ресурсів та жорстка регламентація напрямів їх використання, що призводить до нестачі грошових коштів для здійснення їхньої господарської діяльності. Оскільки проблеми фінансового забезпечення закладів системи освіти залишаються невирішеними і певною мірою залежить від ефективності побудови та реалізації механізму фінансового забезпечення, виникає потреба в їх подальшому дослідженні та впровадженні рекомендацій для покращення такого процесу. Ці економічні чинники являються головними структурними елементами конкурентоспроможності будь-якої країни.

В економічній літературі поняття «фінансове забезпечення», «фінансування» використовуються дуже часто і нерідко у різних тлумаченнях, тому єдиної думки щодо їх визначення не існує.

Так, на думку В.М. Федосова, фінансове забезпечення – це структурна підсистема фінансово-кредитного механізму, система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства [9, с. 33].

Визначення дає фінансовий словник-довідник: «Фінансування – метод розподілу коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави та органів місцевого самоврядування; діяльність, пов'язана із забезпеченням грошовими ресурсами соціальних, економічних та інших потреб держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» [8].

Здійснення фінансового забезпечення знаходить свій прояв у визначенні форм, джерел та методів розвитку та використання фінансових коштів закладами системи освіти.

Державні заклади системи освіти згідно з діючим законодавством фінансуються за рахунок Зведеного бюджету України через систему органів ДКСУ. Як відомо, кошторисне фінансування бюджетних установ розподіляється на:

- загальний фонд – обсяг фінансування із загального фонду бюджету відповідного рівня, який містить чітке розмежування видатків бюджетних установ за економічними ознаками і призначений для виконання їх основних функцій;

- спеціальний фонд – обсяг фінансування зі спеціального фонду бюджету для досягнення конкретної мети та їх використання за економічною класифікацією для здійснення видатків бюджетних установ згідно з законодавством, а також для проведення заходів, пов'язаних із виконанням бюджетними установами основних функцій діяльності [6, с. 6].

На даний момент в Україні йде знову дискусія про нову модель фінансової діяльності та розвитку ЗВО, суть якої полягає у наданні права університету на фінансову автономію. Для цього передбачено:

1) зміну правового статусу державного ЗВО на неприбутковий ЗВО відповідно до СНР 2008. Це означає, що право на отримання економічних вигод, пов'язаних з економічною діяльністю, має не засновник (юридичний власник) ЗВО, а безпосередньо ЗВО як інституціональна одиниця (економічний власник). При цьому весь можливий дохід (прибуток) належить ЗВО і може бути спрямованим на його розвиток;

2) надання ЗВО права господарського відання замість права оперативного управління їхнім майном, власником якого фактично є держава, що розширює майнові права ЗВО;

3) упровадження корпоративного управління університетами, у тому числі фінансового менеджменту, спрямованого на постійний пошук додаткових, насамперед приватних, джерел інвестування університету [5].

Здійснення фінансового забезпечення системи освіти в умовах посткризових ситуацій в Україні з кожним роком стає все проблематичнішим. Нині не в повній мірі виконуються відповідні положення Закону України «Про освіту», де зазначено, що витрати на освіту мають становити 7 % від ВВП. В таких умовах заклади освіти вимушені шукати додаткові фінансові надходження.

Цьому факту свідчить проведений аналіз видатків зведеного бюджету України на систему освіти за 2015-2017 рр. [14].

Видаткова частина Державного бюджету України у 2016 році у порівнянні з 2015 роком була збільшена на 14,2%. Проте, видатки Міністерству освіти і науки України були збільшені тільки на 3,4%, а видатки Національній академії наук та національним галузевим академіям наук навпаки скорочено аж на 19%. Як наслідок, частка коштів з загального фонду державного бюджету, що була спрямована у 2016 році Міністерству освіти і науки України та Національній академії наук України, у порівнянні з 2014 роком скоротилась майже у два рази.

У 2017 році з Державного бюджету України на сферу освіти передбачено 93 101 041,6 тис. гривень, що становить 3,6% ВВП, з яких кошти головних розпорядників коштів становлять 40 248 473,6 тис. гривень (за загальним фондом 27 437 963,8) та обсяг освітньої субвенції місцевим бюджетам – 52 852 568,0 тис. гривень.

У 2016 році ці показники склали 75 053 963,5 тис. гривень, що становило 3,31% ВВП, з яких кошти головних розпорядників коштів становили 30 269 986,3 тис. гривень (за загальним фондом 19 378 469,7), а обсяг освітньої субвенції місцевим бюджетам – 44 783 977,2 тис. гривень [12].

В Україні відбувається загрозливе скорочення чисельності працюючих у науковій та науково-технічній сфері, посилюється відтік молодих талановитих науковців, їх міграція за кордон. В ЗВО запроваджується режим неповної зайнятості, зменшується обсяг грошового забезпечення науково-педагогічних працівників, соціальна напруга зростає у трудових колективах, організуються громадські акції протесту.

Якість освіти втрачається та підготовка компетентних фахівців, особливо, за новими сучасними технологіями та структурними змінами в економіці. Виникає реальна загроза руйнації наукових шкіл, проведення сучасних наукових досліджень та наукового супроводу високотехнологічних галузей виробництва.

При сьогоднішньому рівні економічного розвитку в Україні, навіть якщо витрати держави на систему освіти залишатимуться високими і, крім того, підвищиться їхня ефективність, це навряд чи приведе до позитивного впливу на економічне зростання. За відсутності нормальних умов праці і практично втраченого промислового потенціалу випускники з конкурентоспроможною на міжнародному ринку освітою емігруватимуть. Тобто процес підвищення рівня видатків на освіту повинен бути ендегенним і відповідати умовам економічного розвитку в країні.

В контексті фінансових та економічних трансформацій які відбуваються в Україні також відбуваються втрати науково-технічного потенціалу дер-

Таблиця 1

Видатки зведеного бюджету на освіту у 2015-2017 рр.

Всього	Загальні видатки Зведеного бюджету, млн. грн.	Видатки у % до		Видатки на окремі підгалузі у % до видатків на галузь
		Загальних видатків	ВВП	
2015 р.				
Всього на освіту:	114 193, 5	16,8	5,7	100,0
– дошкільну	18 142,2	2,7	0,9	15,9
– загальну середню	49 688, 3	7,3	2,5	43,5
– професійно-технічну	6 171,2	0,9	0,3	5,4
– вищу	30 981,8	4,6	1,6	27,1
2016 р.				
Всього на освіту:	129 437,7	15,5	5,4	100,0
– дошкільну	20 115,5	2,4	0,8	15,5
– загальну середню	56 532, 0	6,8	2,4	43,7
– професійно-технічну	6 182,3	0,7	0,3	4,8
– вищу	35 233,6	4,2	1,5	27,2
2017 р.				
Всього на освіту:	177 755,7	16,8	5,4	100,0
– дошкільну	28 207,2	2,7	0,8	15,9
– загальну середню	84 346, 3	8,0	2,4	47,5
– професійно-технічну	8 278,9	0,8	0,2	4,7
– вищу	38 681,1	3,7	1,4	21,8

Джерело: складено авторами на основі даних [17]

жави; є проблема визначення фактичних витрат часу науково-педагогічних працівників на наукову роботу, кількості та якісної оцінки їх науково-дослідної діяльності в університеті та внеску у розвиток наукової сфери економіки країни в цілому. Існуючі у багатьох ЗВО України методики призначені для організації планування та обліку навчальної, наукової, науково-методичної, культурно-виховної роботи та формування штатного розпису науково-педагогічних працівників і планування їх навантаження на рік. Зміна структури джерел фінансування та пов'язані з ними зміни у структурі видів наукових робіт, викликали потребу у нових формах організації та управління науковими дослідженнями у ЗВО.

Дослідження генезису наукового знання, пов'язаного з визначальними факторами розвитку суспільства, є важливою теоретичною проблемою історії науки й одночасно однією з вихідних методичних проблем. Усвідомлення важливості цього моменту відбито новим етапом у розвитку знання як особливої наукової дисципліни.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на системи вищої освіти Великої Британії і Франції, кожна з яких йшла до свого національного варіанта постгумбольдтівської системи від своєї відправної точки – Великої Британії від гумбольдтівської системи, а Франція – від догумбольдтівської.

Так, у Великій Британії, система освіти якої до початку 80-х років XX ст. нагадувала німецьку реформа щодо усунення дефектів гумбольдтівської системи інтеграції освіти і науки йшла за трьома напрямками:

1) ще в 50-60-х роках у цій країні було створено неуніверситетський сектор вищої освіти, так звані суспільні навчальні заклади, серед яких 30 політехнічних інститутів. Зусилля даних установ були зосереджені на викладанні коротких циклів навчальних програм (навчальних модулів), перепідготовці кадрів. На противагу Німеччині, уже до кінця 70-х років ці заклади поглинули половину всіх студентів.

Причому слід зазначити, що формально даний сектор освіти мав і має ті самі права на проведення дослідницьких робіт і підготовку аспірантів, що й університетський, але в нього досить слабка інфраструктура, оскільки не було й немає достатніх засобів і людських ресурсів, щоб її розвинути. Іншими словами, країні вдалося відокремити елітарну освіту від масової;

2) після досить тривалого періоду інтеграції за Гумбольдтом, незважаючи на значний опір професорсько-викладацького складу, наприкінці 70-х – початку 80-х років XX ст. радикально помінялася система фінансування університетів. Було введено істотне «нововведення» – фонди фінансування процесів навчання та досліджень, а також розробок були розділені ззовні. Це означає, що на верхньому рівні фінансування освітнього процесу було відділено від фінансування науково-дослідної діяльності. Обсяг фонду, призначеного для фінансування викладацької діяльності розраховувався традиційним способом – пропорційно числу студентів.

Значна ж частина фонду (блок грантів), призначених для фінансування науково-дослідних робіт, стала прямо залежати від раніше досягнутого рівня (оцінки якості) проведених робіт. Обсяги грантів стали установлюватися, виходячи з загального обсягу фінансування науково-дослідної діяльності у всій системі вищої освіти, пропорційно рангові, привласненому дослідницькому відділові університету в результаті проходження процедури оцінки.

Така процедура оцінки з 1986 р. стала проводитися регулярно кожні три-чотири роки Радами з фінансування вищої освіти спадкоємцями Комітету з університетських грантів [1, с. 2].

3) відбулася внутрішньоуніверситетська (інфраорганізаційна) диференціація між кафедрами, основною діяльністю яких тепер було викладання дисциплін, і науково-дослідними відділами, переважною діяльністю яких стало проведення досліджень, а також підготовка студентів до науково-дослідної діяльності і підготовка аспірантів. Було також прийнято, що співробітник дослідницького відділу не може витрачати на викладання більше половини свого робочого часу.

Таким чином, у Великій Британії в результаті реформ відбулося руйнування гумбольдтівської системи. Відбулася спеціалізація університетського штату. Розподілилися джерела фінансування, виникла конкуренція між двома видами діяльності – викладанням і проведенням науково-дослідних робіт. Більш того, хоча процеси освіти і наукової діяльності залишилися під одним дахом, відбувся їхній організаційний поділ усередині самих університетів. Дослідницькі відділи стали самостійною структурною одиницею із самостійним позауніверситетським фінансуванням [3, с. 16].

Враховуючи специфіку зарубіжних країн, університети України повинні приймати участь у житті регіонів шляхом виконання наступних стратегічних завдань:

- підтримка процесів соціального і культурного розвитку регіону через підготовку висококваліфікованих кадрів, які володіють актуальним переліком ключових і професійних компетенцій, які співзвучні вимогам сучасного ринку праці;

- підтримка конкурентоспроможності основних галузей економіки регіону шляхом виробництва нових знань і технологій, які мають значення в умовах глобалізації, а також дякуючи реалізації програм практико-орієнтованої освіти, враховуючи потреби представлених в регіоні інноваційно-виробничих структур і промислових підприємств;

- розширення мережевих, в тому числі корпоративних форм організації навчального процесу із метою реалізації освітніх програм із підготовки спеціалістів у міждисциплінарних галузях;

- створення умов для розширення можливостей академічної мобільності студентів, викладачів і учених, успішної інтеграції університету у світовий освітній простір;

- розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень у відповідності із пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки із урахуванням специфіки розвитку регіонів Південного федерального округу;

- модернізацію регіональної системи вищої освіти, перш за все, на основі інтеграції освіти, науки і інноваційної діяльності;

- розвитку університету як потужної інноваційної корпорації, яка інтегрує відтворення товарів і послуг у науково-освітній, виробничий і соціальній сферах;

- втілення нової моделі управління ЗВО;
- розвиток соціальних функцій системи вищої освіти за рахунок внесення пропозицій зі зміни діючої нормативно-правової бази.

Питання фінансування університетів, проблеми та перспективи розвитку вищої освіти, а також її ефективність та результативність для соціально-економічного розвитку є предметом уваги багатьох

українських та закордонних дослідників і перебувають у фокусі активної діяльності європейських стейкхолдерів, таких як Європейська асоціація університетів EUA, національні конференції ректорів та об'єднання закладів вищої освіти. Варто наголосити, що єдиної універсальної моделі, яка би відповідала умовам, можливостям і ресурсам усіх систем, немає, адже велику роль відіграють не лише кількісні показники (статистика, демографія), а й економічні умови й правові рамки. Економічні умови, які впливають на вибір тієї чи іншої моделі, мають характер як локальний, національний, так і глобальний [13].

Однією із форм інтеграції університетів у життя виступає їх участь у вирішенні політичних завдань, які здійснюються завдяки формуванню іміджу і політичної ваги регіону шляхом реалізації можливостей, які існують завдяки сформованій еліті нового покоління інтелектуалів, а також досить часто нічим не опосередкований вплив на процеси формування громадянського суспільства.

Перелік можливостей університетів у містах і регіональних університетів не обмежується перерахованим і може бути розширеним. Важливим є політичний ефект, який виникає від діяльності ЗВО у довготерміновій перспективі. Назвемо його «відкладеним» ефектом, у перспективі здатним мати вплив не тільки на політичний профіль регіону, але і зробити значний внесок у становлення і гармонійний розвиток громадянського суспільства в цілому.

Можливості, які мають ЗВО, наприклад, концентрація різноманітних ресурсів, які використовуються для самовдосконалення і творчості молоді, створюють сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства у стінах ЗВО і за його межами. Для того, щоб ефект від участі ЗВО у політичному житті був позитивним, необхідна систематична і всебічна підтримка з боку керівництва ЗВО і його зацікавленість. Зосередження інтелектуальних ресурсів перетворює сам процес передачі знань університетів у містах і регіональних університетів у джерело формування інтелектуальної, в тому числі і політичної еліти країни. Завдання ЗВО у цьому випадку повинно полягати у створенні відповідної системи цінностей, яка дозволяє запобігти негативним наслідкам формування еліт.

Участь регіональних університетів та університетів у великих містах у розвитку економіки регіонів найбільш помітно у вирішенні завдань розвитку ринку праці (при цьому ЗВО виступає водночас у декількох ролях: як кузня кадрів, як роботодавець і як центр професійної перепідготовки кадрів).

У рамках вирішення завдань економічного розвитку, поряд із підготовкою і професійною перепідготовкою кадрів, спрямовані на задоволення потреб регіонального ринку праці, університети виступають також джерелами комплексного розвитку тих міст і регіонів, на території яких вони розміщені. Це стає можливим завдяки діяльності університетів, сприянню поліпшенню екології міста і регіону, підвищенню якості їх інфраструктури і транспортного сполучення на основі використання науково-дослідного потенціалу і інших наявних ресурсів.

Наступною формою інтеграції університетів у життєдіяльність регіонів являється їх участь у розвитку економіки. Сьогодні внесок ЗВО в економіку міста або регіону не тільки включає в себе підготовку спеціалістів, конкурентоспроможних на ринку праці, в об'ємі, який відповідає потребам, які існують. Дякуючи діяльності ЗВО також стає можливою трансформація університетами результатів техноло-

гічних розробок, своєї науково-дослідницької і освітньої діяльності в нові можливості, вигідні з точки зору бізнесу, спрямовані на інноваційний розвиток регіонів і які мають практичне значення. Положення концепцій університетів, а також недавні зміни в умовах функціонування ЗВО свідчать про їх поступовий перехід до практики комерціалізації результатів наукових досліджень.

Міжнародний досвід показує, що у своєму прагненні підтримати конкурентоспроможність в умовах економіки, яка базується на знаннях, на рівні окремих країн відбувається посилення інвестиційної підтримки національних інноваційних систем, перш за все, на регіональному рівні. Перехід країн на виробництво наукоємних технологій і послуг, здатних приносити немалий економічний прибуток, призводить до посилення процесів внутрішньокраїнної і міжкраїнної диференціації за рівнем забезпечення новими знаннями і технологіями, сутність рівномірності поширення знань як такого і концентрації місць їх виробництва.

Також поряд із необхідністю задовольняти соціально-економічні потреби регіонів за рахунок створення унікальних умов для кожного із них. Наприклад: за рахунок розвитку наукових виробництв, індустрій; кластерів, орієнтованих на виробництво наукового знання для потреб регіонів; посилення інтеграції інноваційної сфери із сферою наукових досліджень, а також освітнім і дослідницьким потенціалом університетів.

Основними джерелами виробництва та дисемінації знань, інновації у сучасному світі стають університети, орієнтовані на вироблення інноваційних рішень зі збереження конкурентоспроможності регіонів в умовах глобальної економіки знань із урахуванням специфіки національного і перш за все регіонального і місцевого розвитку.

Інтеграція університетів у суспільний розвиток, на думку закордонних дослідників, можлива за декількома основними напрямками:

- виробництво нового знання через науково-дослідницьку діяльність і використання потенціалу нових технологій;
- передача знань через освіту і розвиток людських ресурсів;
- внесок у соціальний і культурний розвиток міст, регіонів і країни в цілому;
- сприяння розвитку інновацій на регіональному і загальнонаціональному рівнях.

Своєю діяльністю із реалізації традиційних і співзвучних часу нових соціальних функцій університети здатні створювати сприятливе середовище для розвитку місцевих співтовариств, забезпечуючи тим самим умови для ефективного розвитку регіонів і країни в цілому.

За оцінками українських експертів сучасні проблеми, із якими стикається вища освіта в регіонах, носять суперечливий характер. Крім пошуку відповідей на сучасні виклики соціального і економічного розвитку, вироблення найбільш ефективних способів задоволення масового попиту на освітні послуги, так звані регіональні університети також вимушені враховувати багатоманітність напрямків соціально-економічного розвитку регіонів, обумовлену їх історичними, демографічними і географічними особливостями.

Висновки. З наведеного вище можна зробити наступні висновки, що сьогодні складається нова картина, яка вимагає спеціального вивчення. Сучасні умови пред'являють нові вимоги до ЗВО, дотримання

яких необхідно для їх успішного довготривалого і ефективного функціонування. Для того, щоб займати важливе місце в житті свого міста, регіону, країни в цілому, відігравати значну роль, ЗВО недостатньо виконувати звичні, традиційні функції освіти і розвитку досліджень. Від сучасних університетів вимагається участь, активна соціальна позиція, належність і інтегрованість до соціального, економічного і культурного життя свого міста, регіону і країни в цілому, що забезпечується за рахунок наступного:

– встановлення зв'язків і об'єднання зусиль із партнерськими ЗВО та іншими зацікавленими;

– надання можливостей безперервної освіти (навчання протягом всього життя) широким верствам населення;

– сприяння розвитку ринку праці не тільки за допомогою підготовки і професійної перепідготовки спеціалістів, але і через створення нових робочих місць;

– створення стимулів для розвитку нових знань, а також формування умов, які забезпечують випускникам працевлаштування випускникам за місцем отримання вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Александрова В.П., Скришевська М.Г. Державне науково-технічне програмування в системі управління розвитком науки і техніки. *Проблеми науки*. 2006. № 8. С. 2–7.
2. Більше грошей сильнішим. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshe-groshej-silnishim-mon-opublikovalo-rozpodil-derzhfinansuvannya-universitetiv-u-2020-roci> (дата звернення: 22.08.2020).
3. Боголіб Т.М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України. Київ: Корпорація, 2010. 406 с.
4. Закон «Про освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 01.09.2020).
5. Концепція реформування економічної діяльності у сфері вищої освіти України. Ліга Закон. 2017 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4045.html (дата звернення: 18.08.2020).
6. Лучко М.Р. Контроль у державному секторі економіки: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 287 с.
7. МОН представило нову систему фінансування вузів. URL: https://ukr.lb.ua/society/2020/01/24/448064_mon_predstavilo_novu_sistemu.html (дата звернення: 05.09.2020).
8. Словник фінансово-правових термінів / За заг. ред. д.ю.н., проф. Л.К. Воронової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2011. 558 с.
9. Федосов В. Бюджетний менеджмент: Підручник. Київ: КНЕУ, 2008. 864 с.
10. Фінансове забезпечення закладів освіти під призвою нового закону про освіту. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/october/issue-39/article-31417.html> (дата звернення: 01.09.2020).
11. Фінансування ЗВО :уряд запровадив нову модель розподілу коштів. URL: https://24tv.ua/education/finansuvannya_vnz_uryad_zaprovadiv_novu_model_rozpodilu_koshtiv_n1269416 (дата звернення: 20.08.2020).
12. Фінансування освіти і науки в Україні. URL: et.in.ua/statistika-2/byudzheth/informaciya-shhodo-finansuvannya-osviti-i-nauki-v-ukraini/ (дата звернення: 04.09.2020).
13. Ченцов В. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та ідеї для реформи. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/10.pdf (дата звернення: 21.08.2020).
14. Черевичний Г.С. Вища освіта України: новації, проблеми, перспективи. *Наука та наукознавство*. 2007. № 1. С. 107–112.
15. Шевченко Л.С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. С. 222–233.
16. Шевальє Т., Ейшер Ж.К. Фінансування вищої освіти: десять років змін. *Вища школа*. 2005. № 2. С. 85–94.
17. Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm (дата звернення: 04.09.2020).

REFERENCES:

1. Aleksandrova V.P., Skryshevska M.H. (2006). Derzhavne nauko-vo-tekhniche prohramuvannia v systemi upravlinnia rozvytkom nauky i tekhniki [State scientific and technical programming in the management system of science and technology]. *Problemy nauky*, no. 8, pp. 2–7. [in Ukrainian]
2. Bilshe hroshei synishym [More money is stronger]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshe-groshej-silnishim-mon-opublikovalo-rozpodil-derzhfinansuvannya-universitetiv-u-2020-roci> (accessed 22 August 2020).
3. Boholib T.M. (2010). *Rol osvity i nauky u postindustrialnomu rozvytku* [The role of education and science in the post-industrial development of Ukraine]. Kyiv: Korporatsiia, 406 p. [in Ukrainian]
4. Zakon «Pro osvitu» [Law «On Education»]. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 1 September 2020).
5. Kontsepsiia reformuvannia ekonomichnoi diialnosti u sferi vyshchoi osvity Ukrainy. Liha Zakon. 2017 [The concept of reforming economic activity in the field of higher education in Ukraine. League Law. 2017]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4045.html (accessed 18 August 2020).
6. Luchko M.R. (2015) *Kontrol u derzhavnomu sektori ekonomiky: navch. posib.* [Control in the public sector of the economy: textbook]. Ternopil: TNEU, 287 p. [in Ukrainian]
7. MON predstavilo novu systemu finansuvannia vuziv [The Ministry of Education and Science presented a new system of university funding]. Available at: https://ukr.lb.ua/society/2020/01/24/448064_mon_predstavilo_novu_sistemu.html (accessed 5 September 2020).
8. Voronovoi L.K. (2011). *Slovnnyk finansovo-pravovykh terminiv* [Dictionary of financial and legal terms]. Kyiv: Alerta, 558 p. [in Ukrainian]
9. Fedosov V. (2008). *Biudzhetni menedzhment* [Budget Management]. Kyiv: KNEU, 864 p. [in Ukrainian]
10. Finansove zabezpechennia zakladiv osvity pid pryzmou novoho zakonu pro osvitu [Financial support of educational institutions under the prism of the new law on education]. Available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/october/issue-39/article-31417.html> (accessed 1 September 2020).
11. Finansuvannia ZVO :uriad zaprovadyv novu model rozpodilu koshtiv [Free Economic Zone Financing: The government has introduced a new funding model]. Available at: https://24tv.ua/education/finansuvannya_vnz_uryad_zaprovadiv_novu_model_rozpodilu_koshtiv_n1269416 (accessed 20 August 2020).
12. Finansuvannia osvity i nauky v Ukraini [Financing of education and science in Ukraine]. Available at: et.in.ua/statistika-2/byudzheth/informaciya-shhodo-finansuvannya-osviti-i-nauki-v-ukraini/ (accessed 4 September 2020).
13. Chentsov V.V. (2019) *Finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini: problemy ta idei dia reformy* [Financing higher education in Ukraine: problems and ideas for reform]. *Economy nayka*. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/10.pdf (accessed 21 August 2020)
14. Cherevychnyi H.S. (2007) *Vyshcha osvita Ukrainy: novatsii, problemy, perspektyvy* [Higher education in Ukraine: innovations, problems, prospects]. *Nauka ta naukoznavstvo*, no. 1, pp. 107–112. [in Ukrainian]
15. Shevchenko L.S. (2013) *Finansuvannia vyshchoi osvity: dyversyfikatsiia dzherel* [Financing higher education: diversification of sources] *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, vol. 2, pp. 222–233. [in Ukrainian]
16. Shevalie T., Eisher Zh.K. (2005). *Finansuvannia vyshchoi osvity: desiat rokiv zmin* [Financing higher education: ten years of change]. *Vyshcha shkola*, no. 2, pp. 85–94. [in Ukrainian]
17. Ukrstat.org – publykatsiia dokumentiv Derzhavnoi Sluzhby Statystyky Ukrainy [Ukrstat.org – publication of documents of the State Statistics Service of Ukraine] Available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm (accessed 4 September 2020).

Стаття надійшла до редакції 06.09.2020.
The article was received 06 September 2020.

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2020-39-17

УДК 336.748.12(477)

Семенча І.Є.

*доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-3992>
E-mail: semilon@ua.fm*

Калашнікова Ю.М.

*студентка
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3362-0885>
E-mail: yulechkakalashnikova@gmail.com*

ІНФЛЯЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

У статті представлені результати дослідження рівня інфляції в Україні за 2019 та початок 2020 років. Актуальним було дізнатися стан інфляції та визначити ті показники, які найбільш суттєво впливають на нього з врахуванням сучасних економічних світових та вітчизняних обставин. В ході аналізу використовувались статистичні дані. Результати отримано за допомогою методів аналізу динаміки, структурного аналізу, порівняльного аналізу результатів розрахунків. За результатами проведеного аналізу визначили, що індекс інфляції за останній рік показував постійні коливання від -0,6% до 2%, що є цілком позитивним. Відзначили, що, на відміну від розвинутих країн, органи влади України можуть легко підвищити адекватні інфляційні показники, але з негативними наслідками для економічної стабільності, що може погано вплинути на відновлення економіки після карантину. Також визначили, що вагомим чинником впливу на стан інфляційних змін став рівень обмінного курсу гривні до основних валют світу. За аналізований період курс гривні поступово знижувався. Це було спричинено панікою на світових фондових ринках з приходом коронавірусу, проблеми в самій Україні з бюджетом, який продовжує наповнюватись ресурсами від продажу сировини в якості ключого експорту, інших чинників, які зазначені у статті.

Ключові слова: макроекономічні процеси, інфляція, аналіз, ціни, економічний розвиток, індекс споживчих цін, валютний курс.

Семенча І.Є., Калашнікова Ю.М. ИНФЛЯЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ НАСТОЯЩЕГО И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

В статье представлены результаты исследования уровня инфляции в Украине за 2019 и начало 2020 годов. Актуальным было узнать состояние инфляции и определить те показатели, которые наиболее существенно влияют на него с учетом современных экономических мировых и отечественных обстоятельств. В ходе анализа использовались статистические данные. Результаты получены с помощью методов анализа динамики, структурного анализа, сравнительного анализа результатов расчетов. По результатам проведенного анализа определили, что индекс инфляции за последний год показывал постоянные колебания от -0,6% до 2%, что является вполне положительным. Отметим, что, в отличие от развитых стран, органы власти Украины могут легко повысить адекватные инфляционные показатели, но с негативными последствиями для экономической стабильности, что может плохо повлиять на восстановление экономики после карантина. Также определили, что важным фактором влияния на состояние инфляционных изменений стал уровень обменного курса гривны к основным валютам мира. За анализируемый период курс гривны постепенно снижался. Это было вызвано паникой на мировых фондовых рынках с приходом коронавируса, проблемами в самой Украине с бюджетом, который продолжает наполняться ресурсами от продажи сырья в качестве экспорта, других факторов, которые указаны в статье.

Ключевые слова: макроекономические процессы, инфляция, анализ, цены, экономическое развитие, индекс потребительских цен, валютный курс.

Semencha Iona, Kalashnikova Yuliya. INFLATION PROCESSES IN UKRAINE: PROBLEMS OF TODAY AND CAUSES

Inflation as an important macroeconomic indicator must be constantly analyzed to determine the main economic trends occurring in the country. Such an analysis is especially important in recent periods, when the global coronavirus pandemic has led the already precarious economic situation of the world into crisis. This inevitably affects the economic processes within Ukraine. The article presents the results of the previous period of inflation in Ukraine during 2019 and early 2020. Finding out about the status of the inflation and identifying the indicators, which affect it the most according to the most modern economical and home-grown circumstances were relevant. Statistical messages were used in the course. The results are obtained by using the methods of dynamics, a structural analysis and a comparative analysis of the result of calculations. According to the results of the analysis, it can be stated that the inflation index showed constant fluctuations during the last year. In addition, fluctuations in food prices with the beginning of quarantine in the country and rising prices for water supply, excisable goods, transport services have exacerbated the situation when it became impossible to make a forecast. And the loss of control over such sensitive processes to change, as we know, leads to an increase general economic risks, loss of opportunities to influence the ongoing economic processes. An important factor influencing the state of inflationary changes was the level of the hryvnia exchange rate against major world currencies. During the analyzed period, the hryvnia exchange rate was gradually decreasing. It was caused by panic in the world stock markets with the advent of the coronavirus, budgetary pressures within Ukraine, which continues to be filled with revenues on commodity sales as a key export. The study also compared the dynamics of inflation in Ukraine with different countries to determine the similarity of trends and, thus, understand the inflation in Ukraine more explicitly. It was found that Ukraine is similar to China in instability, but it shows the greatest similarity of Ukraine with Turkey in terms of inflation. The inflation rate in these countries during the analyzed period ranges from -0.6% to 2%, which is quite positive. They noted that, in contrast to developed countries, the Ukrainian authorities can easily increase adequate inflation indicators, but with negative consequences for economic stability, which may adversely affect economic recovery after the quarantine.

Keywords: macroeconomic processes, inflation, analysis, prices, economic development, consumer price index, exchange rate.

Постановка проблеми. Інфляція являє собою доволі складне явище за формою прояву та за сукупністю чинників, що її спричиняють. Підвищення цін на товари та тарифів на послуги, поглиблення товарного дефіциту, падіння валютного курсу є проявами знецінення грошей. Найчастіше термін «інфляція» пояснюють як знецінення грошей внаслідок зростання цін або просто як процес зростання цін. На сьогодні немає країни, яка б через інфляційні процеси не зазнала втрат та економічних потрясінь, оскільки наслідки інфляції складні та різноманітні. Високий її рівень є великою загрозою для виробництва, спричиняє економічну і соціальну напруженість у суспільстві. Тому в сучасних умовах регулювання інфляційних процесів є необхідною умовою стабільного функціонування економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо сутності, змісту, причин виникнення інфляції, напрямів боротьби з нею дуже складні та потребують досконалого вивчення. Серед вітчизняних вчених-економістів, які досліджували сутність, причини виникнення інфляції можна виділити таких, як А.В. Базилевич, С.В. Мочерний, Ю.В. Ніколенко, В.О. Рибалкін, В.Д. Сірко та багато інших. Наприклад, Сірко А.В. визначає інфляцію, як двосторонній процес: ріст цін, з одного боку, призводить до знецінення грошей – з іншого. Це означає, що на одну й ту ж саму грошову одиницю можна придбати усе меншу і меншу кількість товарів і послуг. Базилевич В.Д. говорить про інфляцію, як про більш загальне поняття, стверджуючи, що інфляційні процеси виникли внаслідок порушення економічної рівноваги.

У теперішніх українських джерелах різні аспекти дослідження процесів інфляції і створення умов для забезпечення витривалого економічного зростання економіки України одержали відбиття в наукових працях В. Гейця, А. Даниленка, М. Савлука, С. Корабліна, О. Коваленко, С. Кравченко, О. Мельника, В. Найдюнова, О. Петрик, С. Черненко та інших вчених.

Напрями подолання негативних наслідків інфляції досліджували О.І. Барановський, О.І. Уткіна, Я.А. Жаліло та ін. О.І. Барановський у своїй монографії «Фінансова безпека в Україні».

Не дивлячись на значний внесок науковців, питання інфляційних коливань та визначення їх причин завжди є необхідним, адже цей макроекономічний показник постійно враховується при визна-

ченні монетарної та фінансово-кредитної політики в будь-якій країні.

Метою статті є провести аналіз інфляційних процесів та визначити їх вплив на економічний стан України з врахуванням умов сьогодення.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. На сьогодні Україна потерпає від виснажливої війни, що триває вже шість років. Це найдовший насильницький конфлікт у Європі після Другої світової війни. На фоні ведення воєнних дій на сході країни прискорилося падіння обсягів промислового виробництва та будівельних робіт. Постійні зміни влади та законів, різноманітні реформування чинять значний вплив на економічний розвиток держави. Економіка такої країни знаходиться у стані кризи, нестійкості, невизначеності. Ще й додалася проблема, пов'язана з пандемією коронавірусу, через який люди вимушені закривати свій бізнес. Це також не може не відобразитися на економіці України.

Для того, щоб управляти економікою країни, перш за все, необхідно розуміти, які процеси відбуваються і до чого вони можуть призвести. Важливим показником для оцінки економічної ситуації в країні є інфляція.

Як відомо, показником, що характеризує динаміку рівня цін на товари та послуги, є індекс інфляції. Його динаміка представлена на рис. 1.

Індекс інфляції характеризує зміну загального рівня цін на товари та послуги за певний період часу. Як бачимо з рис. 1, за аналізований період індекс інфляції мав нестійку тенденцію. Основною причиною низхідної динаміки показника у червні-серпні та грудні 2019 р. і в лютому 2020 р. було здешевлення продуктів харчування, висока врожайність плодоовочевої продукції і поліпшення інфраструктури зберігання та реалізації продовольчих товарів, а висока динаміка відповідно була зумовлена подорожчанням цих товарів.

Базовий індекс інфляції показує стійку динаміку цін з мінімізацією короткострокових нерівномірних змін, викликаних шоками пропозиції, адміністративним регулюванням.

Звичайно, бажано, щоб індекс інфляції співпадав з базовим, як це було у жовтні-листопаді 2019 р., оскільки так легше та швидше контролювати інфляційні процеси та можна зробити більш точний прогноз їх подальшої поведінки.

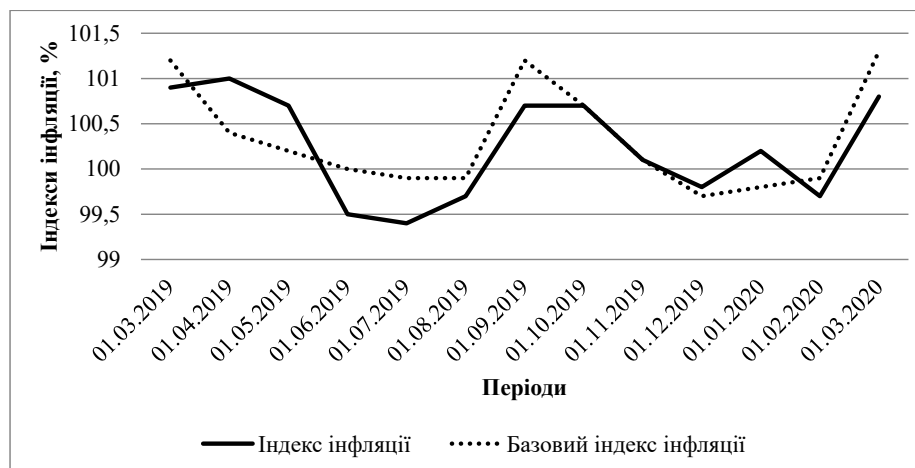

Рис. 1. Динаміка зміни індексу інфляції з березня 2019 р. по березень 2020 р., % (вихідні дані для аналізу отримано з [1])

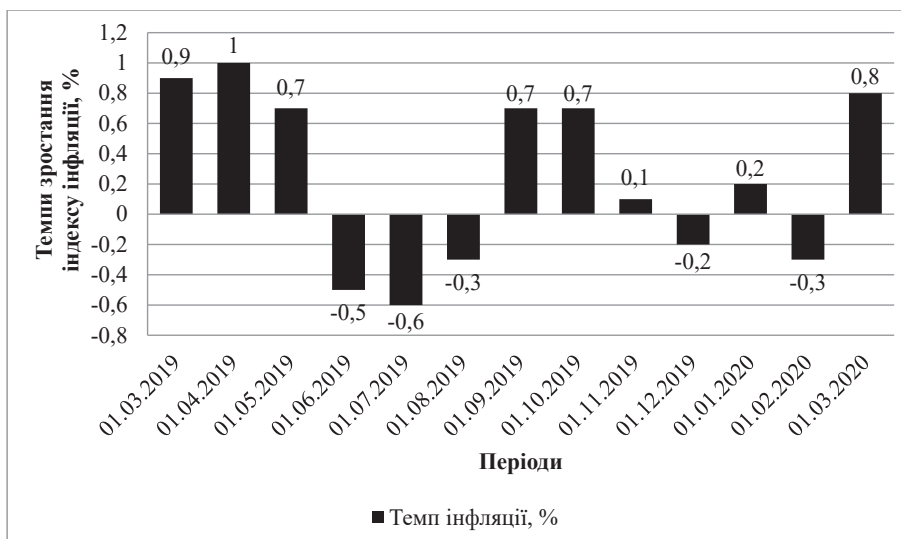

Рис. 2. Динаміка зміни рівня інфляції з березня 2019 р. по березень 2020 р., % (вихідні дані для аналізу отримано з [1])

Отже, у березні 2020 р. індекс споживчих цін (ІСЦ) збільшився на 1,1% до попереднього місяця, а порівняно з березнем минулого року скоротився на 0,1%. У перші тижні запровадження карантинних обмежень для протидії коронавірусу призвело до значного коливання цін на товари та послуги. Основним фактором такої цінової динаміки було підвищення цін на водопостачання, продукти харчування, підакцизну продукцію (алкогольних напоїв та тютюнових виробів) та транспортних послуг.

Розглянемо динаміку зміни рівня інфляції на рис. 2.

Як видно з рис. 2, нині відбувається уповільнення інфляції в Україні. Це є позитивним для споживачів, оскільки вони можуть більше купувати. Але важливо, щоб це не перетворилося в дефляцію, тобто, щоб очікування зниження цін не зменшило споживання. Навіть помірна дефляція може бути економічно руйнівною. Звісно, інтуїтивному сприйняттю суперечить те, що зниження цін може погіршити стан добробуту споживачів (особливо враховуючи, що підвищення цін також погіршує життя), однак

дефляція пускає в хід небезпечний економічний цикл. Для початку зниження цін змушує споживачів відкладати покупки, що сповільнює розвиток економіки.

Влітку 2019 р. спостерігалася дефляція, проте це зазвичай сезонний фактор. Дешевшали продукти харчування, а значить і зміцнювався курс гривні. Велике зростання цін у березні цього року стримували, насамперед, такі чинники: здешевлення енергоносії на світових ринках, залишкові ефекти від зміцнення гривні та збільшення пропозиції сирих продуктів харчування.

На динаміку ІСЦ вплинуло зниження обмінного курсу гривні (рис. 3).

Як бачимо, як по курсу долара США до гривні, так і по курсу євро до гривні, відбувається тенденція до зменшення курсу гривні. Значний вплив на це має фактор паніки, пов'язаний з поширенням коронавірусу і те, що Україна зберігає тенденції до домінування сировини в якості ключового експорту. Також причинами зниження курсу гривні є проблеми з бюджетом

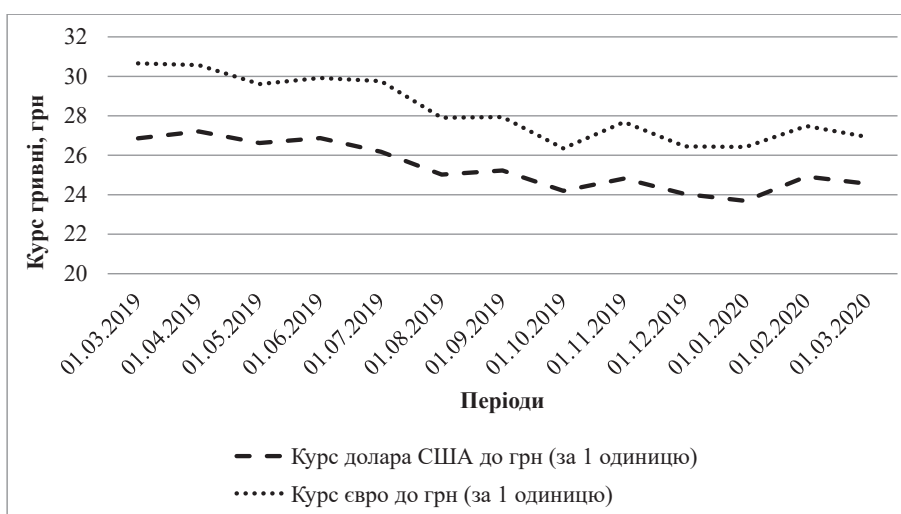

Рис. 3. Динаміка курсу гривні до долара США та євро з березня 2019 р. по березень 2020 р., грн (вихідні дані для аналізу отримано з [2])

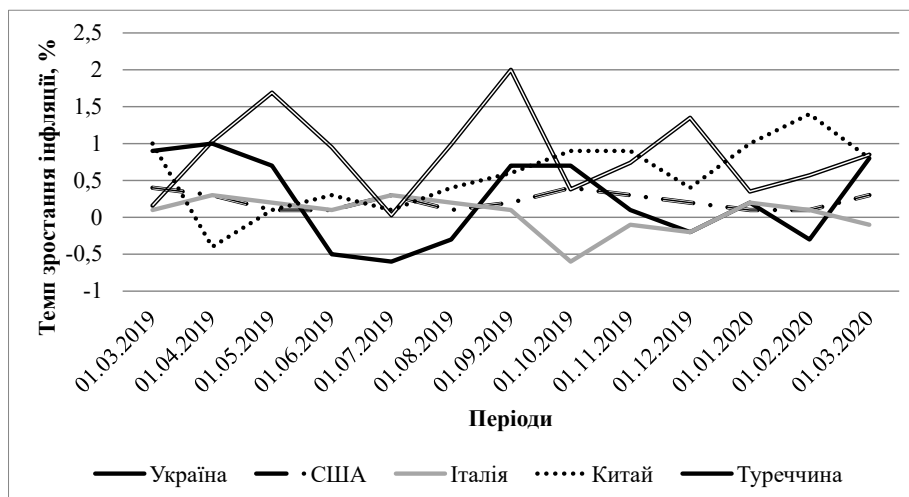

Рис. 4. Динаміка рівня інфляції в деяких країнах світу з березня 2019 р. по березень 2020 р., % (вихідні дані для аналізу отримано з [4])

держави, загальною динамікою розвитку економіки, невизначеності з урядом та співпрацею з МВФ.

Як наслідок, українська гривня стрімко дешевшає, з березня 2019 р. по березень 2020 р. долар подорожчав на 9,36% на тлі погіршення ситуації в світовій економіці через пандемію коронавірусу і запровадження всеукраїнського карантину. Однак економісти стверджують, що помірна девальвація до 30 грн/\$ може мати позитивний вплив на конкурентоспроможність українського експорту і заміщення імпорту, внаслідок чого держбюджет отримає додаткові доходи від податків, які залежать від курсу гривні [3].

При зниженні інфляції, НБУ знижує відсоткову ставку. Це означає, що компанії будуть сплачувати менший відсоток, якщо візьмуть кредит, населення отримає більш низький відсоток по депозитам в банку, люди будуть менше зберігати кошти, а більше витратити.

Пропонуємо розглянути динаміку рівня інфляції України у порівнянні з деякими країнами світу (рис. 4).

Як видно з рис. 4, в Україні зафіксовано нестабільну динаміку рівня інфляції. Оскільки пандемія радикально змінює структуру економіки та поведінку агентів, виміряти інфляцію в подальшому буде непросто. З початку карантину спостерігається великий попит на онлайн-сервіси, такі як онлайн-телебачення, ігри, освіта тощо. Такий попит стимулюватиме збільшення пропозиції, що не повинно призвести до значних коливань інфляції.

Найбільш сприятлива ситуація спостерігається у США. Незначне коливання інфляції пояснюється цілком стабільним економічним розвитком, досконалою антиінфляційною політикою та ефективним регулюванням інфляційних процесів.

Основною причиною сповільнення інфляції в Італії стало зниження цін на енергоносії, проте подорожчали продуктивні товари, одяг, алкоголь, підвищились транспортні витрати. Інфляція в Китаї має також нестабільну тенденцію, як і Україна. Наприклад, найбільше зростання у лютому є наслідком підвищення попиту у період святкування китайського нового року.

Показовим є приклад Туреччини, де затягування з підвищенням відсоткових ставок Центральним банком протягом липня-вересня 2019 р. призвело до підвищення інфляції. У боротьбі з обвалом ліри Цен-

тральний банк у вересні підвищив відсоткову ставку, що допомогло знизити темп інфляції.

Загалом, ситуація в Україні схожа на інфляційні процеси в Туреччині, де також наявні різкі зміни рівня інфляції. Станом на березень 2020 р. інфляція в Україні знаходиться на одному рівні з Китаєм та Туреччиною. Рівень інфляції у даних країнах протягом аналізованого періоду коливається від -0,6% до 2%, що є цілком позитивним. На відміну від розвинутих країн, органи влади України можуть легко підвищити адекватні інфляційні показники, але з негативними наслідками для економічної стабільності, що погано вплине на відновлення економіки після карантину.

Висновки. Отже, в Україні спостерігається уповільнення інфляції, внаслідок послідовної монетарної політики НБУ, спрямованої на досягнення цінової стабільності. Зниження інфляційного тиску підтримувалося загальним зниженням світових цін на енергоносії, що імпортує Україна, послабленням тиску з боку пропозиції продуктів харчування.

На сьогоднішній день існують певні проблеми, які не дають економіці України розвиватися та стабілізуватися. Перш за все, це війна на сході країни та пандемія коронавірусу. Це є причиною того, що наша держава, як і весь світ, знаходиться у стані кризи та невизначеності: що ж буде відбуватися з економікою далі?

Вирішення проблем з регулювання інфляційних процесів потребує часу та постійного моніторингу. Поступове скасування карантинних обмежень зумовить відновлення української економіки. Цьому сприятиме м'яка фіскальна та монетарна політики. Збільшення урядом бюджетних видатків на подолання кризи і заходи з підтримання банківської системи зменшать негативний вплив пандемії на економічний розвиток.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Міністерство Фінансів України / Офіційний сайт. URL: <http://index.minfin.com.ua> (дата звернення: 21.05.2020).
- Національний Банк України / Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/markets/exchangerate-chart> (дата звернення: 21.05.2020).
- Кисляк Р. Падіння гривні: на якому рівні зупиниться її девальвація. Фінансовий клуб. 2019. URL: <https://finclub.net/ua/analytics/padinnia-hryvni-na-iakomu-rivni-prypnytsia-ii-devalvatsiia.html> (дата звернення: 20.05.2020).

4. Макроекономічна статистика у країнах світу: інфляція. URL: <https://take-profit.org/statistics/inflation-rate/> (дата звернення: 14.05.2020).

REFERENCES:

1. Ministerstvo Finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine] (2020). Oficijnyj sajт [Official site]. Available at: <http://index.minfin.com.ua> (accessed May 21, 2020).
2. Nacionalnyj Bank Ukrainy [National Bank of Ukraine] (2020). Oficijnyj sajт [Official site]. Available at: <https://>

bank.gov.ua/markets/exchangerate-chart (accessed May 21, 2020).

3. Kyslyak R. (2019). Padinnya hryvni: na yakomu rivni zupnyt-sya yiyi devalvaciya [The fall of the hryvnia: at what level will its devaluation stop]. Finansovyj klub [Financial club]. Available at: <https://finclub.net/ua/analytics/padinnia-hryvni-na-iakomu-rivni-prypnytsia-ii-devalvatsia.html> (accessed May 20, 2020).
4. Makroekonomichna statystyka u krayinax svitu: inflyaciya [Macroeconomic statistics in the world: inflation]. Available at: <https://take-profit.org/statistics/inflation-rate/> (accessed May 14, 2020).

*Стаття надійшла до редакції 25.05.2020.
The article was received 25 May 2020.*

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY.
SERIES «ECONOMIC SCIENCES»**

Збірник наукових праць

Випуск 39

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *В.О. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,86.
Підписано до друку 30.09.2020.
Замов. № 0920/254. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.